

اؤزبېک تېلى

توقيزىنچى صنف درسلىك كتابى

باسىلگن يىلى: ۱۳۹۹

سرود ملی

دا وطن افغانستان دی	دا عزت د هر افغان دی
کور د سولې کور د تورې	هر بچی یې قهرمان دی
دا وطن د ټولو کور دی	د بلوڅو د ازبکو
د پښتون او هزاره وو	د ترکمنو د تاجکو
ورسره عرب، گوجر دي	پامیریان، نورستانیان
براهوي دي، قزلباش دي	هم ایماق، هم پشه پان
دا هېواد به تل ځلېږي	لکه لمر پر شنه آسمان
په سینه کې د آسیا به	لکه زړه وي جاویدان
نوم د حق مودی رهبر	وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اۋزبېك تىلى

تۇقىزىنچى صنف درسلىك كىتابى
۹- صنف

باسىلگن يىلى: ۱۳۹۹ ھ. ش.

کتاب مشخصاتى

مضمون: اۋزبېك تىلى درسلىك كىتابى

مۇلقلار: تعليمى نصاب اۋزبېك بۇلىمى درسلىك كىتابلار مۇلقلرى

تېكىشپرووچىلار: تعليمى نصاب اۋزبېك بۇلىمى درسلىك كىتابلار مۇلقلرى

صنف: تۇقۇزىنچى

متن تىلى: اۋزبېكى

يوكسلىتىرووچى: درسلىك كىتابلار تاليفى و تعليمى نصابى نىنگ يوكسلىتىرىش عمومى رياستى

ترقه تووچى: معارف وزىرلىگى عامه آگاهىلىگى و روابط رياستى

باسىلگن يىلى: هجرى شمسى ۱۳۹۹

ايمىل آدرس: curriculum@moe.gov.af

درسلىك كىتابلار معارف وزىرلىگى گه تېگىشلى بۇلىپ، بازارده آلدى - ساتدى گه اجازە

بېرىلمەيدى. متخلفلار بىلن قانونى معامله بۇلەدى.

معارف وزیری نینگ پیامی

اقراً باسم ربك

بیزگه حیات بغیشلەگن و اۇقىش و بازیش بویوک نعمتی گه اېگه قیلگن تینگری تعالی دن متدارمیز و الله ﷻ تمانیدن بیرینچی قتله اۇقىش پیامی نازل بۇلگن اېنگ سۇنگی پیغمبر حضرت محمد مصطفی ﷺ گه کۆپ درودلر بۇلسین.

۱۳۹۷نجی ییلی، معارف ییلی نامیگه مسمی بۇلگن لیگی برچه لرگه معلوم دیر. شونده ی بیزنینگ عزیز مملکتی میزده تعلیم و تربیه تیزیمنی نینگ آیریم بۆلیم لریده اساسی اؤزگیش لر کپلیشی ممکن. اۇقیتوویچی، اوقوویچی، کتاب، مکتب، اداره و آتە-آنەلر کپنگش ادارهلری، افغانستان معارف تیزیمنی نینگ اساسی و آلتی لیک عنصرلریدن حسابلەندی و بولر مملکت تعلیم و تربیه سینى رواجلنتیریشده مهم رول اؤینه ییدی. بونده ی بیر مهم پیته، افغانستان معارفی نینگ بویوک عایله سی و باشچیسی، مملکت تعلیم و تربیه سی نینگ زمانوی تیزیمنی رواجلنتیریشده اساسی اؤزگیشلر یرەتیش اوچون قرار قبول قیلگن.

شو اوچون، تعلیمی نصابنی اصلاح و رواجلنتیریش، معارف وزیرلیگی نینگ مهم بیرینچی درجه ده گی ایشلریدن سنەله دی. درسلیک کتابلر کیفیتى، محتواسی و اولرنی مکتبلر، مدرسه لر و باشقه دولتی و شخصی تعلیمی اداره لرده ترقه تیش جریانى تۇغریسیده اعتبار قرەتیش معارف وزیرلیگی نینگ دستورلریده بیرینچی اؤرینده دیر. بیزنینگ درسلیک کتابلریم کیفیتلى بۆلمەگن صورتده، مملکتده تعلیمی پایدار هدفلرگه اېریشه آلمەیمیز.

یوقاریده گی ذکر بۇلگن هدفلر و بیر مهم تعلیمی تیزیمنی گه اېریشیش اوچون، مملکت بۇیچه برچه اۇقیتوویچیلردن، اولرنی کپله جک نسل نینگ تربیه لاوویچیلری صفتیده، التماس قیله میز که اولر اوشبو کتاب و محتواسینى عزیز بالە لرگه اؤرگەتیش جریانیده هرقتده ی سعى و حرکتلریدن باش تارتمە سینلر و دینی، ملی و انتقاد فکری بۇلگن فعال و آگاه نسلنى تربیه لاش اوچون کوشش قیلسینلر. اۇقیتوویچیلر، هرکون ینگى تعهد و مسؤولیت پذیرلیکدن تشقیری، عزیز اۇقوویچیلر نینگ یقین کپله جکده افغانستان نینگ ثمره لی، متمدن و معمار خلقی صفتیده رواجلەنیشنى نیت قیلیب، درس بېریشنى باشلە سینلر.

عزیز اۇقوویچیلردن، اولرنی مملکت نینگ کپله جک اېنگ ارزشلی سرمایه سی صفتیده، ایسته یمن که اولر فرصتنی قۇلدن بېرمە ی، اۇقیتوویچیلر نینگ درسیدن ادب و احترام کمالی بیلن علم اؤرگەنپ، اولرنینگ بیلیمیدن تۇغری شکله فایده لنینسلر.

آخرده، مملکت برچه تعلیمی ایش بیلرمانلری، تعلیم و تربیت دانشمندلری و اوشبو درسلیک کتابنى تیارلش و ایدیت قیلش اوچون جدی سعى و حرکت قیلگن تعلیمی نصاب بۆلیمیده گی فنى همکارلردن متدارچیلیک بیلدییرپ، اولرگه تینگری تعالی دن بو مقدس و انسان ساز بۇلده موفقیتلیک ایسته یمن.

بیر معیارى و رواجلنگن معارف تیزیمنی گه اېریشیش و آزاد خلقلى آباد، آگاه و مرفه افغانستان آرزوسى بیلن.

دکتور محمد میرویس بلخی

معارف وزیری

فهرست

سان	عنوان	وقت	بیت
۱	حمد	ایکی درسلیک ساعتی	۱
۲	حضرت محمد(ص) نینگ هجرت قیلگن لری	ایکی درسلیک ساعتی	۵
۳	اینی- آغه لیک و تېنگلیک	ایکی درسلیک ساعتی	۱۰
۴	حادثه تۇستدن یوز بهره دی	ایکی درسلیک ساعتی	۱۴
۵	مطالعه اهمیتی	ایکی درسلیک ساعتی	۲۰
۶	قوتیلیش طوقی	ایکی درسلیک ساعتی	۲۶
۷	صوفی الله یار	ایکی درسلیک ساعتی	۳۱
۸	یېماق نی حددن آشیرمنگ!	ایکی درسلیک ساعتی	۳۷
۹	تورکلر قندهی خطرلردن فایده لنگنلر	ایکی درسلیک ساعتی	۴۱
۱۰	گلبدن بېگیم	ایکی درسلیک ساعتی	۴۶
۱۱	هرات "مصلی" سی	ایکی درسلیک ساعتی	۵۱
۱۲	قرآن قصه لریدن احسن القصص	ایکی درسلیک ساعتی	۵۷

۱۳	تواضع و ادب	ایکى درسليک ساعتى	۶۳
۱۴	امام زمخشرى	ایکى درسليک ساعتى	۶۶
۱۵	ميرزا اولوغ بېک	ایکى درسليک ساعتى	۷۱
۱۶	قهر و غضب نى يېنگيش	ایکى درسليک ساعتى	۷۸
۱۷	دموکراسى	ایکى درسليک ساعتى	۸۳
۱۸	گور اوغلى	ایکى درسليک ساعتى	۸۸
۱۹	انسان حياتيده برق نينگ نقشى	ایکى درسليک ساعتى	۹۳
۲۰	قيسقه داستان	ایکى درسليک ساعتى	۹۷
۲۱	يششده تجارت نينگ نقشى	ایکى درسليک ساعتى	۱۰۱
۲۲	علامه صلاح الدين سلجوقى	ایکى درسليک ساعتى	۱۰۶
۲۳	حكايت	ایکى درسليک ساعتى	۱۱۱
۲۴	تنقيد نى تن آليش	ایکى درسليک ساعتى	۱۱۶
۲۵	مجالس النفايس	ایکى درسليک ساعتى	۱۲۱
۲۶	اېرکين ليک فرشته سى	ایکى درسليک ساعتى	۱۲۶
۲۷	امام بخارى(رح)	ایکى درسليک ساعتى	۱۳۱
۲۸	موفقيت سيرلرى	ایکى درسليک ساعتى	۱۳۵
۲۹	لغتلىر		۱۳۹

بیرینچی درس

هدفلر:

۱- حمد، ثنا و صفت الله (جل جلاله) گه خاص لیگینی بیلش.

۲- یاردمچی سؤزلر حقیده معلومات تاپیب ایشلته آلیش.

سؤراق:

نېگه تنگری تعالی گه حمد و ثنالر ایتهمیز؟

۲- تنگری تعالی گه قندهی حمد و ثنالرنی آیتیش کبرهک؟

حمد

ای حبیبینگ دین کھلیب حمدینگه لا احصی ثنا
اؤل چو عاجز بؤلسه، وصفینگ کیم قیلا آلائی ینا
کام و راحت دور سېنینگ شوقونگداغی اندوه و غم
عیش و عشرت دور سېنینگ عشقینگداغی، درد و عنا
گنج تاپسا منعم اؤلماس، کیمنی سېن قیلسانگ فقیر
گنج بېرسه، مفلس اؤلماس، کیمگا سېن بېرسنگ غنا
کؤنگلوم اېت معمور، مھرینگ بیرله، لېکن قۇیماغیل
نفس اندا قیلغالی، حرص و هوس، طرحین بنا
خسته کؤنگلومنی اؤزونگدین اؤزگادین، بېگانه قیل
اؤزگادین بېگانه قیلغاچ، قیل اؤزونگا آشنا

ظلمت هجرانینگ ایچره یۇل آزیب سرگشته مېن
اۋز اۋزونگ ساری هدایت شمعی بیرله اهدنا
لطف ایتیب عشاق ارا یارب، نوا قیلغیل نصیب
تا حسینی نینگ مقامی بۇلسه بو دار فنا
سلطان حسین میرزا باقرأ «حسینی»

اساسی توشونچه:

برچه ثنا و صفتلر الله (جل جلاله) گه یره شه دی، هر قنچه الله (جل جلاله) حقیده حمد و ثنا آیتیلسه،
اداگه یتیمه یدی. خوشلیک و قیغو بیره دیگن، بای و قشاق قیله دیگن هم الله (جل جلاله) دیر و
توغری یولنی کؤرسه تیب، هدایت بیره دیگن هم الله (جل جلاله) دیر.

فعالیتلر:

۱- قویده گی بیتلرنی معنا قیلیب، مضمونینی اوچ اۋقووچی نوبت بیلن باشقه لرگه ایتیب
بهرسین:

ای حبیبینگ دین کلبیب حمدینگه لا احصی ثنا
اول چو عاجز بۇلسه، وصفینگ کیم قیلا آلائی ینا؟
کام و راحت دور سېنینگ شوقونگداغی اندوه و غم
عیش و عشرت دور سېنینگ عشقینگداغی درد و عنا

۲- اوچ اۋقووچی نوبت بیلن درس متنینی دکلمه شکلیده اۋقیسین، سۇنگ بیر اۋقووچی
درس مفهومیله باشقه لرگه ایتیب بهرسین.

۳- قویده گی لغتلر معناسینی سۇزلیکدن تاپیب، جمله لرگه ایشله تینگ:
لا احصی، منع، حرص، اۋزگا، اهدنا، دار فنا

اوی تاپشیریغی:

حمد درسینی ابرکین ادبی نثرگه اۋزگریب کپلتیریگ.

گرامر قاعدەلىرى:

ياردىمچى سۆزلەر:

مستقل معناگە ابگە بۆلمەگەن، گرامر مناسبتلىرىنى بىلدۈرەدىگەن سۆزلەر، ياردىمچى سۆزلەر دېيىلەدى.

اۋزىك تىلىدە ياردىمچى سۆزلەرنىڭ اچ تورى بار:

۱- كىمكى، ۲- باغلاۋچى، ۳- يۈكلە

ياردىمچى سۆزلەر، قۇشۇمچەلەردىن عبارت دىر:

بىلەن، اۋچۇن، تەمان، و، ھەم، ھەمدە، نىخواھد كە، خلاص، چى، مى

۱- كىمكى (رېط): آت يا كە آتلىگەن سۆزنىڭ باشقە بىر سۆزگە (كۇپراق فەلگە)

تابەلنىشىنى كۆرسىتۈۋچى ياردىمچى سۆزلەر، كىمكى سۆزلەر دېيىلەدى، مەثال: اۋچۇن، بىلەن، تەمان،...

مەثال: اۈكەم اۋچۇن كىتاب آلدەم. قەلم بىلەن چىرايلى خەت يازدەم.

۲- باغلاۋچى (عطف): گپ بۆلەكلىرىنى و گپلىرىنى اۋز ارا باغلىش اۋچۇن خەمدەت قىلەدىگەن

ياردىمچى سۆز باغلاۋچى دېيىلەدى. مەثال: و، ھەمدە، ھەم، لېكەن،.....

مەثال: سەعت سىكەزدە مەكتەب زىنگى اورىلدى، ھەمدە دىرس باشلىندى. لېكەن مەن بۈگۈن

كېچىراق كېلدەم.

۳- يۈكلە: سۆزلەرگە يا كە گپلەر مەزمونىگە قۇشۇمچە مەنا قۇشەدىگەن ياردىمچى سۆز،

يۈكلە دېيىلەدى، مەثال: نىخواھد كە، خلاص، چى، مى، كو، خەتى،....

مەثال: ھەراتدە تارىخى بىنالىرى مەن كۆرگەن مەن، سەن - چى؟

بىز خەتى دىم آلىش كۈنلىرى ھەم ايش قىلەمىز.

فعالیتلر:

- ۱- قوییده گی جملهلرینیڭ بۇش جایلرینی تۇلديرینگ:
- *- ای حییینگدین کېلیب.....
اول چو عاجز بۇلسه،.....
- *- کام و راحت دور سېنینگ.....
عیش و عشرت دور سېنینگ.....
- ۲- قوییده گی بیتنی دقت بیلن اۇقیب، سۇنگ هر اۇقووچی اۇقیلگن بیت حقیده بیلگن لرینی یازسین. کپن تۇرت اۇقووچی توریب، یازگینی باشقه لرگه اۇقیب بېرسین:

گنج تاپسا منعم اۇلماس، کیمنی سېن قیلسانگ فقیر
گنج بېرسه مفلس اۇلماس، کیمگا سېن بېرسنگ غنا

- ۳- اۇقووچیلردن ایکی کیشی، درس متینی دکلمه شکلده اۇقیسین و ایکی کیشی مفهومی باشقه لرگه آیتیپ بېرسین.

اوی تاپشیریغی:

کمکچی، باغلاوچی و یوکلمه سۇزلر اوچون آلتی جمله کتابچه لرینیڭگه یازیپ کپلتیریڭ.

ایکینچی درس

هدفلر:

۱- حضرت محمد ﷺ نینگ هجرت لری حقیقه قیسقه چه معلومات تاپیش.

۲- نحو حقیقه معلومات تاپیش.

سؤراق:

۱- پیغمبریمیز کیم بیلن هجرت قیلدیلر؟

حضرت محمد ﷺ نیمه اوچون مدینه منوره گه هجرت قیلدیلر؟

حضرت محمد ﷺ نینگ هجرت قیلگن لری

پیغمبریمیز حضرت محمد ﷺ اہلیک اوچ یاشده ایدیلر و اؤن اوچ ییل بعثتدن کین ربیع الاول آییده، مکّه مکرمه دن مدینه منوره تمنیگه هجرت قیلدیلر. مدینه منوره خلق لری مکّه مکرمه دن اولر نینگ هجرت قیلگن لرینی ایشیتیب، تانگ آتگنده یوللری گه چقیب، قویاش هوانی اہسیتگونچه، طاقسیز کوتیب تۇخته دیلر. کین مایوس بۇلیب، ایشلریگه کبتدیلر، اینیقسه مهاجرلردن حضرت حمزه ﷺ نینگ طاقتلری طاق بۇلیب، تینچی بوزیلیب، پریشان حالتده، ایتردی: حضرت محمد ﷺ نینگ مکّه مکرمه دن چیققن لری گه سکیز کون بۇلاتییدی؛ حاضر گچه کبلگن لری یۇق، یۇلده قیسی قین چیلیککه اوچرە دیلرمی؟ یۇق - یۇق! انشاء الله کبلە دیلر، پیغمبریمیز جنابلری گه هېچکیم ضرر یبتکیزه آلمەیدی، محمد ﷺ نى الله ﷻ سبەھەدی و اسرەیدی.

حضرت محمد ﷺ سَكَّيز كونده «قبا» دېگن جاي گه يېتيب كېلدىلر. قبا، مدينه منوره دن آلتى ميل اوزاقده جايلاشكن دىر. مدينه منوره اولوسى، كۆپ ھلھلە و خوشلىك بىلن پىغمبرىمىزنى كوتىب آلدىلر.

بو يېردە عمرو بن عوف "انصارى" نىنگ اۋغىل لريگە اۋن - اۋن بېش كۈنگچە مېھمان بۇلدىلر و شو جايدە قبا مسجدىنى قوردىلر، بو مسجد، اسلام تارىخىدە ايلك مسجد دىر. سۇنگرە جمعه كۈنى مدينە تمانى گە حركت قىلدىلر، جمعه نمازى وقتىدە بنى سالم بن عوف دېگن يېرگە كېلدىلر، او يېردە ھم بىر مسجد قورىب، بىرىنچى جمعه نمازىنى صحابەلر بىلن مدينه منوره دە اۋقىيدىلر.

پىغمبرىمىز مدينه منوره گە كېلگنلريدە، بوتون مدينە خلقى قووانىپ، استقبال لريگە چىقىپ، «الله اكبر، الله رسولى كېلدىلر، محمد ﷺ كېلدىلر»، دېب كوتىب آلدىلر. بوندەى قووانچلى كۈننى ھېچ قچان مدينه منوره كۈرگن اېمس اېدى.

مدينه منوره نىنگ بالھلرى، خوشلىك لريدن بو شعرنى قۇشيق شكيلدە اۋقى اېدىلر:

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا مِنْ ثَنِيَّاتِ الْوَدَاعِ وَجَبَ الشَّكْرُ عَلَيْنَا مَا دَعَا لِلَّهِ دَاعٍ

ترجمە: «ثنيات الوداع تمانيدن بىزلرگە اۋن تۇرت كېچەلىك آى چىقدى، الله تمانىگە داعى بۇلسە، بىزلرگە شكر اېتىش واجب دىر.»

مدينە خلقى نىنگ ھر بىرىسى پىغمبرىمىز حضرت محمد ﷺ نى اۋز اويى گە مېھمان قىلىشنى آرزو قىلردى. لېكن اولر تويە (تبوھ) نىنگ نۇختەسىنى بۇش قۇيىنگ، بو حيوان الله ﷻ تمانيدن مأمور دىر، او بويورگن يېرگە چۈكەدى، دېدىلر.

تويە (تبوھ)، يورىب - يورىب بىر يېردە تۇختەدى، اوياق - بوياققە قرەب، بقريب اۋشە يېرگە چۈكدى، شو يېر حضرت ابو ايوب انصارى ﷺ نىنگ اويلىرى قرشى سىدە، طف جمعيتى بنى نجار طايفەسىدن بۇلگن ايگى يتيم بالەدن اېدى. رسول الله ﷺ يېرنى يتىملرنىنگ ولىسىدن ساتىب آليپ، او يېردە مدينە مسجدىنى قوردىردىلر، حاضر اۋشە مسجد، نبوى دېب، اتەلەدى. حضرت محمد ﷺ مسجد توزەلىپ بوتگونچە، حضرت ابو ايوب انصارى ﷺ نىنگ اوييدە مېھمان اېدىلر و يشەيدىگن اويلىرىنى ھم اۋشە مسجدىنىنگ يانباشى دە قوردىردىلر.

پىغمبرىمىز ﷺ مسجد نبوى نىنگ قوريلش ايشلىرى دە ھم قتنە شردىلر و صحابەلر قىزىقىپ ايشلردىلر و ھم اۋزلىرى اولرگە تاش كېلتىرىپ ايتىردىلر:

«اللَّهُمَّ لَا يَمُشْ إِلَّا عَيْشَ الْآخِرَةِ فَاغْفِرِ الْآنصَارِ وَالْمُهَاجِرَةَ

ترجمه: ای الله (جل جلاله)، آخرت حیاتیدن باشقه بخشی حیات یوق، انصار و مهاجرلرنی بغیشله پیغمبریمیز مدینه منورهده مقیم بؤلگن لریدن سؤنگ، حضرت عبدالله بن ابوبکر ؓ آتہلری نینگ عایلهلری بیلن حضرت محمد ؐ نینگ اهل و عیالیرینی مدینه منورهگه آلیب کبلیدیلر.

حضرت محمد ؐ مدینه منورهده اسلام دولتی قوریب، بوتون دنیا خلقینی اسلام دینیگه دعوت قیله باشلیدی. (قرآنکریم ده پیغمبرلر داستانی، عقیف عبدالفتاح طیاره)

اساسی توشونچه:

حضرت محمد ؐ اۋن اوچ ییل بعثتدن کپین، ربیع الاول آییده مکّه مکرّمهده مدینه منوره تمانگه هجرت قیلدیلر، یۆلدہ کۆپ مشقتلرنی کۆریب، سکیز کوندن سؤنگ مدینه منورهگه کبلیدیلر. مدینه خلقی قووانچ بیلن اولرنی کوتیب آلدیلر و مدینه منوره ده اسلام دولتی قوریب، بوتون دنیا خلقینی اسلام دینیگه دعوت قیله باشلیدی.

فعالیتلر:

- ۱- پیغمبریمیز نینگ اۋسمیرلیک دورلری حقیده معلومات بیریڭ.
- ۲- درس متنی ایکی اۋقوۋچی نوبت بیلن اۋقیسین، سؤنگ ایکی اۋقوۋچی پیغمبریمیز حقیده سۆزلەسین.
- ۳- قوییدهگی لغتلر معناسینی سۆزلیکدن تاپیب، جملهلرگه ایشلەتینگ:
ربیع الاول، تانگ آتگنده، اسرەش، ثنات الوداع، نۆختە، چۆکماق، بوتگۆنچە
- ۴- هر قطاردن بیر کیشی بیر لغت نینگ معناسینی و باشقە قطاردن بیر اۋقوۋچی اۋشە لغتگە یازگن جملهسینی اۋقیسین، شو شکلده قطارلر اداغیگچە دوام اېتتیریلسین.

اوی تاپشیریغی:

- ۱- پیغمبریمیز قیلگن غزالریدن آت توتیب، بدر غزوہسی حقیده بیلگن لرینگیزنی یازیب کبلیتیرینگ.

نحو حقيده معلومات:

قوييده گى جملەلر نىنگ تگىگە خط چىزىلگن سۆزلىرى گە دقت قىلىنگ:

* - پيغمبرىمىز حضرت محمد ﷺ ابلىك اوج ياشلىرىدە، اۋن اوج يىل بعثتدن كېين ربيع الاول آيىدە، مدينە منورە تمانىگە ھجرت قىلدىلر.

* قوياش نورى عالم نى ياروتەدى.

* - غىرتلى بالە چرچەگىنىنى بىلمەيدى.

يوقارىدەگى جملەلردە «حضرت محمد ﷺ ھجرت قىلدىلر، قوياش نورى ياروتەدى، بالە بىلمەيدى»، گپ نىنگ اساسى مضمونىنى تشكىل اېتەدىگن سۆزلر دىر. بوندەى سۆزلر، گپ بۆلكلىرى دېيىلەدى.

گپدەگى باشقە سۆزلر، گپ نىنگ مضمونىنى تۆلدىرىش اۋچون خدمت قىلەدى. گپ نىنگ كىم يا كە نېمە حقيدە ايتىلگىنىنى بىلدىرەدىگن بۆلك، اېگە دېب ايتىلەدى و گپ نىنگ اېگە حقيدە نېمە دېيىلگىنىنى بىلدىرەدىگن بۆلەگى كېسىم دېيىلەدى. انە شونىنگدېك سۆز بىرىكمەلىرى و گپ تورلىرىدن بحث قىلەدىگن بىلىم، نحو دېيىلەدى.

نحو عربچە سۆز بۇلىپ، سۆزلىك دە بېش معناسى بار:

۱- قصد، ۲- تمان، ۳- اۋلچاو، ۴- تور، ۵- اۋخشش

اصطلاح دە نحو، گرامر نىنگ ايكىنچى قىسمى بۇلىپ، اوندە سۆز بىرىكمەلىرى، گپ تورلىرى و گپ نىنگ تۇغرى يازىشمەسى اۈرگەنىلەدى.

فعاليتلر:

۱- قوييده گى جملەلردە اېگە و كېسىملرنى كىتابچەلر نىنگىزگە كۈچىرىنگ!

* - مدينە منورە خلقلرى حضرت محمد ﷺ نىنگ ھجرت قىلگنلىرىنى اېشىتىپ، تانگ آنگندە كېلەدىگن يۈلگە چىقىپ، طاقت سىز كوتىپ تۇختەدىلر.

* - حضرت محمد ﷺ قبا دېگن جايدە يېتىپ كېلدىلر.

* - پيغمبرىمىز حضرت محمد ﷺ تويە (تبوہ) نىنگ نۇختەسىنى بۇش قۇيىنگ، بو حيوان مأمر دىر، دېدىلر.

۲- قوييده گى سۇراقلرگە جواب بېرىنگ:

- مدينە منورە نىنگ بالەلىرى، پيغمبرىمىز حق لريدە قىسى شعرنى اۋقىپ چىقىدىلر؟

- حضرت محمد ﷺ مدينه منوره ده كيم گه مهمان بۇلدىلر؟
- او يېردە قورگن مسجدلرى نېمە دەپ اتەلەدى؟
- بو مسجد قەيپردە دىر؟
- اونىنگ قوريليش ايشلريده كيملر قاتنىشگن؟
- يىغمبرىمىز حضرت محمد ﷺ نېگە مگەدن مدينه گە ھىجرت قىلدىلر؟
- مەن دە بىر عربچە شعر بار. اونىنگ سۆزلرى و معناسى نېمە؟
- حضرت عبدالله بن ابوبكر نېمە ايش قىلدى؟
- ۳- مەندەگى شعرنى كىتابچەلرينگىزگە يازىنگ، سۇنگ ھەر قىتاردىن بىر اۇقۇوچى توريىب، يازگن شعرنى اۇقىىب، معنا قىلىسىن.

اوى تاپشيريغى:

درس مەتنىدن بىر پاراگرافنى كىتابچەلرينگىزگە يازىنگ، سۇنگ اوندىن ات (اسم)، فعل، فاعل، مفعول، صفت، موصوف و الماشلرېنى ايرىىب، يازىب كېلتىرىنگ.

اۋچىنچى درس

ھدفلىر:

۱- اينى - آغەلىك و تىنگلىك حقىدە مەلۇمات تاپىپ، تىرىكچىلىك دە اوندن فايده لنىش.

۲- «عبارت» حقىدە قىسقىچە مەلۇمات تاپىش.

سۇراق:

۱- انسان، رنگ، منصب، نسب و بايلىك نۇقتە نظرىدن باشقە لردن اوستونراق

بۇلە آلەدى مى؟ بو بارە دە سۇزلىگ!

اينى - آغەلىك و تىنگلىك

عزيز اۋقۇوچىلر! الله ﷻ قرآنكرىم دە انسانلر نىنگ كېلىپ چىقىشى حقىدە شوندى دېب

بويۇرە دى.

«اي انسانلر! سىزلرنى بىر آتە و بىر آنەدن يره تدىم، تانىش و معرفت اوچون آيرى-آيرى

ملتلر و قىبلەلرگە بۇلدىم. الله ﷻ حضورىگە تقوالى و پرهىزگار كىشى مكرم و معزز دىر. الله ﷻ

بندەلرى نىنگ برچە حالتلرىنى بىلىپ، يىخشى و يمان قىلەدىگن ايشلرىدن آگاه دىر.»

بو آيتگە كۆرە، بوتون انسانلر بىر آتە-آنە فرزندلرى بۇلىپ، بىر-بىرلرىدن ھېچ قندەى

اوستونلىكلرى يۇق، لېكن اوستونلىكلرى تقوالرى دە دىر، چونكە پرهىزگار كىشىلر الله ﷻ

حضورىگە مقرب و مكرم دىرلر.

الله ﷻ نىنگ آيتگنى گە كۆرە، انسانلر پول، منصب، رنگ، كوچ و نسب جھتيدن بىر-بىرلرىگە

اوستونلىكلرى يۇق، بلكە برچەلرى بىر-بىرلرى بىلن تىنگ دىرلر. شونىنگ اوچون، ھېچ قوم،

قىبلە و ملت اۋزىنى يوقارى دېب، آيتە آلەمەيدى.

- الله ﷻ قرآنكرىم دە ينه بىر جايدە بوندەى بويۇرگن دىر: مۇمنلر بىر-بىرلرى بىلن اينى-

آغە دىرلر.

بیر اینی - آغه هېچ قچان اؤز اینی - آغه سیگه ضرر یبتکزیش نی ایسته مه یدی، شونده ی
 اېکن، انسانلر بیر - بیرلرینی حرمت قیلیب، اؤز حق لری گه قانع بؤلیب، باشقه لر نینگ حق لری نی ایاغ
 آستی قیل مسه؛ دایم بیر - بیر ی گه یخشیلیک قیلیب، یمانلیک نی روا کؤرمسه، اینی - آغه لیک و
 تېنگلیک یره تیله دی.

امیر علیشېر نوایی، خمسه سیده یخشی لیک حقیده بونده ی دپیدی:

ایلاما غیل باری یامانلیغ داغی	یخشیلیغ ار ایلاما سانگ ایش چاغی
سالما غیل اچېغ بیلا جانینگغا زهر	بؤلما سا تر یاق ایلا جانینگغا بهر
بارچا دین احباب یوزی خوش دورور	اندا قایو امر که دلکش دورور
کیم ساگا آزرده لیق اظهاریدن	اسرا اؤزونگنی بیروا آزاریدن
اؤزنی طرب مسکنی گا ساکن اېت	اېل نی اؤزونگ جانبی دین ایمن اېت
ایلاما اېل جانی و مالیغا قصد	قیلمه اولوس اهل و عیالغا قصد
یار و مصاحب لار ایلا شاد بؤل	هر نفسی قایغودین آزاد بؤل

دېمک منه شو اساسده من - منلیک، کبر و غرور، یمانلیک و باشقه لر گه بها بېرمه ی
 حق لری نی ایاغ آستی قیلیش، اؤز حق ی گه قناعت قیل مه ی باشقه لر گه ظلم و جبر اؤتکزیش و
 شونگه اؤخشش یره مس عمللر نتیجه سیده اوروشلر اؤرته گه کبله دی. عقلی و بیلیملی انسانلر
 هیچ قچان بیروا گه ظلم اېتیش و حق ی نی ایاغ آستی قیلیش و یره مس عمللر نی بجریش گه
 حرکت قیل مه یدی. دایم قانون نی رعایت اېته دی و آدم لر بیلن اینی - آغه لیک و تینچلیکده
 یشه یدی و تقوا نی همه ایشلرده معیار بیله دی.

اساسى توشونچە:

عقلى و بىلىملى انسانلر ھېچقچان اوريش و يمان ايشلر و عمللرنى بجرمه يدیلر. ھردايم اينى- آغەلىك و تىنچلىكدە يشب، تقوا و پرھىزگارلىك بىلن كون اؤتكزەدیلر. قانون نى رعايت اېتىب، برچە انسانلرنى بير آتە و آنە دن بىلەدیلر.

فعاليتلر:

- ۱- قرآنكرىم انسانلرنى كىملر نىنگ اولادى بىلەدى؟
- ۲- قوم- قوم، طایفه- طایفه و قبیله- قبیله قىلىب انسانلرنى يره تىشىدن مقصد نىمه دیر؟
- ۳- الله ﷻ و اونىنگ پىغمبرى انسانلرنىنگ عزیز و مكرمى كىم نى بىلەدیلر؟
- ۴- انسانلر نىمه نقطه نظردن بير- بيرلردن اوستون تورەدیلر؟
- ۵- قويدەگى ايگى بيتنى ايگى اوقوچى اوقىسىن، سؤنگ باشقە ايگى اوقوچى نوبت بىلن معنا و مفھومىنى ايتسىن:

اسرا اؤزونگنى بير او آزاريدن كىمساگا آزردهلىق اظهاريدن

اېلنى اؤزونگ جانى دن ايمن اېت اؤزنى طرب مسكنى گا ساكن اېت

۶- قويدەگى لغتلرنى معنا قىلىپ، مناسب جملەلردە ايشلەتىنگ:

موعظە، مقتدى، يره تيش، اوستونلىك، ذىحق، تریاق

اوى تاپشیریغى:

قويدەگى آیت شریف نىنگ ترجمەسىدن فايده لنىپ، قىسقه بير متن يازىپ كېلتىرىنگ!
مؤمن لر بير- بيرلرى بىلن اينى- آغە دىرلر.

گرامر قاعدەلىرى

- ۱- اېلنى اۋزونىڭ جانىدىن ايمىن اېت اۋزنى طرب مسكىنى گا ساكن اېت.
 - ۲- مدرسه مىز مدرسى تانىڭ نمازىنى اۋقىڭىدىن سۈنگ، مقتدىلىرى گە، تورلى موعظهلىر ايتردى.
 - ۳- احمد بىر يخشى خبرنى اېشىتىپ، رىڭ و روىى اچىلىپ كېتىدى.
 - ۴- سلام اكە، بىر ساووق خبرنى اېشىتىپ، كۈنگلى بوزىلىپ كېتىدى.
- يوقارىدە گى جملە لردە طرب مسكىنى، تانىڭ نمازى، رىڭ و روىى اچىلىپ كېتىدى، ساووق خبر، كۈنگلى بوزىلىپ كېتىدى، عبارت دېب اتەلەدى.
- عبارت (عبارە): بىر مفھومنى افادەلاۋچى بىر و يا نېچە سۈزلىر بىرىكمەسى و يا باشقە شكىلدە بىر و يا نېچە سۈزلىر بىرىكمەسى مستقل شكىلدە گىلرگە قۇشلىپ، ات (اسم)، صفت و يا قىد اۋزىڭە ايشلەتلىسە، عبارە دېلەدى، سادەراق قىلىپ ايتىڭدە، بىرار توشونچە يا فكىرنى افادەلاۋچى سۈزلىر بىرىكمەسى، عبارت دىر.

فعاليتلار:

- ۱- قويدەگى بۇش جايلارنى كېرەكلى سۈزلىر بىلن تۈلدىرىڭ:
 - مسجدىمىز خطىبى مقتدىلىرىگە، موعظه ايتردى.
 - بوتون انسانلار فرزندلىرى بۇلىپ، بىر- بىرلىرىدىن يۇق.
 - من- منلىك، غرور، اۋزىنى، باشقەلرگە بەھا بېرمەي قىلىش، اۋز حقىگە قناعت قىلمەي، باشقەلر و شولرگە اۋخشش، اوروشلرگە سبب بۇلەدى.
 - مۇمنلر بىر- بىرلىرى دىرلر.
 - بىر اينى- آغە ھېچ قچان ايستەمەيدى.
 - شوندەي اېكن، انسانلر بىر- بىرلىرىنى، اۋز حقلىرىگە، باشقەلر نىڭ قىلمسە؛ دايم بىر- بىرىگە، يمانلىك نى روا كۇرمىسە، يرەتيلەدى.
- ۲- درس متنىنى دقت بىلن اۋقىپ، سۈنگ اينى- آغەلىك و تېنگلىك حقىدە تۇرت جملە يازىڭ.
- ۳- قويدەگى جملەلردە ايشلەتلىگن عبارەلرنى بېلگىلەپ كۇرسەتىڭ:
 - چومچوقلر تېمىر قنات بۇلىپ دىرلر.
 - آسمان آلە بولوت دىر.
 - تىرىكچىلىك مشقتى اېلكەم گە آغىرلىك قىلەدى.
 - يمان حالت نى كۇرىپ، باشىمدىن آنكىم اوچدى.

اۋى تاپشيريغى:

درس متنىدىن، نوايى بيتلىرىنى معنا قىلىپ، كىتاپچەلرىڭىزگە يازىپ كېلتىرىڭ.

تۇرتىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- ترافىك حادثەلىرى نىنگ نېگە يوز بېرىشى علتلىرىنى بىلىپ، آلىدىنى آلىش.
- ۲- ترافىك قاعدەلىرىنى اۇرگنىش و رعايت قىلىش.
- ۳- گپ و تورلىرىنى تانىپ، ايشلته آلىش.

سۇراقلىر:

- ۱- ترافىك قانونىدىن رعايت قىلىش سىزگە نېمە فايده يېتىشتىرەدى؟
- ۲- ترافىك حادثەلىرى قىسى وقتدە يوز بېرەدى؟

حادثە تۇستىدىن يوز بېرەدى

موتور ھىداوچىلىك كورسى نىنگ اۇقتىووچىسى صنف گە كېلگندە، اۇقووچىلر ھنوز گچە صنف دېوارلىرى گە بعضى يازوولر و چىزمەلرنى آسىش بىلن بند اېدىلر. اۇتگن درس دە اۇقتىووچى يۇللردە يورىش و يۇللردن اۇتىش قاعدەلىرى بارەسىدە سۇزلب بېرىشنى وعدە قىلگن اېدى.

اۇقووچىلر اوچ گروە گە بۇلىنگن اېدىلر؛ هر گروە يۇللردە يورىش و اولردن اۇتىش گە قرەشلى قاعدەلرنىنگ بعضىلرى حقىدە كېرەكلى معلوماتنى يازىپ كېلتىرگن اېدىلر. هر گروپدن بىر كىشى اونى باشقە اۇرتاقلىرى تمانىدىن اۇقىماقچى اېدى. اۇقتىووچى بوگونگى درس دە اۇقووچىلرنىنگ

قىزىقىشىنى كۆرىپ، صنف دېۋارلىرى گە بعضى يازوولر و چىزمە لىرىنىڭ ئاسىلگىنى دىن جودە خورسند بۇلىپ ايتدى:

- برچەنگىزدىن يىنگى درس حقىدە علاقه و توجه كۆرسىتىنىڭىز اوچون تشكر. اېندى نوبت بىلن يازگىلارنىڭىزنى اۇقىپ بېرىنگىلر.

برچەدىن ئالدىن بايسنقر اۋرىنى دىن تورىپ، اۋز گروپى تىمانىدىن يازگىن مطلبىنى اۇقىپ ايتدى: «بۇنى يىخشى بىلەمىز كە ھەركىم تىرىكچىلىگى گە ضرور بۇلگىن نىرسەلەرنى ساتىپ ئالىش اوچون بازارگە، بىلىم اۋرگىنىش اوچون كورسلر، مدرسلەر، مەكتەپلەر، پوهنتونلەرگە؛ كىسل بۇلگىن چاغىدە شىفاخانىلەرگە و بۇش وقتىدە انترنېت كىلپلەر، كىتابخانىلەر، پاركلر و تفرىحگاھلەرگە بارىش گە محتاج دىرلر.

كىشىلەر، شەھەرلەرنىڭ كېنگىلىگى و كىتەلىگى، فاصلەلەرنىڭ اوزاقلىگى اوچون، موترلر و ئىقلىە واسطەلەرى بىلن بارىش-كېلىش گە مەجبور دىر. بۇگۈنگى كۈندە برقى موترلردىن تشقۇرى، دېنەگىزلەرنى گېزەدىگىن اۋنىل قىتلىك كېمەلەر، سېسدىن تېزراق اوچەدىگىن و يوزلر كىشى و مىنگىلر تىن يۈكلەرنى تاشىدىگىن اوچاقلر ھەم موجود دىر، اما شەھەرلەر اىچىدە كۇپراق بايسكل و موترسىكل و تورلى موترلر قىتتەماقدە.

ئىقلىە واسطەلەردىن فايدهلىنىش بىر تىماندىن بارىش-كېلىش مەسئەلىسىنى ئاسان قىلگىن بۇلسە، باشقە تىماندىن بعضى قىيىنچىلىكلەرنى ھەم كېلتىرگىن. انە شۇ قىيىنچىلىكلەرنى ارەدىن كۈتەرىش اوچون بعضى قاعدەلەر وضع اېتىلگىن. اولەرنى رعايت قىلىش جودە ضرور دىر. بولر بۇلمەگىندە بارىش-كېلىش مەسئەلىسى تۇختىپ قالەدى.»

اوندىن كېيىن شاھرخ سۇزگە چىقىپ، دېدى:

بايسنقر ايتگىنى دېك، ترافىك مقررەلەرنى جەدى صورتدە رعايت قىلىش، اساسى مەسئەللەردىن بىرى دىر. لېكىن ئاسف بىلن ايتىش كېرەك كە بعضى ھىداوچىلەر و يۇلاوچىلەر بۇ مقررەلەرنى رعايت اېتمەيدىلر. اگر يۇللەردە مەنسەب تېزلىك بىلن يۈرسەلر؛ ھەرقىندە ھەشتىلى ھادىئەلەرنىڭ يۈز بېرىش خەتەرى ئازەيەدى. تەجرىبە گە قەرەگىندە كۈيىنچە ھەشتىلى ھادىئەلەر اېلىك كىلومتەردىن ئارتىقراق تېزلىكدە يۈز بېرەدى. اگر ھىداوچىلەر كېچىراق يېتىشماق، يېتىشمەگىندىن كۆرە يىخشىراق، دېگىن گەپ گە توشۇنسەلر، ھېچقچان ھەشتىلى تېزلىك و سەرت بىلن يۇللەردە يۈرمەيدىلر.»

اوندىن سۇنگ، سىنجر جايدىن تورىپ، بۇندە ھى دېدى:

«ترافىك مقررەلەرنى رعايت اېتىش، يىلغۇز ھىداوچىلەرنىڭ بورچى بۇلمە ھى، يىادەلەر و يۇلاوچىلەر تىمانىدىن ھەم بۇ مقررەلەرنىڭ رعايت اېتىلىشى ضرور دىر. اجتماعى قانۇنلردىن تشقۇرى،

جامعەدە ھەج و مرج و باش - باشداقلىك يۈز بېرەدى، ترافىك مقررەلرى ھەم اجتماعى قانۇنلارنىڭ بىر بۆلىمى دىر، پىادە كىشىلەر ھەم يۇللاردا يۈرىپ اۋتەياتگن چاغلاردا اۋزلىرىدىن خبردار بۇلىشلىرى كېرەك؛ نېگە كە حادثە ھېچقچان انساننى خبر قىلمەيدى.

شاھرخ، بايسنقر و سىجىرنىڭ سۈزلىرىدىن كېيىن اۋقۇتوۋچى، اۋقۇوچىلارنىڭ سۈزلىرىگە قۇشلىپ، بۇندەي قۇشىمچە قىلدى:

«بۇلاردىن تىشقىرى، بەزى كىشىلارنى كۈرەمىزكە يۇللاردىن اۋتىش وقتىدە كىچىك بالەلارنىڭ قۇللىرىنى اوشلەمەيدىلەر و بەزىلرى ھەم احتىياپ اېتمەي موتۇرلار اۋدىدىن شاشىلىپ اۋتەيدىلەر. اولارنىڭ بۇ ايشلىرى كۇپ خىرلى دىر. اولرگە، يۇللاردا چىزىلگن خىلر اوستىدىن و يا ھوا كۇپرىكلرىدىن اۋتىشلىرى كېرەك.

دېمەك، ترافىك مقررەلرىنى رعايت قىلىش، كوتىلمەگن كۇنگولسىز حادثەلەر اۋدىنى اۋلىش و اۋز جانىمىزنى سىقلىش اۋچون ضرۇر دىر.»

اساسى توشونچە:

يۇللاردىن يوريب اۋتېش دە احتياط بۇلىش كېرەك، نېگە كە كۇپراق حادثەلەر ترافىك قاعدەلىرىنى بوزىش و اولرگە پرواسىزلىك قىلىش دن يوز بېرەدى. ترافىك قاعدەلىرىنى رعايت اېتىش، كوتىلمەگن كۇنگولسىز حادثەلرنى آلدىنى آلدەدى و انسانلر حياتىنى سقلەيدى.

فعاليتلر:

- ۱- درس متنىنى دقت بىلن اېشىتىپ، قويىدەگى سۇراقلرگە جواب بېرىنگ:
 - ھىداوچىلىك كورسى نىنگ اۋقېتوۋچىسى صنفگە كېلگندە، اۋقوۋچىلر نېمە ايشلر بىلن شغللنگن اېدىلر؟
 - اۋتگن درس دە اۋقېتوۋچى اولرگە نېمە بارەدە معلومات بېرىشنى وعدە قىلگن اېدى؟
 - بايسنقر سۇزگە چىقىپ، نېمەلر دېدى؟
 - حادثە قندەى و قچان يوز بېرەدى؟
 - شاھر خ اۋز سۇزلرىدە نېمەلرنى انىقلەدى؟
 - سنجر اۋز گېلرىدە نېمەلر حقىدە معلومات بېردى؟
 - بولر نىنگ سۇزلرى اداغىدە اۋقېتوۋچى، اولر نىنگ گېلرىگە نېمەلرنى قۇشىمچە قىلدى؟
- ۲- ھر قطاردن بىر- بىر كىشى نوبت بىلن تورىپ، ترافىك بېلگىلرى حقىدە اۋز فكىرىنى بىلدىرسىن.
- ۳- ھر قطاردن بىر- بىر كىشى تورىپ، ترافىك قاعدەلرى نىنگ اهمىتى بارەسىدە باشقەلرگە گېرىپ بېرسىنلر و باشقە اۋقوۋچىلر تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى حقىدە اۋز فكىرلىرىنى بىلدىرسىنلر.
- ۴- ھر قطاردن بىر- بىرگى كىشى تورىپ، ترافىك بېلگىلرىدن اېنگ كېرەكلىلرنى نىنگ رسمىنى كۇرسەتىپ، او حقدە سۇزلەسىن.
- ۵- قويىدەگى لغتلىرىنى معنا قىلىپ، جملەلر تۈزىنگ:
 - ترافىك، نىقلە، يۇلاۋچى، ھىداۋچى، اوچاق، اجتماعى قانون
- ۶- ھر قطاردن بىر- بىر كىشى تورىپ، بىر- بىر لغت نىنگ معناسىنى اېتىپ، تۈزگن جملەسىنى باشقەلرگە اۋقېپ بېرسىن.
- ۷- ھر قطاردن بىر- بىر كىشى تورىپ، بىر- بىر پاراگراف نىنگ قىسقە مضمونىنى باشقەلرگە اېتىپ بېرسىن.

گرامر و قاعده‌لر:

گپ نینگ مضمون جهتی دن تورلری:

قوییده‌گی گپلر نی اۇقیب، اولرگه توجه قیلینگ:

- ابرگش نی اوکتم نینگ بلند سبس بلند گپیرگنی اویغاتدی.
 - قووانچ بیلن آینور بیرگه یوریب، تپیه‌نینگ باشیگه چیقادی.
 - سېن بو نوروزده گل سرخ مېله‌سینی کۇریش اوچون مزارشریف‌گه باره‌سن‌می؟
 - زلیخانینگ یوره‌گیده‌گی گپنی آنه‌سی قه‌یپردن بیلسین؟
 - مېنگه اۇزبېک تیلی کتابینی بېر!
 - کپلینگ دوستلر! عزیز وطنیمیزی اۋنوملی اېشلیریمیز بیلن تیچ و آباد اېته‌یلیک!
 - وطنیمیزنینگ ماوی آسمانی و اداغسیز کینگ‌لیکلرینی امان سقلش، هر بیریمیزنینگ اصلی و اساسی بورچیمیز سنه‌له‌دی!
- یوقاریده، تورلی مضمون و آهنگده‌گی جمله‌لرنی اۇقیدینگیز. جمله‌لر، مضمون جهتی دن تۇرت تورگه بۇلینه‌دی: درک گپ، سۇراق گپ، بویروق گپ و اونداو گپ.

درک گپ:

بیرار واقعه حقیقه حکایه قیله‌دی یا خبر بېره‌دی؛ مثال: بهار کېلدی، گل آچیله‌دی، سېنی کۇرگنی کېله‌من.

سۇراق گپ:

سۇزلاوچی، اۇزینگه نامعلوم بۇلگن بیر مسأله باره‌سیده سۇره‌یدی؛ مثال: اۇقیش قچان باشلندی؟ صنفینگیزده قیسی اۇقووچی یخشی اۇقییدی؟

بویروق گپ:

بویروق، مصلحت، یلینماق، ایستک، دۇق - پۇیسه، چقیریق کبی معنالرنی انگلته‌دی؛ مثال: لطف اېتیب، مېنگه کتابینگنی بېر! خدایا، مېنگه مدد بېر! درس نی شاشیلیب اۇقیمه!

اونداو گپ: حس - هیجان نی قۇزغته‌دی یا انگلته‌دی؛ مثال: منگو قالسین، افغانستان

اولوسی! آله، عظمتلی وطن نینگ ترقی و تعالی‌سی اوچون!

فعاليتلار:

- ۱- تۇرت گروھگە بۆلىنىپ، قويىدەگى گېلرنىڭ تورلىرىنى كۆرسەتتىڭ:
 - احمد بوگون كېلمەدى.
 - محفل قچان باشلىنىدى؟
 - آت چاپردە عجىب بىر اۇغلاق مسابقەسى بۇلدى!
 - آتەجانىم بىزگە يىخشى كىتابلار ساتىپ آلدىلار.
 - بوگون قوياش توتىلارمىش!
 - بوگون دۇل ياغىپ، تاشقىن كېلمەدى، دېب رادىو ايتدى. اويدىن چىقمىڭلار!
 - محمود بوگون ايش گە تيارلنمەگن.
 - تېگىرمان، ساي نىڭ قىسى تمانىدە دىر؟
 - درسىنگىنى يىخشى اۇقى!
- ۲- ھر گروھ اۆز ارا مصلحت قىلىپ، گپ تورلىرى تعريفىنى يادلىب، ھرتورى گە كمىدە اوچ-اوچ مثال يازسىنلار.
- ۳- ھر گروھدىن بىر- بىر كىشى نوبت بىلن تختهگە بارىپ، گپ تورلىرىدىن بىرىنى تعريفلىب، اۆشە توردىن كمىدە بىر يىڭى مثال يازسىن. باشقە گروھلار تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى بارەسىدە فكر بىلدىرسىنلار.

اوى تاپشيريغى:

- ۱- گپ نىڭ تۇرتتە تورىدىن كمىدە اوچ- اوچ مثال يازىپ، كېلتىرىڭ!
- ۲- بىر ادبى انشا يازىپ، اوندە گپ تورلىرىنى ايشلەتتىڭ و اداغىدە قىسى جملەلر قىسى توردىن ليگىنى كۆرسەتتىڭ!

بېشىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- ھاياتىدە مطالعە اھمىيىتى و فايدهلىرىنى بىلىش و اونىگە قىزىقىش.
- ۲- درك گېلرنىڭ گرامر خصوصىيىتلىرىنى يىخشىراق اۋرگىنىش و ايشلىتە آلىش.

سۇراق:

- ۱- مەكتەپ كىتابلىرىدىن تەشقىرى، بىرەر كىتابنى اۋقىگىن مىسىز؟ اۋقىگىن كىتابىڭىز نىمە بارەسىدە اېدى؟
- ۲- اۋقىگىن كىتابلىرىڭىزدىن بىر كىچىك مەطلبىنى آيتىپ بىرە آله مىسىز مى؟

مطالعه اهميتى

بىز بىلىم و تەخنىك رواجلىگىن بىر زاماندا يىشەيمىز. انسانلار ھاياتى نىڭ بىرچە تەرمەقلىرى بىلىم و تەخنىك بىلەن يوغرىلىپ كېتىماقدا. ھاىزىرى زاماندا ھېچ بىر جامىئە، بىلىم و تەخنىك دىن تەشقىرى يۈكسەلىش و رواجلىنىش كە اېرىشە آلمەيدى.

اېندى لىكە، بىلىم و تەخنىك و اونىڭ يۈتۈقلىرى، اوزاق- اوزاق يۈرتلەر، اۋلكەلەر، ولايتلەر و قىشلاقلىرى كچە يېتىپ بارماقدا.

اېندى شۈندەى اېكن، انسانلار عصرى مەنىتلى ھايات، ھەمدە بىلىم و تەخنىك تەفلىلى يەرەتلىگىن تورلى امكانىتلىرىدىن فايدهلىنماق مەقسىدە يا كە بىلىم و تەخنىك يۈكسەلىشى نىڭ تەز و تۇختاۋسىز آقىمى بىلەن اۋىغۇن و بىرگە ھاىزىرى قىلماق اۋچۇن اولىرى اۋرگىنماقلىرى كېرەك.

ھەر نسل نىڭ بىلىمى ۋە تەجرىبەسى ئۆز زامانى ياشلىرى ۋە كېلەجەك نسللەرگە تورلى يۇللار ۋېبسونلار ئارقىلىق يېتىپ بارەدى. بۇ ئاقىمدا مەكتەپ، مەدرىسە، كىتابخانا ۋە تورلى مەتبوعات نەشرىيەتلىرى، قالاھىيەسى، ھازىرقى كۈندە ئىنقىسە رادىئو، تەلۋىزىيە، كەمپيۇتەر ۋە ئىنتېرنېت سائىتلىرى جەمئىيەت ئانگىنى ئۈستىرىش ۋە بىرچە ئىلمى تەرقىيات ۋە ئىنگىلىكلەردىن بىخەرقىلىشىدە مەھم نەقىش ئۈيىنىدۇ.

بۇ مەسئەلدە مەتالەھ، ئىلىخىدە ئۈرىنگە ئېگە دىر. مەتالەھ، كىشىلەرنىڭ ياشى، بىلىمى ۋە تەجرىبە ئىدازەسىگە باغلىق ئېمىس. ھەر بىر كەتتە يا كىچىك ياشلى ئىسانگە كېرەك دىر. بۇ يۇلدەن ئىسان نە ئىغوز مەتخەسلىك مەسلىك ساعەسىنىڭ بىلىمى ۋە مەلۇماتىنى ئارتىرەدى؛ بلكە ئونى تا بارە ئىنگىلىدۇ. كىشى تورلى ئۈلكەلەر ۋە ئىلمى ساعەلدەگى ئالەملەرنىڭ ئىلمى يۇتۇقلىرى، ھەمدە فەئالىيەتلىرى بىلەن ئىقەندەن تانىشىدۇ. تورلى تارىخى، سىياسى-ئىجتىمائى، ئىلمى، ئادىبى ۋە ھەنرى مەلۇمات ئى قۇلگە كىرىتىپ، نەتىجەدە بىلىم سۈيەسى ۋە مەلۇماتى ئاشەدى ۋە دىئا قەرەشى كېنگەيەدى.

تاغ دە گېزماق نىڭ ئۈزى تەن گە قەنچە فەيدەلى بۇلسە؛ بىر كېچە ئى ئۇقىش ۋە مەتالەھ بىلەن تەنگە ئۇرماق ھەم ئىسان ۋەجۇدىگە ئانە شۇنچە ئونۇملى دىر. بىر نىڭ بۇگۈنگى تەمدىنى ھەقىقەتدە بىزدەن ئالدىنقى نسللەرنىڭ تورلى بىلىملەر ساعەسىدە قالدەرگەن ئۇلمەس يادگارلىكلەرى تەقىلى دىر. بۇ تەمدىلەرگە ئېرىشىش ھەم ئىغوز ئولەرنىڭ بىلىملەرى ۋە ئۇي ۋە فەكرلىرى بىلەن ئىقەندەن تانىشىش ھالەدە مەسەر بۇلەدى ۋە بۇ مەقصد گە بىزنى ئېرىشتىرەدىگەن بىرىنچى نەرسە ئۇقىش ۋە مەتالەھ دىر ۋە شۇ بىلەن مەتلەر بىر تەرىپەلەنگەن نسل گە ئېگە بۇلە ئالەدىلەر. ئۇقىش ۋە مەتالەھ نىڭ ئۈرىنىنى ھېچ بىر نەرسە تۇلدەره ئالمەيدۇ.

ئانە شۇ ئۈچۈن ئۈسمەرلەر ۋە ئىگىتەرلەر ئۈچۈن مەتالەھ جۇدە ضرور دىر، چۈنكە بۇ ياشەدە ئىسان ئاتائۇ بىلىم ئۈرگەنىش ۋە تەجرىبە ئارتىرىش مەرحەسىدە دىر.

بىلىملى ياشلەر ۋە تەجرىبەلى ماهر كادىرلەرنىڭ تورلى ساعەلدە ئېشلەي ئېشلىرى مەمكىن. بۇ نەرسە ئاساساً تەخسىل ۋە مەتالەھ ئارقىلىق يۈزەگە كېلەدى. بۇگۈن مەتالەھ ئالاقەندەلەر ئۈچۈن شەخسى ۋە ئاممە كىتابخانىلەردەن ئالىپ، تورلى مەتبوعات ۋە نەشرىيات، ئىنتېرنېت سائىتلىرى ئادەملەر ئختىارىدە دىر.

خلاصه قىلىپ، ايتىڭىزدا مطالعة ارقىلى قويىدە گىلرنى قۇل گە كىرىتىش مەمكىن:

- ۱- كىشى نىڭ بىلىم و مەلۇماتى اىشەدى.
- ۲- كىشى بىلىم و تخنىك ترقىياتى و يوتوقلىرى بىلن تانىشىپ، ھەمقىدم بۇلەدى.
- ۳- كىشى تېزراق مەنسەب ايش گە كىرەلەدى.
- ۴- كىشى جودە سالم و اونوملى ايش گە مشغول بۇلە آلەدى.
- ۵- كىشى نىڭ بۇش وقتلىرى اپىڭ يىخى و فايدەلى اۋتەدى.
- ۶- كىشى يمان ايشلىر، يمان عادىلر، يمان كىشىلرگە يۇلىقمەى، تۇغرى يۇلگە يۇللەنىدى.
- ۷- كىشى نىڭ ھەرمەت- اعتبارى جەمىيت و تېڭداشلىرى ارەسىدە اىشەدى.

اساسى توشونچە:

بىلىم و علمى معلومات ارتتىرىش ھەر بىر انسان اوچون ضرور دىر. بو نرسە تحصيلدن تشقۇرى، اساساً مطالعە آرقەلى حاصل بۇلەدى. حاضرگى زماندە ھېچ بىر ياش و قرى جھان بىلىم و تكنالوژى ترقىياتى و يوتوقلىرىدن اوزاق يشە آلمەيدى، شونىنگ اوچون، بىلىم و معلومات سويەسىنى آشىرىش ضرور دىر و بو آقىمدە اۇقىش و مطالعە اساسى يۇل سنەلەدى.

فعاليتلار:

- ۱- اۇقۇچىلاردن بىرى متننى اۇقىسىن، باشقەلر اونى انىق تېنگلەسىنلر.
- ۲- متمدەگى جملە يا پاراگرافلاردن قىسى بىرى چىرايلى و ياقىملى دىر؟ اۋشە نى توريب، باشقەلرگە اۇقىنگ.
- ۳- تۇرت كىشى نوبت بىلن توريب، باشقەلرگە مطالعە قچان و قندەى قىلىنگىنى يىخىيلىگى حقيدە سۇزلب بېرسىن.
- ۴- يانمە-يان اۇلتىرگن اۇقۇچىلر، قندەى كتاب يا نشريەنىنگ مطالعە قىلىنىشى لازم دېگن موضوع حقيدە فكر المىتىرسىنلر.
- ۵- ھر قطاردن بىر كىشى نوبت بىلن توريب، فكرلرىنى ايتىب بېرسىن.
- ۶- قويدەگى سۇزلرنى معنا قىلىنگ و مناسب جملەلرگە ايشلەتىنگ:
مطالعە، ترماق، مبالغە، يوغرىلماق، اويغون، ملكەلى

اوى تاپشيريغى:

ھركىم بىر كتاب، مجلە يا روزنامە نى مطالعە قىلىپ، كېين مطالعە قىلگن موضوع حقيدە قىسقەچە ۵-۱۰ سطرلىك متمدە فكرىنى يازىب كېلتىرسىن.

گرامر قاعده‌لری:

«درهک گپ»، گپ نینگ بیر تورى دیر. بونی بیلماق اوچون قوییده‌گی گپ (جمله)لرنی دقت بیلن اؤقینگ:

- ۱- بیز بیلیم و تخنیک رواجلنگن بیر عصرده یشه‌یمیز.
 - ۲- مطالعه هر بیر کتّه یا کیچیک یاشلی انسان اوچون ضرور دیر.
 - ۳- مطالعه آرقه‌لی کیشی‌نینگ بیلیم و معلوماتی آشه‌دی.
 - ۴- مطالعه آرقه‌لی بؤش وقتلر اینگ یخشی و فایده‌لی اؤته‌دی.
 - ۵- حاضرگی عصرده هېچ بیر جامعه بیلیم و تخنیک سیز یشه‌ی آلمه‌یدی.
 - ۶- مطالعه کیشیلرنینگ یاشی، بیلیمی و تجربه‌سی اندازه‌سیگه باغلیق اېمس.
- یوقاریده‌گی برچه گپ‌لرده مطالعه حقیده بیر فکر یا نظر حکایت قیلینگن یا خبر بېریلگن. گرامرده انه شونده‌ی گپلر «درک گپ» دېله‌دی. انیقراق تعریفی قوییده‌گیچه:

درک گپلر:

بیرار واقعه یا حادثه حقایق قیلووچی یا خبر بیلدیرووچی گپ «درک گپ» دېله‌دی؛ مثال: فوتبال مسابقه‌سی برچه یاشلرنی اؤزیگه تارتدی.

«درک گپ» اساساً یوز بېرگن یا یوز بېریشی ممکن بؤلگن واقعه یا حادثه‌نی تصدیقلش یا انکار اېتیش آرقه‌لی یوز بېره‌دی؛ مثال: مهمانلر بوگون یېتیب کېلدیلر.

بو مثالده کېلتیریلگن گپ‌ده، یوز بېرگن بیر واقعه تصدیقلنگن و قوییده‌گی مثالده: «ایکله تیم حالیکچه گؤل اورالمه‌گنلر». انکار مضمونی افاده‌لنگن. یوقاریده‌ آلتی مثالدن ۱- ۴ مثاللر تصدیقلاوچی و ۵- ۶ مثاللر انکار اېتووچی «درک گپ»لر دیر.

«درک گپ»لر تیئچ آهنگده تلفظ قیلینه‌دی. آهنگ، گپ سؤنگی‌گه تمان پسه‌یب باره‌دی.

«درک گپ»لر تؤولیقسیز، شونینگدیک، ساده، قؤشمه و مرکب بؤلشی ممکن. «درک گپ»لرنینگ آخیریگه نقطه قؤیيله‌دی.

انکار اېتووچی «درک گپ»لرده (مه، اېمس، یۇق کبی سؤزلر) انکار بیلدیرووچی واسطه‌لر سنه‌له‌دی.

فعالیتلر:

- ۱- قوییده گی «درک گپ» لرنینگ تصدیقلاوچی یا انکار ایتووچیلرینی بېلگی لنگ:
 - آتهم سفردن کېلدیلر.
 - باشقه مېنده پول قالمه دی.
 - اوکهم بوگون ایش گه بارمهیدی.
 - ایسته سنگیز، سیزگه یاردم بېریشیم ممکن.
 - اورتاغیم شو بوگون اویددن چیقماقچی.
- ۲- بېش کیشی نوبت بیلن توریب، بیر گپنینگ قنده ی لیگینی تئلب ایتسین.
- ۳- یانمه-یان اۆلتیرگن اؤقووچیلر بیرگه لشیب، بیرته تصدیقلاوچی و بیرته هم انکار ایتووچی گپ یازسینلر.
- ۴- هر قطاردن بیر کیشی توریب، یازگن گپینی اؤقیسین و تورینی هم ایتسین. باشقه لر او حقده فکر بیلدیرسینلر.
- ۵- قوییده گی ناقص گپلرنی تصدیقلاوچی درک گپلر بیلن توگللنگ:
 - اورتاق جان، الماس بوگون.....
 - مېن بازاردن بیر کتاب.....
- ۶- قوییده گی توگللمه گن گپلرنی انکار ایتووچی درک گپلر بیلن توگللنگ:
 - وعده قیلگن صنفداشلر.....
 - بیزنیککی گه کېلمه سنگ، مېن هم.....

اوی تاپشیریغی:

- ۱- درس متیندن ایگیته تصدیقلاوچی و ایگیته هم انکار ایتووچی درک گپ یازیب کېلتیرینگ.

آلتىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- تۇغرىلىك و چىن سۆزلىك اېزگۈلىگىنى بىلىش.
- ۲- سۇراق گېنى اۋرگىنىب، سۆزلەگندە و يازگندە ایشلەتەلىش.

سۇراقلار:

- الف) يىلغانچىلىك عاقىبتى حقىدە قىزىقارلى حكاىە يا واقعهنى اېشىتگن مىسىز؟
ب) اۋرتاقلرىنگىزنى تۇغرى سۆزلى يا يىلغانچى كىشىلردن تىلەيسىزىمى؟ نېگە؟

قوتىلىش طوقى

حكايت قىلىنە دى كىم، تانىقلى عارف، بايزىد بسطامى^۱ بىلىم اۋرگىنماق اوچون بغدادگە كېتماقچى بۇلدى. شۇندە آنەسى: بوتون تورموش ساحەلرىدە تۇغرىلىك و چىن سۆزلىككە عمل قىلىپ، ھېچ قچان يىلغان آيتمە دەپ، اونگە اۋقتىردى و اوشبو سۆزلرگە عمل قىلىش وعدەسىنى اوندىن آلدى.

بايزىد قبول قىلدى. آنە سى اېسە، سفر خرچلىرى اوچون آتەسىدىن مېراث قالگن بار- يۇغى قىرق دىنارنى ھم اونگە بېردى.

بايزىد بغدادگە كېتەدىگن بىر كاروان بىلن قۇشىلدى. بىر قنچە يۇل يورگىدىن سۇنگ، بىر گروە قراقچىلر اولرگە يورىش قىلىپ، كارواننى اۋرەب آلىپ تىلەماققە باشلەدىلر. كېين كارواندەگى برچە كىشىلرنى بىرمە-بىر تېكشىرىپ، بار-يۇقلىرىنى آلەبېردىلر. نھايت نوبت بايزىدگە ھم يېتىدى.

قراقچىلردن بىرى آيتدى:

- بونىنگ ھېچ نرسەسى يۇقلىگى ايتىدىن بىلىنىپ تورگن. كىيىملرى اېسكى و يىرتىق. اونىنگ بىرار نىمە سى بۇلگندە، اوست- باشى ياپوق بۇلردى.

باشقە قراقچى دەدى:

- اى يىگىت، تېكشىرىشگە وقىتمىزنى اۋتكزمە. اۋزىنگ بىلن پولىنگ بارمى؟

^۱ - بايزىد بسطانى: ابوزىد طيفور مشهور زاھىدلردن بۇلىپ، ھجرى (۲۶۱) يىلى وفات اېتگن.

بايزيد جواب بېردى:

- ھە!

قراقچىلر كولدىلر و قەقەلرى اېسە، فسادە يىگرەدى.

ولردن يىرى سۈرەدى:

- قنچە پولىنگ بار؟

بايزيد جواب بېردى:

- قىرق دىنار!

قراقچىلر كولىپ بىر- بىرلىگە دېدىلر:

- قۇيە بېرىنگلر. او بىلن وقتىنگىزنى ضايىق قىلمىنگلر. باشلىغىمىز كوتىب تورىدى، اونىنگ قاشىگە بارەيلىك.

كېىن باشلىغىلرى نىنگ قاشىگە بارىدىلر. باشلىغى ولردن سۈرەدى:

- كاروان نىنگ برچە ماللىرىنى آلىپ، ولرنى يىخشى تېكشىردىنگلرمى؟

- ھە، كارواندە نىمەيى كە بار اېدى، آلدىك و برچەنى ھم تېكشىردىك. فقط بىر كىشىنى

تېكشىرمەدىك كە اوست و باشىدە اېسكى و يىرتىق كىيملر اېدى و اوندن: نىمەنگ بار؟ دېب

سۈرەگنىمىزدە، او قىرق دىنارىم بار، دېدى. بىراق بىز اونگە قرەمەدىك، چونكە اونىنگ باش-

اياغىدن قشاقلىك و كىمبىلىك ياغىلىپ تورگن اېدى. شونىنگ اوچون، اونى قۇيىپىردىك. اونىنگ

بىر درمى ھم بۇلگندە، بىزگە اىتمىدى.

قراقچىلرنىنگ باشلىغى ايتدى:

- اونى مېنىنگ قاشىمگە كېلتىرىنگلر، كۈرەيلىك- چى، نىمە اوچون شونداق دېدى؟

قراقچىلر باشلىغى، بايزيدنى كۈرىپ، حىرت بىلن سۈرەدى:

- اې يىگىت، سېن تېلبە مىسن؟ نىمە اوچون پولىنگ بارلىگىنى آچىقچەسىگە ايتەسن؟

اخىر، ولرنى مېن آلىپ قۇيىشىمنى بىلىپ تورىپ سن كو؟

بايزيد بسطامى ايتدى:

- مېن يلغان اىتمىسلىككە اۋزىم بىلن عھد قىلگن من و ھېچ قچان بو عھدىمنى

سىندىرمەي من.

قراقچىلر باشلىغى ايتدى:

- خدا حق دىركە بىز حياتىمىزنى منكرات و اېل آزارىگە ضايىق قىلدىك و خداوندنىنگ عھد

و پىمانىنى سىندىرىشدىن قۇرقمەدىك ؛ بىراق بو يىگىت، اۋز عھدىنى سىندىرىشدىن قۇرقەدى.

اولوغ تنگرىگە آنت ايچىپ ايتەمن كە، بوندن بوياىن اۋغىرلىك قىلمەيمىن و يەرەتگن نىنگ

دەرگاھىگە توبە قىلىپ، كېچىرىم سۈرەيمىن. امىد كە اولوغ تىگىرىم مېنىڭ توبەمنى قىبول اېتىپ، گىناھلىرىمنى كېچىرسە.

قراقچىلار، باشلىغ نىڭ سۈزىنى اېشىتىپ، دېدىلار:

- بىز گىناھلاردا سېنگە اىزداشلىق قىلدىك. اېندى بۇلسە، توبە قىلىشدا ھىم سىنى يىلغوزلىتىپ قۇيمەيمىز. قراقچىلىكدا بىزنىڭ باشلىغىمىز بۇلگىنىڭدېك، تىگىرىگە قىتىشدا ھىم يۇلباشچىمىزىن. بىز، بوندن بوياىن اۇغىرلىق قىلمەيمىز. شۇندەي قىلىپ، قراقچىلار، آلگىن برچە اۇلجەلرىنى كاروانگە قېتىردىلار و آدملىرىنىڭ ماللىرىنى اۇزلرىگە بېرىپ، توبە قىلدىلار. كاروان ھىم بىغداد يۇلىگە توشىپ، كېتدى.

درس نىڭ اساسى توشونچەسى:

صداقت و تۇغرىلىق يوكسىك انسانى فضىلتلردن بىرى دىر. بو عالى خصلت نە يىلغوز انسان نىڭ اۇزىگە بېزەك و قوتقرووچى دىر، بلكە تۇغرى يۇلدن آزگىن كىمسەلرنى ھىم تۇغرى يۇلگە يۇللەيدى.

فعاليتلار:

- ۱- اۇقتىتوۋچىنىڭ درس مەتنىنى اۇقىياتىگىدە، اونى انىق تىنگلىگى.
- ۲- حكايتىدەگى قەي بىر عبارت سىزگە ياقدى؟ ھىر قاتاردىن بىر كىشى نوبت بىلن تورىپ، تىلەگىن عبارتىنى اۇقىپ، او حقدە نېچە آغىز سۇزلەسىن.
- ۳- تۇغرىلىق و چىن سۇزلىق حقىدە يانمە-يان اۇلتىرگىنلر بىرگەلىكدە بىر مقال يازسىنلار و ھىر قاتاردىن بىر كىشى تورىپ، يازگىن مقالنى اۇقىسىن.
- ۴- قوويىدەگى سۇزلرنى مەنا قىلىپ، اولردىن اوچتەسىنى تىلپ، جملە توزىنگ:
طوق، عارف، دىنار، قراقچى، تىلەماق، اپت، بوت، عقلدىن آزگىن، اۇلجە، خداحقى، اىزداشلىق، يىنگرەماق

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنگ:

- اي يىگىت، مالىنگ بارمى؟

- سفردن قچان كېلدىنگىز؟

- بابىرنامە كىتابىنى اۇقىگن سىزمى؟

- بو كىشى نىمەنگىز بۇلەدى؟

يوقارىدەگى جملەلەردە معلوم بىر موضوع يا نرسە حقىدە سۇرەلگن. گرامردە بونداق گپ لر

"سۇراق گپ" دېيىلەدى. تعريفى قويىدەگىچە:

سۇراق گپ: سۇزلاوچىگە نامعلوم بۇلگن نرسە، حادثە و واقعه حقىدە سۇراقنى افادەلەيدىگن

گپ، "سۇراق گپ" دېيىلەدى؛ مثلاً: قچان كېلدىنگ؟ بو ايشگە كوچىنگ يېتر مىكن؟ مېن بىلن

ياردم بېرە آلەسىزمى؟

"سۇراق گپ" آرقەلى سۇزلاوچى بيان قىلگن فكرگە صحبتداشىنى فكر بىلدىرىش،

تصديقلاش يا كه انكار قىلىشگە اوندەيدى.

"سۇراق گپ" عموماً سۇراق آماشلىرى (كىم، نېگە، قچان، قىسى، نىمە، نىمە اوچون،

قەيىرگە، قەيىردە، قەيىردن. . .)، سۇراق يوكلمەلىرى (مى، چى، هە، يە . . .) آرقەلى

افادەلەندى، البتە سۇراق آماشلىرى جملەنىنگ باشى (اېگە) و سۇراق يوكلمەلىرى جملەنىنگ

اداى (كېسىم) دە كېلەدى و "سۇراق گپ"لرنىنگ اداىگە سۇراق بېلگىسى (?) قۇيىلەدى؛

اۇرنكلر:

- كىم مكتب كېتەدى؟

- قىسى تىم يىخسى اۋىنەدى؟

- قچان امتحان آلينر اېكن؟

- اوى تاپشيريغىنى بجردينى مى؟

- او، كىتابىنى بېردى، سېن - چى؟

- مېمانلر كېلدى مى؟

فعاليتلار:

۱- درس نىنگ بىرىنچى بۆلىمىدەگى ھاكايتىدىن بىرچە "سۇراق گپ"لارنى بېلگىلىپ، كىتابچەلەرنىڭىزگە كۆچۈرىڭىز. تۆرت كىشى نوبىت بىلەن تۈرىپ، بېلگىلىپ آلگەن گپلەردىن بىر تەسىنى ئۇقىسىن.

۲- قويدەگى گپلەردىن سۇراق گپلەر تۈزىڭ:

- مېن سىزدىن شۇڭا كەلدىم.

- مەسابىقە سائەت ئۈچدە باشلىدى.

- ھىرگە بىرچە قۇشنىلار ياردەم بېرىدىلار.

- مەھمانلار ئېرتەلىپ جۈنۈپ كېتىدىلار.

۳- تۆرت كىشى نوبىت بىلەن تەختەگە بارىپ، تۈزگەن "سۇراق گپ"لەردىن بىر تەسىنى تەختەگە يازسىن ۋە باشقىلار ئۇ ھەققىدە فېكر بىلدۈرسىنلار.

۴- يەنە-يان ئۆلىگەن ئۇقۇچىلار مەسلىھەتلىشىپ، بىر كىتەپ "سۇراق گپ" ئاۋۇشلى ئۇقىپ، يازسىنلار.

۵- ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبىت بىلەن تەختەگە بارىپ، يازگەن "سۇراق گپ"لەرنى يازسىن.

۶- مى، قىچان ۋە كىملىرى بىلەن سۇراق گپلەر تۈزىڭ.

ئۆي تاپشۇرۇقى:

«نېمە، نېمە ئۈچۈن، قىسى، نېگە، كىم، چى، مى» كىي سۇراق سۆزلەرى بىلەن بىر-بىر

سۇراق گپ يازىپ كېلىڭ!

يېتىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- صوفى الله يار حقيده معلومات تاپىپ، اونىڭ اۋگىتلىرىدىن تورموشده فايدهلىنىش.
- ۳- بويروق گپلىرىنى اۋرگىنىپ، ايشلتنه آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- صوفى الله يار نىڭ شەرلىرىدىن قيسى بىرار بيت نى اۋقىب بېره آلهسىزىمى؟
- ۲- صوفى الله يار شەرلىرىده كۇپراق نىمەلر حقيده سۇزلەيدى؟

صوفى الله يار

الله قلى اۋغلى صوفى الله يارنىڭ توغىلگن يېرى كتە قۇرغان دىر. او، اصلىده امارت و حكومت خاندانىدىن بۇلىپ، ابوالفيض خان حكومتى دورانىده كتە قۇرغان و سمرقندده امارت و حكومت اېتىردى، كېيىنچەلىك، حكومت و عملدارلىكدن استعفا قىلىپ، جنىدالله لقبى بىلن داۋرۇق قازانگن شىخ نوروزگە مريد بۇلىپ، نقشبنديه طريقهسىگە كىردى و ارشاد و ھدايت ايشلىرى بىلن شغلنە باشلەدى.

ختاى و قېچاق قومى نىڭ سمرقندگە باستىرىپ كىرىشىدىن كېيىن، اولرگە نصيحت و پند بېرماقچى بۇلدى، لېكن اولر صوفى الله يارنىڭ پند و اۋگىتلىرىگە قولاق سالمەي، ظلم و استبدادگە مشغول بۇلدىلر، بوندىن آزرده خاطر بۇلگن صوفى الله يار، ھجرتنى اختيار اېتىدى و حصار ولايتى، قباديان قىشلاغيگە كۇچىپ كېتىدى و انه شو يېرده تەلىم و تآليف ايشلىرى

بىلن مشغول بۇلدى. صوفى الله يار، بابا رحيم مشرب بىلن عصرداش اېدى و مشرب، قباديانگە كېلگندە ايكاولرى كۇرىشگن ھم اېدىلر.

صوفى الله يار ھجرى شمسى ۱۱۳۲نچى يىلدە قباديانده وفات اېتىدى و اۋشە يېرده كۇمىلدى.

صوفى الله ياردن مسلك المتقين، مراد العارفين، ثبات العاجزين، مخزن المطيعين، نجات الطالبين و سراج العاجزين ناملى اثرلر بيزگه ييتيب كېلگن. او، ثبات العاجزين كىتابىدا اهل سنت و جماعه نىنگ عقايدىنى جوده يخشى صورتىدا نظم ايتگن و اونى صوفيانى نصيحتلر بىلن بېزەتگن و ارباب ذوق و اصحاب شوق قولاقلىرىنى مزىن ايتگن.

صوفى الله يار كلامىدن بير اۋرنىك:

لقمان نىنگ فرزندىگه نصيحتى:

نصيحت قىلدى فرزندىگه لقمان
 سنگه جاھل كيشى بحث ايتسە، اي جان
 جواب ايتغىل انگە شىيرىن و يوشاخ
 مگر بۇلغاي جھالت خمرىدن ساغ
 اگر نفع ايتمسە، قىلمە اعاده
 بۇلور ايتغان سۈرى جھلى زياده
 انگە سود ايتمسە ايتماغ، صوابى
 سكوت ايتمىك دور اندىن سۇنگ جوابى
 كېل اي مومن، ھميشە خوش عنان بۇل
 مسلمان بۇلسە ھركىم، مېربان بۇل
 آچىلغايسن انى كۇرگندە گلدېك
 تواضع ايله خدمتگار قلدېك
 سىرىغ ياغدېك انگە بۇلغىل ملايم
 سوچوكلېكنى عىلدېك ايله دايم
 توت اول دوستونگى سوت اوستىدە قىماق
 عزيز جانىنگچە كۇرگىل، بلكە بھراق
 خدانىنگ بويروغىدن تايىسە ناگاه
 برادرلىك اۋشل دىر قىلسىنگ آگاه

اساسى توشونچە:

صوفى اللہ یار، سمرقندىنىڭ كۆتۈرغانىدىن بۇلىپ، اوللىرى حكومت ايشلىرىگە قتنەشردى، اما كېيىنراق عملدارلىكدن واز كېچىپ، جنىدالله «شىخ نوروز» گە مريد بۇلىپ، نقشبندىيە طريقەسىدە تبليغ و هدايت مقامىگە اېرىشدى و اولوسلارنى تۇغرى يۇلگە چقىردى. ختاي و قىچاقلارنىڭ هجومىدىن سۇنگ، حصار ولايتىگە هجرت قىلىپ، تعليم و تصنيف بىلن مشغول بۇلىپ، كۆپىگىنە اۇگىتلىرىنى نظم قىلدى. او، اۋشە يېردە وفات قىلىپ، دفن اېتىلدى.

فعاليتلار:

۱- اۇقتووچى تمانىدىن درس متنى قرائت اېتىلگىندە دقت بىلن اېشيتىڭ و قويدەگى سۇراقلارگە چقان جواب بېرىڭ:

- صوفى اللہ یار قەبىرلىك اېدى؟
- صوفى اللہ یارنىڭ خاندانى نىمە ايشلار بىلن شغللار اېدىلر؟
- او، اوللردە نىمە ايشلار بىلن مشغول اېدى؟
- كېيىنچەلىكدە قىسى طريقەگە كىردى و نىمە ايشلارنى بىجىردى؟
- او، نىمە اوچون سمرقندىدە حصارگە كۆچدى؟
- حصار ولايتىگە كېلگىندىن كېيىن نىمە ايشلار بىلن شغللىدى؟
- اوندىن قىسى كىتابلار بىزگە يېتىپ كېلگن؟
- اثرلىرى نظمەمى يا نثرده؟
- اونىڭ اثرلىرى قىسى موضوعلردە؟

۲- اۇقووچىلار تۇرت گروگە بۇلىنىپ، صوفى اللہ یارنىڭ «لقمان حكيم، فرزندىگە نصيحتى» دېگن نظمى حقيده بحثلشسىنلار.

۳- هر گروهدىن بىر كىشى نوبت بىلن توريپ، اۋز گروەسى فكرينى قىسقهچە ايتىپ بېرسىنلار، باشقەلر اونىڭ تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى حقيده نظرلارنى بىلدىرسىنلار.

۴- ھەر قاتاردىن بىر كىشى تۈرىپ، نوبىت بىلەن سۈفىي ئالەمىنىڭ نەزمىنى دىكىمە قىلىشىنىلەر، باشقىلەر قەندەي اۋقىلگىنى حەقىدە نەزەرلىرىنى بىلدۈرسىنلەر.

۵- قۇيىدەگى سۈزلىرىنىڭ مەناسىنى سۈزلىك دىن تاپىپ، مەنسەب جەملەرگە اىشلەتىنىڭ: جاھل، اعادە، خەم، عەنان، تەواضع، تەيماق

۶- ھەر قاتاردىن بىر- بىر كىشى تۈرىپ، تۈزگەن جەملەلەردىن اىككىتەسىنى اۋقىسىن، باشقىلەر اۋز فەكرلىرىنى بۇ بارەدە بىيان اېتسىنلەر.

اۋى تاپشىرىغى:

«لەقمان حەكىمىنىڭ فەرزەندىگە نەسىھەتى» نەزمىنى اېركىن بىدەي نەزىگە اۋگىرىپ

كېلتىرىنىڭ.

گرامر قاعدەلىرى:

بويروق گپلىرى:

قويىدەگى بويروق گپلىرىگە دقت قىلىنگ:

- يمانگە يىقىنلىشمە، بلاسى يوقر.
- قازانگە يىقىنلىشمە، قراسى يوقر.
- مقتىچاق بۇلمەنگ، خجالت تارتمە يىسىز.
- بىلىم آلسىنگ، بىلىپ آل!
- اۋرمانگە بارمە، اگر بارسىنگ، يراق آل!
- سېن بوندەى جىركىچ ايشلىردن قۇلىنگىنى تارت، اولرگە زنهار مىل كۇرستمە!
- آدمى اېرسانىگ، دېماگىل آدمى
- انى كە يۇق خلق غمىدن غمى (نوايى)
- اويدەگى مېدە-چېدە ايشلىرىنى اۋزلىرىنگىز قىلىنگ، كتە ايشلىرگە برچەلرىنگىز قتنەشىنگىز!
- يوقاريدەگى جملەلردە نېچە موضوعلر بارەسىدە قىلىش يا قىلمىسلىككە بويروق بېرىلگن دىر. شوندەى گپلىرى، بويروق گپ دېلەدى.

بويروق گپ:

- بويورماق، اىستەماق، مصلحت و مشورە بېرماق، يلىنماق، دۇق-پۇيسە قىلماق و چقىرماققە اۋخشەگن معنالرنى بىلدىرەياتگن جملەلرگە بويروق گپ دېلەدى.
- بويروق گپنىنگ كېسىمى قويىدەگىچە كېلەدى:
- ۱- بويروق مىلىنىنگ ايكى شىخس بىرلىگىدەگى فعل بىلن و بويروق مىلىدەگى فعل بىلن؛
- مثال صورتدە: مېوہلرنى تېرىش اوچون برچە باغبانلر يىغىلىشىسىن! تىلمچاق بۇلمە، خوار بۇلەسن!

فعالیتلر:

۱- يانمە-يان اۋلتيرگنلر قويىدەگى شەرلرنى اۋقۇب، اولردن بويروق گپلرنى بېلگىلسينلر:

- نوايى، اوزەت تنگرى شكريغە تىل

نوا آرتوغ ايستر اېسنگ، شكر قىل

- سۈزونگنى كە يىخشى كۈررسن اۋزىنگ

كۈرونمس يمان چون ابرور اۋز سۈزىنگ

- نوايىگە طلب يارب شعار اېت

نېچە اميد اېسە، اميدوار اېت

- الھى بو دولتدن اورسنگ نويد

نوايىنى ھم قۇيماغىل نااميد

۲- ھر قطاردن بىر- بىر كىشى توريب، تختهگە بويروق گپنى بىلديرووچى بىر- بىر جملە

يازسين، باشقەلر اونى تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى حقيدە فكلرلىنى بىلديرسينلر.

۳- ھر قطاردن بىر- بىر كىشى توريب، بويروق گپنى انيقلاوچى بىر بيت شعر اۋقيسين،

باشقەلر تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى حقيدە فكلرلىنى ايتسينلر.

۴- يانمە-يان اۋلتيرگنلردن بىر كىشى توريب، بويروق گپ حقيدە سۈزلەسين، باشقەلر اۋز

فكلرلىنى ايتسينلر يا اونگە اۋرنكلر و آرتىقچە معلوماتنى قۇشسينلر.

۵- ھر كىشى اۋز آلديدە بىر- بىر بويروق گپ يازسين، كېين ھر قطاردن بىر- ايكى كىشى

توريب يازگن بويروق گپنى اۋقۇب بېرسين.

اۋى تاپشيريغى:

تۇرت- بېشتە سۇراق جملەلر يازيب، اولرنى بويروق گپلرگە اۋگيريپ، كىتابچەلرينگىزگە يازيب كېلتيرىنگ.

سگیزینچی درس

هدفلر:

- ۱- آز یماق فایدهلرینی بیلیب، بو قاعدهنی حیاتده رعایت قیلیش.
- ۲- گرامر قاعدهلریدن «اونداو گپلر» حقیده معلومات تاپیب، اونى قۇللەى آلیش.

سؤراقلر:

- ۱- کبره‌گیدن کۇپراق یمک یېگن کیشی نینگ حالى قندهى بۇله‌دى؟
- ۲- آز یماق و آرتیقچه یماق نینگ قندهى فایده یا ضررى بار؟

یماقنى حددن آشیرمگ!

جامعه، انسانلردن توزیلگن. جامعه‌ده‌گی هر بیرکیشی یخشی یش و یخشی تیریکچیلیک قیلیشنى ایسته‌یدی. یخشی حیات کبچیریش و ساغلام یش هر بیر انسان نینگ اؤزیگه باغلیق دیر. دنیا‌ده‌گی ناز- نعمتلردن فایده‌لنیش اوچون هر کیشی اؤز حیاتیده ایریم کبره‌کلى موضوعلر و مسأله‌لرنی نظرده توتیشی کبره‌ک. بو مهم و حیاتی موضوعلردن بیرى یمکده تعادلنى سقلش دیر. انسان ساغلیگی بیرینچیدن اونینگ یبه‌دیگن، ایچه‌دیگن، کییه‌دیگن نرسه- لریده تعادلنى رعایت قیلیشگه باغلیق دیر.

مسأله شو تۇغریده اېکن، کبلینگ اوشبو موضوعنى یمکده اؤرنک قیلەیلیک. ایریم کیشیلر یمکده تعادلنى نظرده توتمسدن، کۇپ و کبره‌گیدن آرتیقچه یییدیلر. بو عادت نینگ تورلى ضررلری بار. بیرینچیدن انسان ساغلیگینی بوزیب یوباره‌دی. آرتیقچه یمک یېگن کیشی یخشی اویله‌ی آلمه‌یدی؛ اونوملى ایشله‌ی آلمه‌یدی؛ اوبقوسیره‌ب قاله‌دی؛ آغیر و هارغین حالتگه توشه‌دی؛ اېزمه- اېز آغسریغی (عطسه) کبله‌دی، قان باسیمى کؤته‌ریلیشى، سېمیریپ قالیشی، کلسترول یا شکرى آشیشی، یوره‌ک کسل‌لیگه‌گه اوچرهب قالیشی احتمالی کؤپه‌یه‌دی و حیاتی ایشلرینی تۇغرى بجره‌آلمه‌یدی. ایکنینچیدن اقتصاد نقطه نظرندن انسان گه آغیر

توشەدى. كۆپ يېمەك اوچون كۆپراق پۇل سۈرۈلۈپ، تورلى كىسلەكلەرگە ئۇچىرىغاندا -
درمان اوچون ئىچىگە پۇل سۈرۈلۈپ كېرەك بۇلەدى. اوچىنچى زىرى و ھەمدەن مەھراغى
دىنى زىرى دىر. ﷻ ھەر ئىشە تەادلنى سۇقش و افراط و تفرىط دن قاقىشگە بويۇرگن،
شۇندەى اېكن، حدى رعاىت قىلمەسك، تنگىرى تەالى نىنگ بويۇرۇغىدن نافرمانلىك قىلگن
بۇلىب، گناھكار بىندەلرىدن سىنەلەمىز.

عرف و رواجىمىزدە ھەم آرتىقچە يېماق عىب سىلگن. آتە- بابالىرىمىزدن قالگن «آش باشقە
نىكى بۇلسە ھەم، قارىن اۋزىنگىنىكى!»، «يىمەن، راحت جان!» و يا: «نەس بە، كاهش جان!»
دېگن ماقاللار ھەم اعتدال بىلەن يېمەك يېشىنى تاقىدەلەيدى.

نواىى ھەم يېمەكە افراط قىلگنلر حقىدە «محبوب القلوب» اثرىدە بۇندەى دېب يازگن:
«كۆپ دېگان كۆپ يانگىلور، كۆپ يېگان كۆپ يىقىلور. قىلب امراضى نىنگ مادەسى كۆپ
يېماك دور؛ كۆپ دېماك سۇزگا مۇرۇرلوق و كۆپ يېماك نەسغە مۇمۇرلوق. آدمىغە بو سىفتلار
زواىد و بارچە خۇدۇرستلىققە عاىد....» و ىنە دېدى:

«آز دېماك حىكمەتغە باعش؛ آز يېماك سىحتغە باعش. آغزىغە كىرگەننى دېماك، نادان اىشى
و اىلكىغە كېلگەننى يېماك، حىوان اىشى، بىت:

كۆپ دېماك بىرلە بۇلماغىل نادان كۆپ يېماك بىرلە بۇلماغىل حىوان»
انە شو قىمتلى اۋگىتلىرنى نەزدە تۇتىب، يېمەكنى حەدن آشىرمىس لىگىمىز كېرەك.

اساسى توشۇنچە:

ھەر بىر ئىشە افراط و تفرىط اېتىش تۇغرى اېمس، اىنىقسە يېمەك و اېچمەكە اعتدالنى
رعاىت قىلىش جودە ضرۇر دىر. كۆپ يېماق انسان ساغلىگى و اقئصادىگە زىرلى دىر.

فعالیتلر:

۱- درسنى جىملىك بىلن اۋقىنىڭ، اۋقىتوۋچى تىلەگىن بىر اۋقوۋچى درس مطلبىنى باشقە صىفداشلىرىگە سۈزلەپ بېرسىن.

۲- گروھلارگە بۆلىنىپ، آز سۈزلىش فايدهلىرى، آزىيىش فايدهلىرى، كۆپ گىپىرىش ضررلىرى، كۆپ يېيىش ضررلىرى حقيده نوايى نىڭ مەجبۇب القلوب اثرىدىن فايدهلەنگەن حالده بحث قىلىنىڭ، سۈنگەرە ھەر گروھدىن بىر كىشى اۋز گروھى نىڭ فەكرلىرىنى ايتىپ بېرسىن.

۲- قويمىدەگى سۈزلىرىنىڭ معناسىنى يازىپ، اولارگە مەنسەب جەملەلر تۈزىنىڭ:
آدىم، ايرىم، چەتلىتمەسلىك، تەادل، اۋرنەك، قىلىق، اويقوسىرەش، ھارغىن، افراط، تفرىط، يانگىلىماق، زوايد، خودپىرستلىق، عايد

سۇراقلر:

۱- كۆپ يېماق نىڭ قەندەى ضررلىرى بار؟

۲- انسان ساغلىگى نىمە گە باغلىق دىر؟

۳- نوايى كۆپ يېماق، كۆپ دېماق، آز يېماق، آز دېماق حقيده نىمە دېگەن دىر؟

۴- خەلقىمىزنىڭ پىرخورىلىك تۇغرىسىدە قەندەى مەقاللر بار؟

۵- «نەفس بد، كاھىش جان» مەقالى، نىمە نى افادە لەيدى؟

اۋى تاپشىرىغى:

۱- نوايى نىڭ «كۆپ يېماق و كۆپ دېماق» حقيده ايتىگەن سۈزلىرىدىن فايدهلەنىپ، بىر مەقالە يازىپ كېلىنىڭلر.

۲- عايلە اەضاسى، كىتابلر يا انترنەت ياردەمىدە آرتىقچە يېماق ضررلىرى حقيده يا ىنگى مەلۇمات يا شەر، مەقال، اۋگىت، فەكاھى، حكاىە تۈپلەپ كېلىنىڭلر.

گرامر قاعدهلری:

قوییده گی جملهلرده تگیگه چیزیق چیزیلگن بېلگی لرگه دقت قیلینگ:

۱- مینگلر افسوس!

۲- نفس بد کاهش جان!

۳- آش باشقه نیکی بولسه هم، قارین اوزینگ نیکی!

۴- عجب! بو قنده ی کولگولی؟

۵- یوقاریده گی تگیگه چیزیق چیزیلگن بېلگیلر «اونداو» بېلگیلری دیله دی.

اونداو گپلر:

حس- هیجاننی افاده اېتگن گپ، اوندو دیله دی؛ مثلاً: آی گل نې قدر چیرایی!، افغانستان عظمتلی اؤلکه! وای، بابر باغی یېر یوزیده گی جنت بؤلیددی!....

اونداو گپلر شادلیک، قووانچ، قۇرقوو، طنطنه، تعجب، قیغو و افسوسلنیش کبی تورلی حس- توغولرنی افاده لهدی و کؤترینکی آهنگی بیلن باشقه گپ تورلریدن فرق قیله دی.

یازووده اوندو گپ نینگ اخیگه اوندو بېلگیسی قویله دی؛ مثال اوچون: منگو یشه، وطنیم! آزاد بؤلگیل هر دایم، اؤلکه م! وای، بونده ی گؤزه للیکنی هېچ یېرده کؤرمه گنمن! و شونگه اؤخششلر.

شو کبی هر قنده ی درک و سؤراق گپلرنی تورلی حس- هیجان بیلن ایتیش نتیجه سیده اوندو گپ حاصل قیلینه دی. آه...!، مرحمت...!، خداوندا...! و باشقه لر.

ایریم اوندو گپلر اوندو سؤزلر و بعضی یوکلمه لرنی کبلیتیریش بیلن هم توزیله دی؛ مثال اوچون: هی باله لر، کبلینگلر! اېتکلرینگیزنی توتینگلر!

بعضی گپلرده اوندو مضمونیدن تشقری مضمون هم انگله شیلگنیدن، گپ آخیده هم سؤراق، هم اوندو بېلگیلری قویله دی؛ مثال اوچون: همه نرسه دن اوستون، حیات؛ حیاتدن اوستون نیمه؟!

فعالیتلر:

الف- قوییده گی جملهلرده تینیش بېلگیلرنی ایشله تینگ:

۱- ای تنگریم مېنی اؤز یؤلینگگه هدایت قیل

۲- مینگلر افسوس

۳- هی باله لر نېگه درسگه بارمه ی توریبسیزلر

۴- بو قنده ی دهشتلی حادثه

۵- قه یېردن کبلیدینگ

۶- سېنینگ کبلیشینگنی آنه مدن اېشیتگن اېدیم

ب- کتابینگیز یا اؤز فکرینگیزدن اؤتته جمله یازیب، اولرنی سؤراق و اوندو جمله لریگه

اؤگیرینگ و کبره کلی بېلگیلرنی اؤز جایگه قویینگ!

تۇقىزىنچى درس

ھدفلىر:

۱- توركلرينىڭ اېنگ قديمگى يازووى بىلن تانىشىش.

۲- گپ بۇلكلرىنى اۇرگنىب، گپ توزه آلىش.

الْمَعْلَمُ يُوَجِّهُ النَّاشِئِينَ، وَيَدُلُّهُمْ عَلَى الْقَضَائِلِ، وَيَحْذَرُهُمْ مِنَ
الرَّدَائِلِ، وَيَسْأَلُهُمْ فِيمَا يَنْقَعُهُمْ، وَيُبَادِئُهُمْ فِيمَا يَسْرُهُمْ. وَهُوَ فِي الْوَقْتِ
نَفْسِهِ قُدْوَةٌ لَأَبْنَائِهِ الطُّلَّابِ، صَاحِبُ رِسَالَةٍ، حَرِيصٌ عَلَى أَدَائِهَا. تَنْشَأُ
الْأَجْيَالُ عَلَى يَدَيْهِ مُجِبَّةً لِلْقَضَائِلِ، مُبْتَعِدَةً عَنِ السَّيِّئَاتِ. قَالَ أَحْمَدُ

My mother saw a dancing bear
By the schoolyard, a day in June.
The keeper stood with chain and bar
And whistle-pipe, and played a tune.

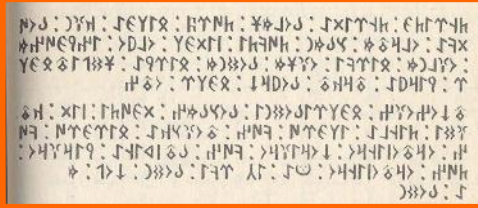
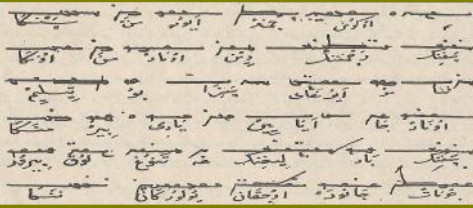
The bruin lifted up its head
And lifted up its dusty feet,
And all the children laughed to see
It caper in the summer heat.

Забавникни кетүргил, эй шакарлаб тўти, гуфтора,
Нечукким марҳамат бўлсун неча меидак дилафқора.

Нигоҳинг ташлағил лутф айлабон, эй шўх бепарво,
Қўлуигда ингизор ўлгон мени бўл ошқи зора.

Мени «ло ядулу» деб маҳрум этма, боғбон аҳли,
Азал деҳқон бағрим қонини тўкканди гулзора.

Элвида бош ила жон хориқ ўлғум инки оламдин,
Қўруб қаллочлик кўрсатма зулмингви харидора.

سۇراقلىر:

۱- اورخون خطى قيسى عصرده ايشله تيلردى؟

۲- ينيىسى الفباسى قيسى قوم نينگ الفباسى اېدى؟

توركلر قندهى خطرلردن فايدهلنگنلر؟

يازوو (خط) اختراعسى بشريت مدنيتى نينگ مهم حادثهلريدن بىرى سنهلهدى. كۆپلپ
تاريخچيلر ميخى خط مخترعسىنى قديمگى "سومر" خلقى، دېب يازگنلر. سومرلر برچه توركى
خلقلر تىلى عايلهسى بۇلگن "آرال - آلتاي" تىللىرى عايلهسىگه منسوب بىر تىله سۆزلر اېكنلر.
عالملر، توركلر ارهسیده يازوونينگ تاپيلگن تاريخىنى ميلاددن آلدن بىر مينگ يىل و حتى

اوندن كۇپراق دېب يازەدىلر. اۋرتە آسيا و قۇشنى يورتلردە ميلاددن آلدن مېنگ يىللر دوامىدە "آرامى" يازوو كۇپراق قۇللنگن. بو منطقەلرنى مقدونىيەلىك اسكندر استىلا قىلگندن سۇنگ، يونانچە خط هم معمول بۇلگن. بىراق، بو يازوو كۇپراق رسمى ساحەلردە قۇللەندردى.

بو مدتدە اوستايى، خوارزمى، مانى، سغدى، كوشانى (خروشتى)، اورخون-يىسى، اويغورى، مغولى (گاليك) و باشقە يازوولر هم "آرامى" يازووى نېگىزىدە ايجاد اېتىلدى.

توركلر، بويوك مهاجرتلرى باشلنگندن آلدن اۋزلىرىگە خاص يازوولرنى ايشلنگنلر. اولر يازوونى "بېتىك" دېيەر اېدىلر. اولر نېنگ يازووى قديم مصر نېنگ "هېروغليف" خطى كى تورلى رسملر و شكلكلردن توزىلگن اېدى.

توركلر نېنگ اۋزلىرى اختراع قىلىپ، فايدهلنگن قديمكى يازوونى عالملر "اورخون يازووى" يا "كۆك تورك يازووى"، دېي ايتگنلر. بو اتهلىش نېنگ سىبى شو كە مغولستاندە اورخون درياسى قيرغاقلىرىدە، كۆك تورك خاقانلىرى بنالرىدن تاپىلگن اېنگ قديمكى يازوولر شو الفباىدە يازىلگن اېدى، شونېنگ اوچون، توركلر نېنگ اوشبو قديمكى يازووى "اورخون يازووى" و "اورخون الفباسى" دېيىلگن.

اورخون خطى قديم زمانلردن ميلادى يېتىنچى عصر (هجرى بىرىنچى) گچە برچە توركلر آرقەلى يازىلر اېدى.

توركلر اورخون يازووېدن تشقري، باشقە ايكي خطدن هم فايدهلنگنلر. بولر سغدى يا سوغوت و اويغور خطلىرى دىر. اويغورلر سغدى خطىدن فايدهلنىپ، "اويغور يازووى" آتى بىلن مشهور بۇلگن خطنى ايجاد قىلگنلر.

اويغور خطى ۲۶ حرفدن عبارت بۇلىپ، ميلادى يېتىنچى عصرده اورخون يازووى اۋرنىنى بوتونلەي اېگلەلەدى. اويغور خطى مغوللر زمانىدە رسمى خط صفتىدە تن آلىنىپ، كېين عثمانى سلطان محمد فاتح سرايى گچە هم يېتىپ باردى. تورك ادبىياتى نېنگ كۇپلېب مشهور ادبى اثرلىرى، همده امير تېمور توزوكلىرى شو خط بىلن يازىلگن.

توركلر اسلام مقدس دىنىنى قبول قىلگندن سۇنگ، عرب يازووېنى ايشلە باشلەدىلر. بو خط قىرب ۱۲۰۰ يىلدىن بېرى توركى خلكلر تمانىدن قۇللەنىپ كېلماقده، بىراق اۋزېك بويوك شاعر، اديب، تارىخچى و سياستچىسى ظهيرالدين محمد بابر ۱۵-۱۶ ميلادى، ۹-۱۰ هجرىدە اۋزى يرهتگن "بابرى خط" نى توركلر يازووى اوچون تقديم قىلىپ، اونى عامەلشتىرىش اوچون انچە سعى و حركت قىلدى.

حاضرگى كوندە دىنيانىنگ تورلى مملكتلىرىدە يشب تورگن توركلر بىر خىل يازوودن فايده لىمەيدىلر. اولر عرب، لاتىن و سىرىلىك كى تورلى خطلرنى ايشلەدىلر. افغانستانده گى اۋزېك و توركمىن توركلرى عرب يازووېدن فايده لىمەيدىلر.

اساسى توشونچە:

توركلر قديم زماندن جودە كۈپ يازوولردن فايدهلىنىپ كېلگنلر. اولر نىنگ قديمگى يازوولرى "اورخون- يىنىسى" و "اويغور" يازوولرى دير. بو خطلر، همده بابرى خطنى توركلر اختراع قىلگنلر. حاضر توركلر عرب، لاتىن و سىريلىك كىبى تورلى يازوولردن فايدهلنەدىلر.

فعاليتلر:

۱- اۇقتووچىنىڭ درس متنىنى اۇقيااتگنده، اونى انىق تىنگلنگ و قويىدهگى سۇراقلرگە قىسقه جواب بېرىنگ:

- درس نىنگ تۇلىق عنوانى نىمه اېدى؟
- درس متنى نىمه حقده اېدى؟
- توركلر فايدهلنگن ايكىتە خطنى ايتىنگ!
- توركلر اختراع قىلگن خطلردن بيرتەسىنى ات توتىنگ!
- افغانستان توركلرى حاضر قىسى خطنى ايشلتهدىلر؟
- امير تېمور توزوكلىرى قىسى خط بىلن يازىلگن؟
- توركلرنىنگ "اورخون يازووى" نى نېگە اورخون درياسى نامىگە اتهگنلر؟
- عرب يازوويدن سۇنگ كىم ينه بير خطنى توركلر اوچون اختراع قىلدى؟ بو خط نىمه دېب، ناملنەدى؟

- ۲- اۇقتووچىلر تۇرت گروهگە بۇلىنىپ، خط اختراعسى فايدهلرى حقده بحثلشسىنلر.
- ۳- هر گروهدن بير كىشى نوبت بىلن توريب، اۈز گروهسى فكرىنى قىسقهچە ايتىپ بېرسىن.
- ۴- قويىدهگى سۇزلر معناسىنى سۇزلىكدن تاپىنگ و قىلەلگىنىڭىزچە جملەگە ايشلەتىنگ:
- يازوو، استىلا، نېگىز، قىرغاق، اتهلىش، توزوك، آرتىقچە، خاقان.
- ۵- هر قطاردن بير كىشى نوبت بىلن توريب، ينگى سۇزلرنىڭ معناسىنى باشقەلرگە اۇقىسىن.
- ۶- هر قطاردن بير- بير كىشى توريب، توزگن جملەلردن بيرىنى اۇقىسىن.

اوى تاپشيريغى:

خط اختراع بۇلمەگنده، قندهى قىين چىلىكلر تاپىلىشى، همده خط اختراع سىنىنگ بشريتگە يېتكزگن فايدهلرى حقده بير كىچىك متن يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

گپ بۆلۈكلەرى و تورلىرى:

قويىدەگى گپلەرنى اۇقىب، خط چىزىلگن سۆزلەرگە دقت قىلىنگ:

- اېنگ قديمگى توركى يازوولر، اورخون يازوويده يازىلگن.
 - توركلر اورخون يازوويدين تشقىرى، باشقه ايگى خطدن هم فايدهلنگنلر.
 - اويغور خطى ۲۶ حرفدن عبارت دير.
 - اولر (توركلر) يازوونى، "بىتېك" دېير اېدىلر.
 - بىر آز صحبتدن سۇنگ، مھمانلر كېتىدىلر.
 - يىخشى، آشىنى يېيدى؛ يمان باشىنى.
 - مھمانلر بوگون كېلمەدىلر.
 - ايكلە اۇرتاق شىرىن صحبت قىلاتىيىدىلر.
- يوقارىدەگى گپلەرنىنگ تگىگە خط چىزىلگن سۆزلر، گپ نىنگ بۆلۈكلەرى دير.

گپ بۆلۈكلەرى:

گپدە بىرار سۇراققە جواب بۇلگن و اوز ارا تابع باغلنگن سۆز يا كە سۆز بىرىكمەسى گپ بۆلەگى دىيەلدى.

گپ بۆلۈكلەرنى بېلگىلشده اساسى خصوصيت، اولر ارەسىدەگى نحوى رابطه دير. گپ بۆلۈكلەرى اساساً كىم؟، نىمە قىلدى؟ كىمگە؟، قندەى؟، قچان؟ كىبى تورلى سۇراقلرگە جواب بۆلەلدى. قويىدەگى مثالگە دقت قىلىنگ:

سنجر اېرتەلب چقان مکتبگە كېتدى.

بو گپ نىنگ بۆلۈكلەرى شولردن عبارت: سنجر (كىم؟) كېتدى (نىمە قىلدى؟)، اېرتەلب (قچان؟) مکتبگە (قەيەرگە؟)، چقان (قندەى؟)

كۇرىب تورگىنىگىزدېك گپدەگى هر بىر بۆلۈك بىر خىل سۇراققە جواب بۇلگن. گپ بۆلۈكلەرى ايگى تورلى بۆلەلدى:

۱- باش بۆلۈكلر

۲- ايگىنچى درجەلى بۆلۈكلر.

فعاليتلار:

الف- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقوۋچىلار بىرگەلىشىپ، قويىدەگى گېلرنىڭ بۇلكرلىنى آيرى- آيرى كۇرستىنىلار:

۱- اوكمەم كېچقرون اويدن چىقىپ، آپەسىنى كۇرگنى كېتدى.

۲- مېن تۇپنى آلىپ، اۋرتاقلريم بيلن كېچقرون گچە فوتبال اۋينەدىك.

ب- ھرقطاردن بىر كىشى نوبت بيلن تختهگە بارىپ، ھركىم بىرجملە يا گپنى يازىپ، اونىڭ بۇلكرلىنى خط چىزىپ كۇرستىن.

۳- ھركىم بىرگپ تۈزىپ، اوندە كىم؟، نىمە قىلدى؟، قە بېردە؟ و قچان؟ سۇراقلىگە جواب بۇلە آلەدىگن بۇلكرلىنى گرامر قاعدەلرگە كۇرە تۈزىن.

۴- تۇرت كىشى نوبت بيلن تختهگە بارىپ، تۈزگن گپنى يازىپ، گپ بۇلكرلىنى بىرمە- بىر خط چىزىپ كۇرستىن.

۵- اوچ كىشىلىك ايكى گروه، تختهگە بارىنلار. بىرىنچىدن بىر گروه مصلحت بيلن بىر گپنى تختهگە يازىن. كېين ايكىنچى گروه اعضاسى اۋز ارا مصلحتلىشىپ، گپنىڭ بۇلكرلىنى خط چىزىپ كۇرستىن. كېين ايكىنچى گروه مصلحتلىشىپ، بىر گپ يازىپ، بىرىنچى گروه اعضاسى بىرگەلىگىدە گپ بۇلكرلىنى انىقلىق بېرىنلار.

اۋى تاپشيريغى:

كىمىدە بىر تە قىسقه و بىر تە اوزون جملە يازىپ، اوندە برچە گپ بۇلكرلىنى خط چىزىپ كۇرسەتىپ كېلتىرىڭ!

اۋۇنىچى درس

ھدفلىر:

- ۱- گلبىن بېگىم و مشهور تارىخى اثرى "ھمايون نامە" بىلەن تانىشىش.
- ۲- باش بۆلۈكلەرنى اۋرگىنىپ، سۆزلىشىدە و يازىشىدە ايشلەتە بىلىش.

سۇراقلار:

- ۱- گلبىن بېگىم قىسى پادشاه حقيده گى واقعه لرنى يازگن دىر؟
- ۲- يازگن كىتابى نىنگ عنوانى نىمه دىر؟

گلبىن بېگىم

اۋرتە آسيا، خراسان (بوگونكى افغانستان) ھند و پاكستان نىنگ تارىخىدە كتە اۋرىن الگن امپراتور ظھىرالدىن محمد بابرنىنگ قىزلىرى ايچىدە اونىنگ ادبى مىراثى، اينىقسە نثر يازىش سۈننىتى درى تىلىدە ايزلەگن قىزى گلبىن بېگىم دىر.

گلبىن بېگىم كابلدە بابرنىنگ اوچىنچى خاتىنى دلداربېگىم دىن توغىلىپ، كىچىكلىگىدە آنەسىدىن ايرىلىپ قالدى، بابىر وفات اېتگن زماندە سگىز ياشىر اېدى، ظھىرالدىن محمد بابىر اونى توغىلگىنىدىن-اق سۈيۈكلى خاتىنى ماھىم بېگىم گە تاپشردى و اونىنگ تربىھسى اۋستىدە اۋسىب ىشەدى.

ھمايون پادشاه نىنگ آنەسى ماھىم بېگىم، گلبىن بېگىم نى يىخشى پرورش اېتدى. او، اۋزى نىنگ اۋتە ذاتى استعدادى و ھمايون نىنگ اۋزى و آنەسى ماھىم بېگىم نىنگ تشۈيىقى و ترغىبى نتيجه

گلبىن بېگىم نىنگ ھمايون نامە كىتابىدىن بىر صفحە

سىدە، اۋز زمانىدە گى بىلملرنى اينىقسە ادبىيات و تارىخ علمىنى بوتۇنلەى اۋزى نىكى قىلىپ اۋلى.

بابر نینگ بو اديب، تاريخچى و نثر يازوچى قىزى آتەسىنىڭ ادبى و تاريخچىلىك ميراثى و نثر يازىش سۈپىتىنى عمر بۇيىب دىللىك و بوتون مەھارت بىلەن اىزلەدى وكتە آنەسى ماھىم بېگىم و ھمايون نىڭ ارداقلش اوچون واپەگە يېتگەندىن كېيىن ھمايون نىڭ پادشاھلىقى و قتيدە ھمايون نامە اثرىنى ھمايون نىڭ سرگذشتى و باشىدىن كېچىرگەن و اونىڭ زمانىدە يوز بېرگەن واقعەلەر و حادثەلەرنى و شونگە اۇخشاش ھمايون و كامران ميرزا اۋرتەسىدە تخت و تاج اوستىدە قىلىنگەن اوروش - تارتىشلارنى بىرمە - بىر يازدى.

ھمايون نامە كىتابى ھجرى قمرى ۹۳۷ نچى يىلدىن ھمايون نىڭ تختگە اۋلتىرگەن تاريخىدىن باشلەندى و كامران ميرزانىڭ كۇر قىلىنگەن واقعەسى بىلەن ھجرى قمرى ۹۶۰ نچى يىلدە توگەيدى. گلبەن بېگىم، ھمايون بىلەن بىرگە يىشردى؛ اونىڭ دربارىدە و پادشاھلىقىدە يوز بېرگەن واقعەلەرنى اۋز كۇزى بىلەن يىقىندىن كۇرردى و اۋز قولاغى بىلەن حادثەلەر حقىدە اېشىتەردى. انە شو سىبىلەرگە كۇرە ھمايون نامە كىتابىنى كۇپ دىقق و مستەند شەكىلدە يازدى. ھمايون نامە كىتابى، درى تىلىدە يازىلگەن دىر. بو اثر اۋز فصاحتى و بلاغىتى، تاتلى تىلى و اىخچەم روشدە يازىلگەنلىكى نەقەلە نەزىردىن تاريخچىلەر توجەسىنى يەتەلگەن زمانىدىن - اق، اۋزى سارى تارتىپ كېلماقەدە.

گلبەن بېگىم ھجرى قمرى ۹۸۳ نچى يىلدە حج زيارىتىگە مشرف بۇلدى و سەكسانگە يىقىن يىل عمر كۇرىپ، وفات اېتەدى. اونىڭ جسدنى حرمت و اعزاز بىلەن كابىلدە، آتەسى ظەھىرالدىن محمد بابەر مىنگو اويقودە ياتىگەن باغىدە دفن اېتەدىلەر. بىزنىڭ بىلىشىمىزچە، گلبەن بېگىم بوتون شەرق ادبىياتىدە بىرىنچى تاريخچى عىال دىر.

ھمايون نامەدن، ھمايون نىڭ قەتئى كىسل بۇلگەنى و بابەر اۋز عمرىنى اونگە صدقە و فدە قىلگەنلىكىنى شەرحىنى تەلەب، اۋز بېكچە تەرجەمەسىنى اۋرەك سەفتىدە كېلتىرەمىز:

"ھمايون نىڭ كىسلىكى زمانىدە بابەر خەزىنىلەر روزە توتەدىلەر، اولەر چارشەنبە كۈنى روزە توتماقچى اېدىلەر، طاقتىسىزلىك و اضطرابدىن سە شەنبە كۈنىدىن باشلەدىلەر. ھوا كۇپ ايسىق اېدى و خەزىنىنىڭ يۈرەك - بىغىرلىرى ايسىقەن كۈيدى، روزە ھالىدە دىعا قىلىپ ايتەدىلەر:

الھى، اگر جان اۋرنىدە جان كېرەك بۇلسە، مېن كىم بابەرنى، اۋز عمرىمنى ھمايونگە بېغىشلەدىم.

انە شو كۈندىن - اق، خەزىنىنىڭ تشۈيش يۈز بېردى و ھمايون پادشاھ باشلىرىگە سوو تۇكىپ، كىسلەكەن تۈردىلەر و اۋز خەزىنىلەرگە دولت اركانىنى قوبۇل اېتەدىلەر."

اساسى توشونچە:

ظھیرالدین محمد بابرنینگ قىزلرىدىن بىرى بۇلگن گلبىدىن بېگىم، كىچىكلىگىدىن-اق دكاوتلى و استعدادلى ابدى، آتەسى نىنگ وفاتىدىن سۇنگ، اكەسى ھمايون پادشاھ سرائىدە تربىت تاپىب، اونىنگ دورىدە يوز بېرگن واقەلرنى "ھمايون نامە" كىتابىدە يازىب قالدردى. ھمايون نامە كىتابى فصاحت و بلاغىتى، تاتلى تىلى و ايخچىم يازىش اسلوبى نقتە نىظرىدىن تارىخچىلر توجەسىنى اۋزى سارى تارتىب كېلماقدە.

فعاليتلار:

الف- درس مەنىگە اۋقىتوۋچىنىڭ اۋقىياتىگندە دقت قىلىنىڭ و قويىدەگى سۇراقلارگە جاۋاب بېرىنىڭ:

- ۱- گلبىدىن بېگىم كىم نىنگ قىزى ابدى؟
 - ۲- او قەيىردە توغىلگن؟
 - ۳- آتەسى وفات اېتىگندە نېچە ياشر ابدى؟
 - ۴- اونى كىم تېرىيەلەدى؟
 - ۵- اونىنگ يازگن كىتابى نىمە دېب ناملىگن؟
 - ۶- بو كىتاب كىم و نىمە حقەدە يازىلگن؟
 - ۷- او بو كىتابىنى قىسى تىلدە يازگن؟
 - ۸- ھمايون نامە قىسى واقە بىلن باشلەنىب، قىسى واقە شرحى بىلن توگەيدى؟
 - ۹- بو كىتابدە ھمايون نىنگ كىسلىگى و بابرنىنگ صدقەسى قندەى دېب، يازىلگن؟
 - ۱۰- گلبىدىن بېگىم نىنگ مقبرەسى قەيىردە؟
- ب- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقوۋچىلر بىر- بىرلىرى بىلن گلبىدىن بېگىم نىنگ حىياتى و يازگن كىتابى حقىدەگى مەلۇماتلرىنى المىشتىرسىنلر.
- ج- ھرقىتاردىن بىر كىشى تۇرىب، شو حقەدە اۋرگىنگىلرىنى باشقەلرگە ايتىب بېرسىن.

اۋى تاپشۇرغى:

"ھمايون نامە"، "گلبىدىن بېگىم" يا "بابرىلر دورىدە عىال ادبى سىمالرنىنگ موقى و اۋرنى" حقىدە اۋىلېب، آرتىقچە مەلۇماتنى كىتابلر، عايلە اعضاسى يا انترنەتدىن تۇپلېب، بېرىلگن اوچ موضوعدىن بىرىنى تىلېب، ماقالە يازىب كېلتىرىنىڭ.

گرامر قاعدهلری:

باش بۆلکلر:

- قويیدهگی جملهلرنی اۇقیب، اولرگه توجه قیلینگ:
- اوقاتدن کبین مهمان دم آلگنی یاتاغیگه کیردی.
- همه محموددن خوش دیر.
- یخشی، ایشلهیدی یمان تیشلهیدی.
- بیلگن، بیلگنینی ایشلر؛ بیلمهگن برماغینی تیشلر.
- ایشلهماق، اشتھانی آچر.
- اۇقیش، اولغه ییش.
- افغانستان اسلامی جمهوریتی نینگ پایتختی کابل.
- یوقاریدهگی جملهلرنینگ تگیگه خط چیزیلگن سۇزلر و عبارلر باش بۆلکلر دیرلر.

باش بۆلکلر:

- ایکی ترکیبلی گپ نینگ اساسینی تشکیل قیلگن بۆلکلر (اېگه و کېسیم) باش بۆلکلر دیلهدی، مثال:
- اۆکتەم، بیر کون آقشام، کامل نیکی گه کېلدی.
- باش بۆلک اېگه و کېسیمدن تشکیل تاپهدی، مثال:
- اویغون، سېکین - سېکین کتاب اۇقیردی.
- گپده مطلق حاکم وضعیتنی اېگللب، فکر نینگ کیمگه یا که نیمه گه قرهشلی بۆلگن لیگینی کۇرستووچی گپ بۆله گیگه، اېگه دیلهدی.
- یوقاریدهگی گپده اویغون گه فکر قره تیلب، مطلق حاکم وضعیتنی اېگللهیدی، شونینگ اوچون اویغون اېگه نی افادهلهیدی.
- توی نینگ قیزیغی باشله گینچه؛ ایشلهگن نینگ آغزی اۋینر، ایشلمهگن نینگ کۈزی اۋینر.

کېسیم، اېگه

- گپده، اېگه وظیفه سیده کېلگن شخص، پدیده یا که حادثه نینگ حرکتی، حالتی، خصوصیتینی بیلدیره دیگن یا که اولر حقیده سۇراق افادهلهیدیگن بۆلک، کېسیم دیلهدی.
- یوقاریدهگی جملهلرده "باشله گینچه" و "اۋینر" کېسیم بورچنی بجره دیلر.

فعاليتلار:

- ۱- قويدىگى گېلرنى اۇقىپ، اولردە باش بۇلکلرنى انىقلىگ:
- يىخى رۇزگار جنت؛ يمان رۇزگار دۇرخ.
- كىم دىر، كىتە مشعل ياقدى.
- علم- فن و فكر عالمى نىھائىتدە كېنگ و چقور.
- خاتىنلار، بىر- بىرى بىلەن سۆزلىشىدۇ.
- دىھقانلار، اوقاتدن سۇنگ ايشىگە باشلەدىلار.
- ايشىلەگن نىنگ اغزى اۋىنر؛ ايشىلمەگن نىنگ كۈزى اۋىنر.
- محنت قىلگن خوار بۇلمىس؛ دوست و دشمنىگە زار بۇلمىس.
- اۋزىم ھر جايدەمن، كۈنگىلىم سىندە دىر.
- ۲- ھرقىتاردىن بىر- بىر كىشى تىختەگە بارىپ، باش بۇلکلرنى انىقلاۋچى بىر جملە يازسىنلار، باشقىلار تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى بارەسىدە فكر بىلدىرسىنلار.
- ۳- ھركىم اۋز آلدىدە باش بۇلکلرنى انىقلاۋچى بىر جملە يازىپ، اېگە و كېسىمنى كۆرسىتىن.
- ۴- ھرقىتاردىن بىر- بىر كىشى تورىپ، نوبت بىلەن تۈزگن جملەسىنى اۋقىسىن، باشقىلار كىچىلىكلىرىنى انىقلەسىنلار.
- ۵- يانمە- يان اۋلىتىرگنلار اۋز ارا باش بۇلكلردە اېگە و كېسىمنىنىگ وظيفەسى حقىدە سۆزلىشىنلار.
- ۶- ھرقىتاردىن بىر- بىر كىشى تورىپ، اېگە و كېسىم بارەسىدە اۋز بىلگنلىرىنى باشقىلارگە ايتىپ بېرسىنلار.

اۋى تاپشيريغى:

باش بۇلكلردە اېگە و كېسىمنى انىقلاۋچى تۇرت- بېش جملە يازىپ كېلتىرىنگ.

اۋن بىرىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- ھرات مصلى لرى حقيقدە مەلۇمات تاپىش.
- ۲- اېگە و كېسىم نىنگ تۇلىقراق اۋرگەنىب ايشلته آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- ھرات مصلى سى قيسى زماندە و كىملىر تمانىدن قوريلگن؟
- ۲- مصلى دېگندە نىمەنى توشىنەسىز؟

ھرات «مصلى» سى

آلدىنكى خراسان و ماوراءالنهر اۋلكەلریدە علم و دانش، فرهنگ و هنر، تاريخ و ادبيات، موسيقى و گۈزەل ھنرلر اينىقسە معمارلىك ھنرى نىنگ پارلاق تارىخىنى آلىب و رقلب كۈرگنىمىزدە ھمە دن بورون سگىزىنچى و تۇقۇزىنچى عصرلردە تىمورىلر سلالە سى دورەسىدە سمرقند و ھرات شەرلریدە قوردىرىلگن حشمتلى ماوى رنگ آبدە لىر كۈزىمىز اۋنگىدە قرار آلە دى. سمرقند شەھرى آلدىنكى ماوراءالنهر يا بوگونكى اۋرتە آسىادە و ھرات شەھرى آلدىنكى خراسان يا بوگونكى سېوىملى اۋلكەمىز افغانستاندە مشرق زمين دە اېنگ قدىمى شەرلر جملە سىدن سنە لە دى. تېمورى پادشاهلر، ملکہلر، مىرزالر و بېگىملر و اميرلر و عملدارلر اۋز وقتلریدە ھراتدە گى گۈزەل ھنرلر فرهنگستانى نىنگ ايجاد قىلىش و شرقدە رنسانس و روشنگرلىك نھضتى نىنگ رواجلنتىرىش بىلن معمارلىك و باشقە گۈزەل ھنرلرگە خاص توجە قىلىپ، كۈپىگىنە شكۈھلى و عظمتلى بىناىلرنى بو شەرلردە قوردىرە دىلر. بولر دورەسىدە قوريلگن گۈزەل ماوى رنگ بىناىلرنىنگ ھر بىرى اولر عصرى نىنگ شاھكارلرىدن حسابلىنىپ كېلماقدە. تېمورىلر سلالەسى عصریدە ھرات شەھرىدە قوريلگن بى مانند تارىخى بىناىلر و ھنرى آبدەلردن بىرى ھرات مصلى لرى دىر كە معمارلىك ھنرى نىنگ اېنگ گۈزەل آبدەلرىدن سنەلەدى.

هرات مصلی لری اصلیده امیر تېمور صاحبقران و اونینگ علم سپور اوغلی شاهرخ میرزا و اونینگ فرهنگلی و بیلیم دوست ملکه سی گوهرشاد بیگیم وقتیده همده اولردن کپینراق دورده سلطان حسین میرزا بایقرا و اونینگ بویوک وزیر، اولوغ متفکر، عالم، شاعر و سیاست اربابی امیر کبیر نظام الدین علیشېر نوایی زمانیده اولرنینگ بویوروغلی و توجه لری اساسیده او وقتده گی خراسان مرکزی هرات شهریده قوريله دی.

بوگونگی هرات شهریده گی گوهرشاد بیگیم نینگ مدرسه سی و اونینگ جامع مسجدی، سلطان حسین میرزا بایقرا نینگ خانقاه سی و مدرسه سی، امیرعلیشېر نینگ جامع مسجدی، اخلاصیه و انیسه خانقاه لری و اخلاصیه مدرسه سی و دارالحفاظ و دارالشفالری انه شو مصلی لر جمله سیگه کیره دیلر. بو حشمتلی بئالر ایچیده اینگ کتّه و عظمتلی سی نوایی نینگ مدرسه سی و خانقاه سی ابدی.

بوگوژهل و خیریه بئالر نینگ قوریلگن اؤرنی آلدین خیابان آتیگه مشهور ابدی. هرات مصلی لری هجری قمری ۱۳۰۳ نچی ییل گچه توزوک و آباد ابدی. لېکن انه شو ییل ده انگلیس لر تحریکی بیلن امیر عبدالرحمن خان زمانیده کؤپی ییقیتیلهدی و اوئن منارهدن یلغوز

اساسى توشونچه:

هرات مصلی لری اۆلکه میز افتخاراتیدن دیر. اوشو تاریخی بنالر تېموریلر سلاله سی نینگ طلایی دوریده تېمور صاحبقران و شاهرخ میرزا و اونینگ علمپور و فرهنگ سپور عیالی گوهرشاد بېگیم، سلطان حسین میرزا بایقرا و بیلملی وزیرى بویوک شاعر و متفکر، امیرالکلام علیشېر نوایی نینگ توجه لری اساسیده خراسان، اینیقه سه هرات شهریده قوریلده دی. بو پیرده گی تاریخی بنالر، جمله دن مصلی لر هم زمان اوتیشی و قراوسیز قالیش نتیجه سیده بوزیلیب کېتماقده. حاضرچه اولردن بیر نېچیته سی اېسکرگن حالتده قالگن.

فعالیتلر:

- ۱- اؤقوچیلردن ایکیته سی اؤرنیدن توریب، درس حقیده سؤزله سین.
- ۲- قوییده گی ینگى لغتلر معناسینی یازیب، کتابچه لرینگیز گه کؤچیرینگ: مصلی، اېسکرماق، پارلاق، اونوتولمس، خانقاه، دارالحفاظ، تحریک، سلاله، متفکر، قراوسیز
- ۳- یوقاریده گی هر بیر ینگى لغتگه جمله لر توزینگ.

سؤراقلر:

- ۱- هرات مصلی لری قیسی زمانده قوریلگن؟
- ۲- بولر کیملر تمانیدن قوریلگن؟
- ۳- مصلی دېگنده نیمه نی توشونه سیز؟
- ۴- هرات مصلی لریدن ات توتینگ.
- ۵- بو مصلی لر، هرات شهرى نینگ قیسی تمانیده جایلشگن؟
- ۶- حاضرچه منارلردن نېچیته سی بوزیلمه ی قالگن؟
- ۷- امیر علیشېر نوایی زمانیده قیسی بنالر قوریلگن؟
- ۸- امیر علیشېر نوایی کیم اېدی؟
- ۹- شاهرخ میرزا کیم نینگ اؤغلی اېدی؟
- ۱۰- گوهرشاد بېگیم کیم اېدی؟

اوی تاپشیریغی:

تېموریلر عصرى و او دورده گی فرهنگى و کلتورى ایشلر حقیده قیسقه بیر مقاله یازیب کېلتیرینگ!

گرامر قاعدهلری:

عزیز اۇقۇوچیلر بو درس ضمنیده سیز اېگه و کېسیم نینگ تعریفی و جملهلرده اولرنینگ جای و اهمیتی تۇلیقراق اۇرگنه سیز:

اېگه دایم باش کېلیشیک شکلیده کېلهدی. او، قوییده گی سۆز تور کوملری بیلن افاده لنهدی:

۱- آت بیلن: مهمان، اوقتدن کپین دم آلگنی کبتدی.

۲- آلاماش بیلن: برچه، یۇلداش دن گپ اېشیتدیله.

۳- آتلیگن صفت بیلن: یخشی، آشینی بیددی، یمان باشینی بیددی.

۴- آتلیگن سان بیلن: بیری یخشی؛ بیری یمان.

۵- آتلیگن صفتداش بیلن: بیلگن، بیلگینی ایشله، بیلمه گن برماغینی تیشله.

۶- حرکت نامی بیلن: ایشله ماق اشتهانی آچر؛ اوقیش، اولغه یش.

اېگه بوتون بیر بیریکمه بیلن هم افاده لنه آلهدی؛ مثال اوچون: افغانستان اسلامی

جمهورلیگی.

یوقاریده گی تگیگه خط چیزیلگن سۆزلر، «اېگه» یا مبتدا دیر.

فعالیتلر:

الف- قوییده گی جملهلرنی کتابچه نگیزگه کؤچیرینگ و اولردن اېگه (مبتدا) و کېسیم (خبر)ینی تاپیب، چیزیق بیلن کؤرسه تینگ:

۱- هرات مصلی لری تېموری سلاله لر دوریده قوریلگن دیر.

۲- امیر علیشېر نوایی، سلطان حسین بایقرا نینگ بیلیملی وزیر ی اېدی.

۳- مصلی لر هرات شهر ی نینگ شمال و شمال غربیده جایلیگن.

۴- سلطان حسین میرزا بایقرا و امیر علیشېر نوایی زمانیده خراسان، ماوراءالنهر و ایرانده

یوزلرچه خیرییه بنالر قوریلدی.

۵- بىز امير عليشېر نوايى، شاھرخ مىرزا، گوھرشاد، سلطان حسين مىرزا بايقرا و بويوك شاعر مولانا لطفى نىنگ مقبرەلرى و تېمورى سلالەلەردىن قالگن تارىخى ابدەلەرنى كۆرىش اوچون ھراتگە بارماقچىمىز.

۶- ھرات مصلى سى منارلارىدىن آلتىتەسى امير عبدالرحمن خان زمانىدە انگلىسلەر تحرىكى بىلەن نابود قىلىندى.

ب- ھەر قاتاردىن بىر-بىر كىشى نوبت بىلەن تاختەگە بارىپ، بىر جملەنى يازىپ، اوندەگى اېگە و كېسىمنى كۆرسىتىن. ناتوغرى بۇلسە، باشقەلەر اولەرنى تۇغرىلەسىنلەر.

ج- ھەر بىرىنىگىز كىمدە آلتى جملە يازىپ، اوندە اېگەنىگ آلتى سۆز تور كۆمى بىلەن كېلگىنىنى كۆرسەتىن. البتە جملەلەرىنىگىز يوقارىدەگى مثاللەردىن تشقىرى بۇلىشى كېرەك.

اوى تاپشیریغى:

درس مەتىدىن اۋنتە جملەنى تەنلەپ، اولەردە اېگە و كېسىمنى كۆرسەتىپ كېلتىرىن!

اؤن ایگینچی درس

هدفلر:

۱- حضرت یوسف (علیه السلام) حقیریدہ قیسقہ چہ معلوماتگہ اېگہ بولیش.

۲- كېسىم بارەسىدە تۇلىق مەلۇماتگە اېگە بۇلىش.

سۇراق:

حضرت یوسف (علیہ السلام) قصہ سینی ایشیتگن سیزمی؟ بیلگنلر قیسقه سینی ایتیپ بیر سینلر!

قرآن قصه لريدن - احسن القصص

حضرت یوسف (علیه السلام) نینگ قەسەسى كلام الله مجیدده یوسف سورەسىدە ذکر ایتیلگن، یوسف (علیه السلام) حضرت یعقوب (علیه السلام) نینگ اۇغلى ابدى و حضرت یعقوب (علیه السلام) حضرت اسحق (علیه السلام) نینگ اۇغلى و حضرت اسحق (علیه السلام) حضرت اسماعیل (علیه السلام) نینگ اینى - آغەسى و اىكلەسى حضرت ابراهيم خليل الله نینگ اۇغىللىرى ایدیلر.

حضرت یعقوب (عليه السلام) نینگ اۋن ايگى اۋغلى بار ابدى و اولردن حضرت يوسف (عليه السلام) گە محبتى كۈپراق ابدى. ايناغەلرى بونى كۈرە آلمەى اولرنى آتەلريدن اۋزاقلىشتيرماقچى بۇلەدىلەر. بالاخرە مصلحت لىشىب حضرت يعقوب (عليه السلام) دن يوسف (عليه السلام) نى اجرەتیب اونى كنعان اطرافیدەگى بىر قودوققە تشلەيدیلەر. كاروان كېلىب، اولرنى قودوق دن چىقەرەدى. شو وقتدە ايناغەلرى كېلىب، بو بىز نینگ قاقچى غلامىمىز بۇلەدى دېب، نېچە معدود درھم گە مالک دیگن بىر تاجرگە ساتەدىلەر و مالک اولرنى مصرگە آلیب بارىب، مصر عزیزى گە ساتەدى. حضرت يوسف (عليه السلام) كۈپ يىللەر مصردە قالیب، تورلى محنت و مشقتلرنى باشیدن كېچیرەدى. آخردە مصر عزیزى اۋلەدى، حضرت يوسف (عليه السلام) اونینگ اۋرنىگە قرار آلەدى. انه شو زماندە مصر و اونینگ اطرافیدەگى مملكتلردە قوروق چىلىك يوز بېرەدى. حضرت يوسف (عليه السلام) بو طبعى آفت نینگ دفع قىلىش اوچون كېرەكلى تدبیرلەر آلەدى. انه شو وقتلردە حضرت يوسف (عليه السلام) نینگ ايناغەلرى مصرگە كېلىب غلە و دان آلیب كېتماقچى بۇلەدىلەر. حضرت يوسف (عليه السلام) ايناغەلرىنى تانیب، كۈپ حرمت قىلىب غلە و دان بېرىب يەنە كېلگن لرینىگىزدە كىچىك ايناغە نگیز بنیامیننى كېلتیرسنگیزلەر كۈپراق غلە و دان گە ابگە بۇلەسىزلەر دېب كنعان گە اوزەتەدى. اولر كنعان گە

قەيتىب آتەلریدن بنيامين نى آليب ينە مصرگە كېلەدیلر. بو سفرده اېسە حضرت يوسف (عليه السلام) چين ايناغەسى بنيامين نى باشقە اۋگەى اكهلریدن اجرەتيب، اۋز آلدیگە آليب قالدی. اینى - آغەلر مصلحتلشيب، يهودانى مصرده قالدیریب، اۋزلرى كنعانگە آتەلرى يانیگە قیتماقچى بۇلدیلر. اولر، حضرت یعقوب (عليه السلام) نینگ آلدیگە كېلیب، بنيامين گە بۇلگن واقعەنى بیرمە - بیر آیتیب بېردیلر.

حضرت یعقوب (عليه السلام) اۋغیلرینی قیتەدن مصرگە، ايناغەلری بنيامين نى قیتەریب كېلیشى اوچون ییاردی.

اولر، بنيامين نى قیتەریش و بوغداى ساتیب آلیش اوچون مصرگە باریب، ھەملەلری حضرت يوسف (عليه السلام) نینگ حضوریگە باشلرینی اېگیب، تضرع ییلن بنيامين نینگ آزادلیگینی سۇرەب آیتدیلر.

"اې امیر! اۈلکەمیز قورغاق چیلیککە دوچ كېلگن، آچلیک و قحطلیک اېلیمیزنى قینەیدى. بیز و عایلەمیز كتە مصیبتگە یۇلیققنمیز، حاضر بیزلر، بساطیمیزدەگى بار نرسەمیزنى آليب كېلدىك. آليب كېلگن نرسەلریمیز ارزیمسە - دە، سیزنینگ كرم و سخاوتینگیزگە كۈز توتگنمیز، ھەر بیریمیزگە بیر توبە (توبە) غلە بېرسنگیز، دېب امید قیلیب قاشینگیزگە كېلگنمیز.

حضرت يوسف (عليه السلام) اولرنینگ بوندەى بۇیین اېگیب، تواضع و خاکسارلیکلرینی كۇریب، رۇزگارلری پریشان و تیریک چیلیکلری كۇپ یمانلیگی، ھەمدە من - منلیک و ظالملكدن توشیب، عاطفەلى بۇلگنلرینی سېزىب، يورەكلری بوزیلیب، رحملری كېلدى. شونده، اكهلریگە اۋزلرینی تانیتماقچى بۇلیب، بنيامين نى چقىردیلر و اكهلریدن سۇرەى باشلەدیلر:

- يوسف و ايناغەسى حقیدە قیلگن جفالرینگیزدن آگاھ سیزلرمى؟
- جھال و ییلمسلیكدە قیلگن یمان ایشلرینگیزدن آگاھ سیزلرمى؟
- يوسفنى آتە سیدن ایریب، قودوققە تشلەگن لرینگیز، اېسلرینگیزدەمى؟
- بنيامين نى اكه سیدن اجرەتيب، غم - قیغودە قویگەنینگیزنى اېسلەیسیمى؟
حضرت يوسف (عليه السلام) نینگ اكهلری بو سۇراقلرنى اېشیتیب، حیران بۇلیب، یوزلریگە دقت ییلن قرەدیلر. بو كۇزلر و بو سېس اولرگە تانیش كۇریندى.

- دېمك اولر شو كیشى يوسف اېکنمى؟ دېب شېھەگە توشدیلر. رنگلری سرغەیب، تیتراق تاووش ییلن، سیز يوسف سیزمى؟ دېب، سۇرەدیلر.

حضرت يوسف (عليه السلام) ھە! مېن يوسف من، دېدیلر و سۇزلرینی دوام اېتتیریب آیتدیلر:

الله (جل جلاله) مېنى اۋلىم و يۇق بۇلىشدىن اسرهدى. حرمت، بايلىك، كوچ و قدرت بېرىپ، يوكسكلىككە كۇتردى. مصىبتلر و قىيىن چىلىكلرگە رضا بىلن چىدەگن، تقوالى بۇلگن، اۋزىنى هر قندهى يمان ايشلردن اسرهپ، الله (جل جلاله) گە اۋزىنى تاپشیرگن كىشىگە الله (جل جلاله) اجر و ثواب بېرىپ، يوكسك مقام و توگنمس بايلىك و عزتگە اپرىشتیرهدى. الله (جل جلاله) يخشى و ثوابلى ايشلر اجرىنى ضايع اېتمهیدی.

اكەلرى، حضرت يوسف (عليه السلام) نىنگ سۇزلرىدن قۇرقىپ، يوزلرى سرغەیدی. باشلرىنى شرمندەلىكدن يېردن كۇترالمەى قالدیلر. اولر قىلگن يمانلىكلرى اوچون عذر سۇرهماقچى بۇلدیلر، لېكن تىللرى لال بۇلىپ، عذر سۇرهشگە قدرتلرى يۇق اېدى. آخر، گناھلرىنى تن آلىپ آیتدیلر: "بىز، سىزگە جفا قىلىپ، خطا يۇلگە كېتدىك، قىلگن گناھىمىز اوچون توبە قىلىپ، عذر سۇرهیمىز. بىزگە هر قندهى جزا بېرسنگىز، ارزيیدی."

حضرت يوسف (عليه السلام) اكەلرىگە قرەب دېدى:

- بوگون سىزلرگە طعنه، منت و جزا يۇق. الله (جل جلاله) كۇپ رحملی و نهايت مهربان دیر، شونىنگ اوچون الله (جل جلاله) درگاهىدن سىزلرنىنگ گناھلرىنگىزنى عفو اېتىپ، رحمتىگە آلىشىنى ايستهيمن.

اساسى توشونچە:

حضرت يوسف (عليه السلام) اكەلريدن كۆپ جفا كۆرگن بۇلسەلەر - دە، اولرنى كېچىرىپ، خدادن اولرگە قىلگن گناھلرى اوچون كېچىرىم و مرحمت ايستەدىلر و عفو نى برچە دن اوستون قۇيدىلر.

فعاليتلر:

- ۱- درس متنىنى جيم اۇقىنگلر، اوندن سۇنگ ايگى اۇقووچى حضرت يوسف (عليه السلام) نىنگ قصەلرىنى ياددن باشقەلرگە ايتىپ بىرسىن.
- ۲- متندن هر اۇقووچى ياقىتىرگن جملەسىنى يازسىن، سۇنگ ايگى اۇقووچى يازگن جملەسىنى باشقەلرگە اۇقىپ، نيمە اوچون ياقىتىرگىنىنى ايتسىن.
- ۳- معناسىنى توشونمەگن سۆزلرىنگىزنى يازىپ، معناسىنى يان صنفداشىنگىز يا اۇقىتووچىنگىز ياردمىدە تاپىپ، كىتابچەنگىزگە كۆچىرىنگ و اۋرگەنىنگ.

اۋى تاپشيريغى:

باشقە يىغمىرلرنىنگ قصەلرىدن يىلگن لرىنگىزنى كىتابچەنگىزگە يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنگ:

* حضرت يوسف چىن اينىسى بنياميننى، اۋز آلدىگە آلىپ قالدى.

* حضرت يعقوب (عليه السلام) اۋزلىرىنى الله (جل جلاله) گە تاپشىردىلەر.

* اولر اويالىپ، قىغورىپ، سۆزلەدىلەر.

* اكەلىرى، حضرت يوسف (عليه السلام) نىنگ گپلىرىنى دقت بىلن اېشىتىدىلەر.

يوقارىدەگى، بىرىنچى جملە دە آلىپ قالدى، ايگىنچى جملە دە تاپشىردىلەر، اوچىنچى جملە دە

سۆزلەدىلەر، تۇرتىنچى جملە دە اېشىتىدىلەر، كېسىم دېيەلدى.

كېسىم: گپ نىنگ اېگە حقىدە نىمە دېيىلگىنىنى بىلدىرەدىگن بۆلۈك، كېسىم دېيەلدى، اېگە و كېسىم گپ نىنگ باش بۆلۈكلىرى دىر. اولر بىرگەلىكدە گپ نىنگ اساسى مضمونىنى بىلدىرەدىلەر. كېسىم باش بۆلۈكلەردن بۆلىپ، نىمە قىلدى؟ نىمە قىلدىلەر؟ نىمە قىلەدىلەر؟ نىمە قىلماقچى؟ نىمە بۆلدى؟ كىي سۇراقلەرگە جواب بۆلەلدى.

اۋرنىكلەر:

۱- بالەلەر مەكتەدە اۋقىيدىلەر. بو گىدە باش بۆلۈك ايگىتە: كىملەر؟ بالەلەر (اېگە)، نىمە قىلە دىلەر؟

اۋقىيدىلەر (كېسىم)

۲- ياش قۇشۇقچىلەر تىلاوگە قىتق محنت قىلىپ، تيارلندىلەر.

كىملەر؟ قۇشۇقچىلەر (اېگە)، نىمە قىلدىلەر؟ تيارلندىلەر (كېسىم)

كېسىم قىسمى سۆز تور كوملىرى بىلن افادەلنىشىگە كۆرە ايگى خىل بۆلەلدى:

فعل كېسىملەر و آت كېسىملەر.

۱- فعل كېسىملەر قويىدەگىلەردن عبارت دىر:

۱- صاف فعل بىلن افادەلنگن كېسىم: الهام جان اوقتگە كېلمەلدى.

۲- روشداس بىلن: تۇي نىنگ قىزىغى، باشلەنگونچە.

۳- صفتداس بىلن: ايشلەگن نىنگ آغزى اۋىنر، ايشلەگن نىنگ كۆزى اۋىنر.

۴- حرەكەت نامى بىلن افادەلنگن كېسىم: اۋقىش، اولغەيىش؛ مقصديم، اۋقىماق.

۲- آت كېسىم: فعل دن باشقە سۆز تور كوملىرى بىلن افادەلنگن كېسىم، آت كېسىم دېيەلدى.

آت كېسىملەر قويىدەگىلەردن عبارت دىر:

۱- آت بىلن: يىخشى رۇزگار جنت، يمان رۇزگار دوزخ

- صفت بىلن: شۇندىن بېرى آتە بېك دردمىند.

- سان بىلن: بو- يېرىنچىسى.

- آلماش بىلن: مقصىدىم شو. اۋزىم هر جايدە بۇلىم، كۈنگلوم سندە.

- روش بىلن: پىلەقورت توتىشىدە قۇلىمىزدىن كېلەدىگن ايش كۇپ.

كېسىملەر، توزىلىشىگە كۆرە ايگى خىل بۇلە دى:

سادە كېسىملەر و مركب كېسىملەر.

سادە كېسىملەر يېر سۇز بىلن افادەلەندى: نور محمد اويىدىن ايلدم چىقدى. بھار گوزەل.

مركب كېسىملەر: مركب كېسىملەر فعل + فعل، آت (صفت، سان و باشقە لر) + فعل تيپىدە

توزىلەدى؛ مثلاً: محمود، اكەسىگە يىنگى گپ تاپىب بارەدىگن بۇلدى، خاتىنلەر يېر-يېرلىرىگە

ياووق لشدىلەر. بو گپ، صديق جانگە هم معقول توشدى.

فعاليتلار:

۱- اۋچ جملە يازىنگ، سۇنگ اولردە اېگە و كېسىمنى كۆرسەتىنگ!

۲- اۋچ كىشى يازگن جملەلىرىنى باشقەلەرگە اۋقىب، اېگە و كېسىمنى ايتىپ بېرسىن.

۳- حضرت يوسىف (عليه السلام) قصەسى حقىدە اۋز فكر و تويغولرىنگىزنى ايگى - اۋچ جملەدە

يازىنگ، كېين ايگى اۋقوۋچى يازگن جملەلىرىنى باشقەلەرگە اۋقىب بېرسىن.

اۋى تاپشيريغى:

كتابچەلرىنگىزگە بېش جملە يازىپ، اېگە و كېسىمنى اولردە بېلگى لب كۆرسەتىنگ!

اۋن اوچىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- مسجع نثر نمونەلىرى بىلەن تانىشىش.
- ۲- مەھبۇب القلوب نىنگ پايدەلى اۋگىتلىرىدىن ھاياتدە پايدەلىنىش.
- ۳- اىككىنچى درجەلى بۆلگۈننى اۋرگىنىپ، اىشلەتەلىش.

سۇراقلار:

- ۱- تواضع دىگەندە نىمە نى توشىنە سىز؟
- ۲- ادب دەپ، نىمە گە آيتىلەدى؟

تواضع و ادب

تواضع خەلقنى كىشى مەھبۇتىگە شىقتە قىلور و اولوسنى فاعل مۇدتى فرىقتە قىلور؛ دوستلۇغ گەلشنىدە نظارت گەللىرى آچار و اول گەلشندىن انس و الفت بزمىدا تورلۇك گەللىرى ساچار؛ مەكبىر دىشمەنە مەلايمەت سىرى يۇل كۆرگۈزۈر و مەجبۇ خەسم خەطرىگە انسانىت ذوقىن اۋلتورغوزور؛ تەكرارى ھايسىز مەدىنى اويەت سەرخەيگە باشقارور و تەددادى انصافسىز عەدونى يەمانلىغىدىن اۋتكارور؛ اگرچە بىرچە اېلىدىن خەبەر قىلور و بارى خەلىقەدىن مەغۇر قىلور؛ ابنەى جەنسدىن بىر- بىرىگە مەستەھسەن، اكەبەردىن اصاغەرگە احسەن؛ سەخە قىلمەى اېلىنى شاد قىلور و عطا كۆرگۈزەمەى كىشىنى غەمەدىن آزاد قىلور؛ ادب كىچىك يەشلىقلارنى اولوغلار دىعەسىگە سەزاوار اېتار و اول دىعا بىركەتى بىلە عەمەردىن بىر خەردار؛ كىچىك لار مەھرىن اولوغلار كۈنگىلىگە سالور و اول مەھبۇت كۈنگۈلدە مۇيد قەلور؛ اوشاغلارنى كۆزگە اولۇق قىلور، اطوارىدىن خەلق اولوغلىق بىلور؛ خەلق جانىبىدىن بىھەرمەتلىق اېشىگىن باغلار و كىشىنى ھەزل و استەخفاف دىن ساقالار؛ طەبىئەتقە انسانىت طرىقىدا اندام بېرور و مزاجقە آدمىلىق مەنزىلدا آرام يەتكۈزور؛ كىچىكلەرگە كىمە اندىن مەنچە نەتىجە بۇلغەى، اولوغلارگە كۆر كىمە مەنچە بۇلغەى.

مەھبۇتقە زەب و پىرايە ادەبىدىن يەتەر و مۇدتقە رونق و بەھا ادب تەركىبىدىن كېتەر؛ ادب و تواضع دوستلۇغ كۆزگۈسىگە جەلا بېرور و ايككى جانىبىدىن ياروغلۇق يەتكۈزور؛ تواضع و ادب اھلىگە تەعزىم و ھەرمەت يەتەر، اول دانەنى اېككەن جەھەر بۇ مەھسۇلنى جەم اېتەر؛ خەلق اھتلاطىدە ھەمىدە اخلاق اېتەدەسى بۇ خەصال دور، بۇ رەسوخ تەپسە، مەھبۇت اھتلالى مەھال دور؛ ايككى جانىبىدىن اگر

خُلق كرىم بۇلغاي، ادب و تواضع مۇقابىلەسىدا عزت و تعظيم بۇلغاي؛ خوشا بو نوع احباب اراسىدا محبت و بو طور اصحاب اراسىدا مۇدت و مۇنداق اهل محبت و وداد و خىل مۇدت و اتحاد. اگر ظاهردا دوستلۇغ صفاسى اوچون دور، دنيادا كامگارلىغ دور و اگر معنادا تنگىرى رضاسى اوچون دور، آخرتدا اميد رستگارلىق دور. (محبوب القلوب دن)

اساسى توشونچە:

تواضع و كمتريلىك انساننى خلق آلدیده سېويلى قىلىپ، دشمننى دوستگە ايلتتيرهدى. تواضع قىلماق همەگە يخشى دیر، اما سرفرازلرگە يخشىراقدير. ادب و تواضع، دوستلىك كۆزگوسىگە جلا بېرهدى و كىشىگە اولوس نىنگ حرمت و تعظيمىنى كېلتيرهدى. ادب كىچىك ياشلىغلرنى اولوغلر دعاسىگە سزاوار اېتتهدى و اۋشە دعا بركتى بيله عمریدن برخوردار بۇلهدى. كىچىكلر مېهرىنى اولوغلر كۈنگىلىگە سالهدى و اۋشە محبت كۈنگۈلدە منگو قالهدى.

فعاليتلر:

- ۱- بىر- بىر كىشى هر قطاردن توريپ، درس متنينى نوبت بىلن اۋقيسينلر، باشقهلر اونى اېشيتسينلر و ينگى لغتلىرىنى يازسينلر.
- ۲- ينگى لغتلر معناسىنى سۆزلىكدن تايىپ، قوييدهگى لغتلردن بېش- آلتيتەسىنى مناسب جملەلرگە ايشلتسينلر.
- شيفته، مۇدت، فريفته، معجب، اويات، مرغوب، مستحسن، مۇبد، اوشاغ، هزل، استخفا، حميده، احباب، ابنای جنس، كامگارلىق، رستگارلىق، اكابر، اصاغر، رسوخ، اختلال، نظارت، تورلوك، متكبر، ملايمت، خصم، مدعى، باشقۇرماق، عدو، سخا، پىرايه، اختلاط، خصال، محال
- ۳- تۈزەتگن جملەلرنى هر قطاردن بىر- بىر كىشى نوبت بىلن توريپ باشقهلرگە اۋقيسين، اگر ناتۇغرى بۇلسە، باشقهلر فكرلىرىنى بىلدىرىپ، تۇغرىلەسينلر.
- ۴- نېچە گروپ تۈزىلىپ، هر گروپ نىنگ اعضاسى اۋزارا تواضع و ادب فايدهلرى بارەسىدە بحثلشسينلر، اوندن كېين اۋقيتوۋچى كۈرستمەسىگە كۈرە نېچە گروپدن بىر- بىر كىشى توريپ، اۋز گروپى نىنگ فكرىنى باشقهلرگە بىلدىرسين.

اۋى تاپشيريغى:

تواضع و ادب نىنگ فايدهلرى حقيده بىر قىسقه مطلب يازىپ كېلتىرىنگ.

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى ايگىنچى درجەلى بۇلکلارنى اۇقيب، اولرگە توجە اېتىنگ:

- صديق جان ايندەمەى كۈچەگە چىقىپ كېتدى.
- كاملە، اۈكتمنى دستلب كتە باققە آليب كېتدى.
- امان مېنگە قرەدى، مېن اونگە قرەدیم.
- واديلر و تاغلرنى آشيب، دلەلردە يالغيز ادەشيب كېلىپ قالدى.
- يورتىنگيز امان، سيزگە نيمە بۇلدى؟
- يخشى بالەدن رحمت، يمان بالەدن لعنت يېتر.
- كيچكىنە دېگچە، ايچى تۇلە ميخچە.
- كيم دير، كتە مشعل ياقديمی؟

ايگىنچى درجەلى بۇلكلر:

باش بۇلكلردن بيرىگە اېرگەشيب، اولرنى انيقلب، تۇلديريب، ايضاحلب كېلەديگن بۇلكلر، ايگىنچى درجەلى بۇلكلر دېيلەدى.

فعاليتلر:

- ۱- يانمە-يان اۇلتيرگنلر اۈز ارا ايگىنچى درجەلى بۇلك بارەسىدە سۇزلىشىپلر.
- ۲- هر قطاردن بير كىشى توريپ، ايگىنچى درجەلى بۇلكنى باشقەلرگە توشونتيريپ ايتسين.
- ۳- قويىدەگى ايگىنچى درجەلى بۇلك نى بېلگىلب كۇرسەتىنگلر:
يخشىگە قارە يوقمس، يمانگە اېل باقمس؛ بېشنى بېشگە قۇشسنگ، اۈن بۇلەدى؛
بيلمەگندن بيلگن يخشى، تۇغرى ايشنى قىلگن يخشى؛ اونىنگ باقىشلىرىنى بير زوم هم اونوتمەيمن؛ پولاد پىچاق قىنسىز قالمس؛ اۈقيگن نىنگ تىلى اوزون.
- ۴- هر قطاردن بير كىشى نوبت بيلن تختهگە بارىپ، ايگىنچى درجەلى بۇلك نى انىقلاوچى بير جملە يازسين.
- ۵- هر كيم اۈز كتاپچەسىگە ايگىنچى درجەلى بۇلكلرنى انىقلاوچى اوچ جملە يازسين.

اۈى تاپشيريغى:

بير قىسقە خاطره يازىپ، اونگە ايگىنچى درجەلى بۇلكدن تۇرت- بېش جملە يازىپ كېلتيريگ.

اۋن تۈرتىنچى درس

هدف:

- ۱- امام زمخشرى و اونىنگ اثرلىرى و علمى فعالىتلىرى بىلن تانىشىش.
- ۲- ايکىنچى درجه لى بۆلکلر نىنگ تورلىرىنى اۋرگىنىپ ايشلته آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- خوارزم حاضرچه قىسى مملكت گه قرهشلى دىر؟
- ۲- خوارزم عالملىرىدىن كىملىرىنى تانىسىز؟

امام زمخشرى

قىدىمكى خوارزم اسلام مدنيتى گه اولكن حصه قۇشكن و يوزلب مفسر، محدث، فقيه و باشقه علم اربابلرىنى تېگىشتىرىپ چىقرگن. انه شو علامه عالملىرىدىن بىرى خوارزم فخرى علامه امام زمخشرى دىر. بو كۆپ قىرهلى ايجاد اېگهسى بۇلگن اولوغ عالم نىنگ مكملى نامى ابوالقاسم محمود بن عمر بن محمد الزمخشرى بۇلىپ هجرى قمرى ۴۵۳نچى سنه ده قىدىمكى خوارزم نىنگ زمخشر قىشلاغىده توغىله دى. اونىنگ آتەسى معلوماتلى كىشى اېدى. اوغلى گه ابتدائى تعليم بېرىش لىگىنى اۋز ذمه سىگه آله دى. محموددهگى اۋقىش هوس و شوقنى كۆرىپ علم آلىشنى دوام اېتتىرماقچى بۇله دى. بىراق بخت سىز بىر حادثه نىچە سىده محمود بىر اياغىدىن محروم بۇله دى. اونى خياط گه شاگرد قىلىپ بېرىش گه قرار قىله دى. اما محمود بونگه راضى لىك بېرمەيدى و آتەسىدىن اورگىنچ، مدرسهلىرىدىن بىرى گه جايلىپ، قۇيىشنى ايستەيدى.

محمود نىنگ تىلهگىنى آتەسى بجا كېلتىرەدى و او كتە غىرت بىلن اۋقىش گه كىرەدى و تېز اردهه خطاطلىك هنرىنى اېگەلب انه شو واسطه بىلن حيات كېچىرىش اوچون درآمد تاپىش امكانىتى گه مالك بۇله دى. محمود اورگىنچ ده ممكن بۇلگن علملىرىنى ابومضر محمود بن جرير اصفهانى آلدیده ختم قىلگىچ زمانى بخارا گه سفر قىلهدى و بو يېردهگى مشهور عالملىرىدىن شىخ الاسلام ناصر الحريصى و ابو سعيد الشقانى و باشقهلردن درس آلهدى و نظرى بىلىملىرىنى آلىش بىلن چېگرەلىنىپ قالمەى اونى عمل ساحهسىده تطبيق قىلىش اوچون ايتىلهدى و انه شو مقصد اوچون

بیر نېچه بار بغداد، خراسان، اصفهان، حجاز و مکه مکرمه گه سفر قلیب، او یېرده گی عالمیر بیلن ملاقات اېتیب، اؤرگنگن علم لرینی تا باره چوقورلشتیره دی.

خوارزم فخری خوارزمده محمد بن نوشتگین وقتیده اونینگ سرايیده خدمت قیله دی و انه شو یېرده مشهور مقدمه الادب لغت کتابی نی اونینگ اوغلی آتسیز نینگ ایسته گی بیلن تألیف اېته دی و کبینچه لیکده سرای خدمتیدن واز کپچیب قالگن حیاتی نی بوتونله ی علم گه بغیشله یدی. اونینگ سؤنگی حیاتی نی حقیقتاً هم سېر محصول ایجادی فعالیتلر قمره ب آله دی و نتیجه ده علمی اثرلری، فلسفی رساله لری و ادبیات ساحه سیده گی شعرلری و لغتنامه سی انه شو دورده پیدا بؤله دی.

امام زمخشری مکه مکرمه ده ایکی ییلدن کؤپراق مدتده قرآن کریم نینگ مکمل تفسیری الکشاف اثرینی یازدی و انه شو مبارک یېرده بؤلگنیده جار الله لقبی نی آله دی. امام زمخشری نینگ اېنگ مشهور اثری انه شو مبارک تفسیر دیر. بو بویوک اثر نینگ یازیشده تیل شناسلیک، عقاید، فقه کؤپگینه علملر ساحه سیده گی کېنگ و چوقور بیلیمدانلیگی دن استفاده اېته دی. امام زمخشری عرب تیلی صرف و نحوی بؤیچی، المفصل، بلاغت و نطاق لیک حقیده اساس البلاغه تیل شناسلیک زمینه سیده مقدمه الادب، عروض و شعر وزنی باره سیده القسطاس فی العروض، حکمتلی سؤزلر عرصه سیده نوابغ الکلام و مقامات ساحه سیده الطواق الذهب اثرلرینی یرته دی. زمخشری مقاماتده عرب تیلیده ماهر ادیب صفتیده نمایان بؤله دی و بو اثر نینگ عالی درجه ده گی نثری عرب ادبیاتی نمونه لریدن سنه له دی. او عربچه شعرلری دېوانیده فلسفی، حسی و ایچکی کېچنمه لرینی ترنم اېتیب، همده ترک گؤزهل لرینی مقتله یدی و اونینگ شعرلری موضوع جهتیدن رنگ برنگ دیر. اولرده کؤپراق اؤز دوریده گی ناراضی لیک کیفیت لرینی افاده گه آله دی شونده ی قلیب اداغده بو بویوک علامه و مفسر هجری قمری ۵۳۸ نچی ییل ده یتیمیش بېش یاشده اورگنج شهریده وفات قیله دی.

امام محمود زمخشری اؤز زمانه سی نینگ ایسته شی گه موافق همه اثرلرینی عرب تیلیده تألیف اېته دی. اونگه بی قیاس استعدادی اثرلرینی هم نظم ده و هم نثرده یازیش گه امکان بېره دی. او اېلیکدن کؤپراق علمی اثرلر یرته دی و بیرقنچه فلسفی رساله لر، شعرلر دېوانی، بیر ادبی مقامات، بیر لغتنامه و الکشاف ناملی بیر بویوک تفسیر انه شولر جمله سیگه کیره دی. اونینگ برچه اثرلری جهان فرهنگ ایینیقه اسلام فرهنگی علامه نینگ بای خزینه سیگه قیمتلی حصه بؤلیب قوشیله دی و انه شو اوچون زمخشری نینگ مبارک آتی برچه دن آلدین اسلام عالمیده دایم باقی دیر.

اساسى توشونچە:

امام زمخشرى كە جار الله و خوارزم فخرى لقبلىرىنى اۆزىگە آلهدى؛ اسلام عالمى نىنگ بويوك علامە و يىرىك مفسرلىرىدىن بۇلىپ اۆز حياتىدە اېلىكدن آرتىق علمى اثرلر يازەدى. قرآنكرىمنى الكشاف ناملى بويوك اثرىدە تفسىر اېتەدى. فلسفى رسالە لر بىتەدى. شعرلر يازەدى. مقامات يازەدى. لغت نامە توزەتەدى و بو اولوغ عالم نىنگ اثرلرى جەھان فرەنگى آينىقسە اسلام فرەنگى نىنگ باى خزىنە سىگە قىمتلى حصە بۇلىپ، قۇشلىەدى انە شو جەھتدن آتى اسلام عالمە ھمىشە جاويدان دىر.

فعاليتلر:

- ۱- اۇقتووچى درس مەتنىنى اۇقىگندە دقت بىلن تىنگلنگ و قويىدەگى سۇراقلرگە جواب بېرىنگ!
 - امام زمخشرى قەى يېردن اېدى؟
 - او قەى يېردە قچان توغىلەدى؟
 - زمخشرى نىنگ آتەسى اونى كىم نىنگ آلدىگە اول شاگرد قىلماقچى بۇلەدى. كېين اونى قەى يېرگە آلىپ بارىپ جايلاشتىرەدى؟
 - اول دە قىسى ھەرنى اۈرگەندى و اۈز حياتىنى قندەى تامينلەيدى؟
 - مقدمە الادب اثرىنى كىم نىنگ خواھشى بىلن يازەدى؟
 - الكشاف تفسىرىنى قەى يېردە يازەدى؟
 - زمخشرى گە نىمە اوچون جار الله لقب بېرەدىلر؟
 - خوارزم فخرى دەپ كىم نى آيتەدىلر؟
 - اونىنگ اثرلىرىدىن نېچىتەسىنى آت توتىپ آيتىنگ!
 - قىسى يىل دە، قەى يېردە و نېچە ياش دە وفات اېتەدى؟
- ۲- يانمە- يان اۈلتىرگن لر اۈز اۈرتەلرەيدە علامە زمخشرى بارەسىدە سۆزلەسىن لر.
- ۳- يانمە- يان اۈلتىرگن لردن بىر كىشى تورىپ، امام زمخشرى حياتى بارەسىدە گېرىپ بېرسىن!
- ۴- ھەر قطاردن بىر كىشى نوبت بىلن تورىپ، اونىنگ يازگن كىتابلرى بارەسىدە سۆزلەپ بېرسىن!
- ۵- ھەر قطاردن بىر كىشى تورىپ، عربچە شعرلرى نىنگ محتواسى حقىدە گېرىپ بېرسىن!

اۈى تاپشيريغى:

ھەر بىر اۇقتووچى يورتىمىز نىنگ بويوك اديبلىرى و عالملىرىدىن بىرىنى سىلب، اونىنگ حياتى و اثرلرى بارەسىدە بىر قىسقە مقاله يازىپ كېلتىرسىن!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى ايکينچى درجەلى بۆلکلىرىنىڭ تورلىرى گە دقت قىلىنڭ!
- مېن اۋتىگن كون اۋز اۋرتاغىم محمود بىلن اوچرەشدىم و او بىلن بجرگن فعاليتلىرىم بارەسىدە سۆزلەدىم.

- احمد باغلىرىدە تېرگن آلمەلىرىنى صنفداشلىرىگە بۆلىپ بېردى.
- يىنگى اۋقیتوۋچى اۋقوۋچىلر بىلن تانىشىپ، اۋز درسى گە باشلەدى.
- بو اويلر بير- بيرى بىلن تورلى ايشىكلر آرقەلى باغلەندى.
- ياز فصلیدەگى هوا جانگە يىنەدن جان بغيشلەيدى و انسان گە جودە هم يىخشى ياقەدى.
يوقارىدەگى جملەلدە ايکينچى درجەلى بۆلکلىر بار. ايکينچى درجەلى بۆلکلىرگە انىقلاۋچى، تۆلدىروۋچى و حال كىرەدى.

- تۆلدىروۋچى، انىقلاۋچى و حال:

تۆلدىروۋچى: آت، آتلىگن صفت، آتلىگن سان و حرکت نامى بىلن افادەلەندى.
انىقلاۋچى: پديدە يا حادثە بېلگىسى نىنگ كۆرستوۋچىسى دىر.
حال: كىسىم گە باغلەنىپ اوندن انگلىگن ايش- حرکت اۋرنى و صورت تاپگن حالت نىنگ سبب و مقصدىنى بىلدىرەدى. مثال صورتدە:

- رحيم كىتابى اۋرتاغىگە بېرىپ صنفدن چىقىپ كېتدى، منصور اۋقیتوۋچىسى بىلن كۆرىشىدى، كېنگ چول و بىابان و چېگرە سىز صحرالر افق دن افققە توتىشگن، كوز فصلى قوياش نىنگ ايسىغى كويدىرمەيدى، اېركەلەيدى، بو مثال دەگى كېنگ، چېگرەسىز، قوياش نىنگ ايسىغى سۆزلىرى انىقلاۋچى، چول و بىابان، صحرالر سۆزلىرى انىقلاۋچىلرگە باغلنگن سۆز (انىقلىنىش) دىر.
مثال: اۋىنب گېپرسىنگ هم اۋىلب گېپر، مردلرچە ظالم نىنگ بۇغزىدن توتىدىنگ.

فعاليتلار:

۱- ھەر كىم ئۆز ئالدىدە ايگىنچى درجەلى بۆلۈكلەرنىڭ تورلىرىنى ئىشلەتتى بىر جملە يازسىن.

۲- ھەر قاتاردىن بىر كىشى تۇرىپ، نوبەت بىلەن يازغان جملەسىنى سىنداشلىرىگە ئۇقتۇرسىن ۋە ئۇلار تۇغرى ۋە ئا تۇغرىلىق ھەقىقەتە قارىلىرىنى بىلدۈرسىن.

۳- يانمە- يان ئۆلتۈرگەن ئۆز ئۆرتەلىرىدە ايگىنچى درجەلى بۆلۈك نىڭ تورلىرى ھەقىقەتە سۆزلەسسىن.

۴- ھەر قاتاردىن بىر كىشى تۇرىپ ايگىنچى درجەلى بۆلۈك نىڭ تورلىرى ھەقىقەتە ئۆز بىلگىنىنى باشقىلارگە ئېيتىپ بېرىسەن.

ئۆي تاپشۇرىقى:

ايگىنچى درجەلى بۆلۈك نىڭ تورلىرىنى تۆرت- بېش جملە دە ئىشلەتتى، كىتابچەلىرىڭىزگە يازىپ كېلتىرىڭ!

اۋن بېشىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- يېتۈك عالم، مىرزا اولوغ بېك و علمى ايشلىرى حقيده معلوماتگه اېگه بۇلىش.
- ۲- حال تورلىرىنى تانيب ايشلته آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- اولوغ بېك مىرزا قيسى سلاله گه تېگىشلى دىر؟
- ۲- اوندىن قالگن آبدەلردن بىرىنى كيم آيتىپ بېرەدى؟

مىرزا اولوغ بېك

مىرزا اولوغ بېك كه مشهور بۇلگن محمد تراغاي
ھجرى قمرى ۷۹۷-نچى يىلده سمرقندنىڭ سىلطانىيە
شەھرىدە دىياگە كېلدى. او، شاھرخ مىرزا و ملكە گوهرشاد
بېگىمنىڭ فرزندى و صاحبقران اميرتېمور كۇرگاننىڭ
سويوكلى نېرەسى اېدى. تېمورىلر سلالەسىنىڭ غەنەسىگە
بناء، اونىڭ تېرىيەسى امير تېمورنىڭ كەتە خاتىنى سرائى ملك
خانىمگە تاپشيريلىدى.

صاحبقران امير تېمور كۇرگان اونى كۇپ سېوگىدىن، كۇز نورى و قلب قوتى دېب لقب
بېردى و كۇپگىنە اوروشلريده، اينىقسە ايران و خراسان، اۇرتە آسيا و ھندگە قىلگن يوريشلريده
حتى سۇنگى و قتلريده ختاي (چين)گە قىلگن ھجومىدە اونى اۋزى بىلن آليپ باردى.
مىرزا اولوغ بېك، دولتدارلىك طريقەسىنى باباسى اميرتېموردن اۇرگندى و تېمور اۋز
حياتىدە تاشكند منطقەلىرى ھكمرانلىگىنى سبورغال صفتىدە اونگە تاپشيرگن اېدى. شاھرخ مىرزا
ھم اولوغ بېك سىماسىدە بويوك امپراتور و بىلىملى انسان بۇلىشلىك استعدادىنى كۇريب قدرتگە
كېلگىدىن سۇنگ ھراتنى مركز قىلىپ آلدى و ماوراءالنھر ھكمرانلىگىنى اونگە تاپشيردى.

میرزا اولوغ بېك استعدادلى و ذكاوتلى شهزاده اېدى. او، ياشلىك و يىگىتلىك زمانىدىن - آق، بىلىم و فرهنگگه چېكسىز مېھر قۇيگن اېدى و كۆپ وقتلىرىنى تاپىلمىس نادر خىلى نىسخىلر و قۇلىازمى كىتابلىرىنى تۇپلىپ اۇقىش، تجربى و علمى تېكىشىرىشلىرىنى بىرىش بىلن اۇتكىزدى.

سمرقند و ھرات شىھرلىرىدە شاھرخ مىرزا كىتەبىخانىلار قورگن اېدى. بو كىتابخانىلاردا، اۇرتىچە ئاسىيا، ھىندوستان، يونان و روم دانىشمندلىرىنىڭ مېھم اثرلىرى تىرجىمە قىلىنىپ، سىقلەندى. مىرزا اولوغ بېك، اوشبو كىتابخانىلارنىڭ قىممىتى خىزىنە سىدىن فايدىلەندى. اونىڭ اۋزى تۈزەتكىن كىتابخانىسىدە ھىم اۋن بېش مىڭدىن ارتىق قۇلىازمى كىتابلار بار اېدى. او، كۆپ يىللار انىھ شو كىتابخانىلاردا تىحقىق و تېكىشىرىش اىشلىرىنى آغە آلىپ باردى، اۋز عصرىدەگى بىلىمدانلار، اينىقسە نجوم علمى حقىدەگى سۇڭگى تىحقىقات نىتىجىلەرى بىلن قىزىقىپ، تانىشىدى.

مىرزا اولوغ بېك كۆپ جەھتدىن باشقىچە تېمورى حىكمىرانلاردىن فرقىلى اېدى. او، اۋز قىدرىتى زمانىدە يۈرىشلىر و دولتىنىڭ چېگرىلەرىنى كېڭەيتىرىشگە اۋرىنىمەدى، بلكە كۇپراق مىملىكتىنىڭ آبادانچىلىگى، اولوسنىڭ تىنچلىگى، بىلىم، ھىنر و ادىيات تىرقىياتىگە اىتبار بېرىدى و بوتون عمرىنى تىحقىق و تېكىشىرىش اىشلىرى و تارىخى بىنالىرىنى قۇرىشگە بىغىشلەدى. سمرقند، بخارا و غىجدۋاندا اونىڭ فرمانى اساسىدە تۈزەلگن كۆپگىنە مىسجىد و مىدرسى و باغلار اونىڭ شىكۈھلى و عظىمىتى دورانىنىڭ يادگارلىكلىرىدىن حسابلىنىدۇ. بو مىدرسىلار آرسىدە سمرقند مىدرسىسى اۋز عظىمىتى، شىكۈھ و چىرايى بىلن دىنيادە مىمتاز و مىثلى كۆرىنىمەگن ابدەلر قاتارىدە تۈرەدى.

مىرزا اولوغ بېك ھىنر، ادىيات، تارىخ و باشقىچە علمى - ھىنرى سىاحىلەردە معلوماتگە اېگە اېدى و تورلى علم و ھىنرلىرىنى رواجلىتىرىشگە تىرىشردى، اما نجوم علمىگە خاس تۈجە قىلىردى و قورگن گۈزەل بىنالىرىدىن بىرى، اونىڭ مىرزا قارىخى رىسدىخانىسى دىر كە بو عمارت اۋچ قىتلى بۇلىپ، اۋز زمانىدە جىھاننىڭ اۋچىتە كىتە بىنالىرىدىن بىرى سىنەلر اېدى.

بو شىكۈھلى بنا سمرقنددا، آب رىھمت ارىغى يانىدە قۇرىلگن دىر. مىرزا اولوغ بېك انىھ شو رىسدىخانىدە اېڭ كىتە سىماۋى جىسىملار، يۈلدۈزلەرنىڭ رىھىتى و يىل فىصللىرىنىڭ اۋزگىرىشى و اقلىم تىغىراتىنى كۈزەتىپ تورردى. او، يۈلدۈزلەر عالمى بىلن تانىشىپ، (۱۰۱۸) يۈلدۈزنى كىشف اېتدى.

مىرزا اولوغ بېكنىڭ استىرانومىك جىدۋلى "زىچ كۇرگانى" و رىسدىخانىسى قىط استىرانومى علمىنىڭ يۈتۈقلىرى اۋچون اھىمىتىلى و قىممىتى اېمىس، بلكە اۋز عصرىدەگى شىھكارلاردىن سىنەلىپ

بو علم نینگ سۇنڭى عصرلردەگى ترقىياتىگە اونوملى ايز قالدیرگى اوچون هم يوقارى بهاگه اېگه دیر. میرزا اولوغ بېك كه نجومى تحقیقات و "زیچ کۇرگانى" نى ترتیب قیلیشده قاضیزاده رومى تخلصى بیلن شهرت قازانگن صلاح الدین، غیاث الدین جمشید، معین کاشانى، علی قۇشچی، محمد خوافى، عبدالعلی بیرجندى و منصور کاشیلر یاردم بېرگنلر.

(زیچ کۇرگانى) اۇن تۇقیزینچى میلادى عصرنینگ سۇنڭى وقتلرى گچه اروپاده تدریس اېتیلردى. اونینگ ینه بیر علمى اثرى مثلثاتگه قرەشلى بۇلیب، بیر درجه ساین نینگ اولچاوى دیر. او تاریخ علمیده هم بیلیم و تبحرینی "اربع اولوس" اثرینی یرەتیب، کۇرستدى و موسیقیده هم کۇپگینه مقاملرنى یرەتدى.

بولردن علاوه ادبیاتدن، اینیقسه شعردن هم بوتون واقف اېدى و بو ظریف هنرنینگ همه دقایقیگه توشونردى و اۇز ایناغەسى بايسنقرمیرزا بیلن "خمستین" نى بېت-مە-بېت تقاسلب ینگى لیکلرینی بیر-بیریگه ایتیب بېرر اېدیلر.

میرزا اولوغ بېك هجرى قمرى ۸۲۵ نچى ییلده (۵۶) یاشده عبداللطیف اۇغلى تمانیدن شهید بۇلدى و سمرقنددهگى "گۇر امیر" مقبرەسیده کتە باباسى امیر تېمور کۇرگان یانیده دفن اېتیلدى. نوابى "خمسه" ده اونینگ حقیده بوندەى یازگن:

تېمور خان نسلیدن سلطان اولوغ بېك
كه عالم كۆرمەدى سلطان اینگدېك
ایننگ ابنای جنسى بۇلدى برباد
كه دور اهلى بیریدن ایلەمس یاد
ولېك اول علم سارى تايدى چون دست
كۆزى آلىنده بۇلدى آسمان پست
رصد کیم باغلهمیش زېب جهان دیر
جهان ایچره ینه بیر آسمان دیر
بیلیب بو نوع علم آسمانى
كه اندن یازدى "زیچ کۇرگانى"
قیامتگه دېگنده اهل ایام
یازرلر آنینگ احکامیدن احکام

اساسى توشونچە:

ميرزا اولوغ بېك، امير تېمور نسلدىن اېدى، سياست و فرهنگ عرصەسىدە كتە اۈزگريشلىر كېلتىردى. علم و هنرىنىڭ گىللىب يىشنەشى، آينىقسە استرانومى (نجوم) علمى نىڭ ترقى و تعالى سى اوچون اونوملى ايشلىرنى بجردى. ادبيات و تارىخدا متبحر كىشى اېدى. موسيقيدىن هم اختراع قىلىش درجەسى گچە واقف اېدى. زىچ كۇرگانى و اولوس اربەعە اثرلىرىنى يازدى. سمرقنددە كتە بىر رصدخانه قوردى و شو آرقەلى (۱۰۱۸) يولدوزنى كشف اېتدى. كتە كىتابخانلار، كۇپگىنە تارىخى بنالر و مدرسەلر اوندىن يادگار قالگن. او ۵۶ ياشىدە و اۈز اۈغلى ميرزا عبداللطيف بويروغى بىلن شھيد قىلىندى.

فعاليتلار:

۱- اۋقېتوۋچى درس مەننىنى اۋقى ياتگندە اونى قونت بىلن تىنگىل، قويىدەگى سۇراقلارگە چقان جواب بېرىڭ:

- ميرزا اولوغ بېك كىم نىڭ اۋغلى و كىم نىڭ نېرەسى اېدى؟
- امير تېمور كۇرگان اونگە نىمە لقب بېرگن اېدى؟
- او، صاحبقران باباسى بىلن قەيىرلرگە سفر قىلدى؟
- او، باباسىدىن نىمە نرسەلرنى اۋرگندى؟
- ميرزا اولوغ بېك حياتىدە كۇپراق نىمە نرسەلرگە اعتبار بېرر اېدى؟
- ميرزا اولوغ بېك قىسى علمگە خاص توجە قىلدى؟
- سمرقنددە آب رحمت اريغى يانىدە نىمەنى قوردى؟
- ميرزا اولوغ بېك، قورگن رصدخانهسى آرقەلى نېچە يولدوزنى كشف اېتدى؟
- رصدخانه و نجومى اثرلرنى يره تىشدە قىسى عالملىر او بىلن ياردەم بېردىلر؟
- اونىڭ زامانىدە مىثل سىز مدرسە قەيىردە تۈزەلدى؟
- اونىڭ نجوم علمىدىن تشقىرى باشقە قىسى علملردە تبحرى بار اېدى؟
- نوايى، ميرزا اولوغ بېك حقيدە نىمە دېگن؟
- اونى كىم شھيد قىلدى؟

۲- تۇرت گروھگە بۆلىنىپ، مىرزا اولوغ بېكىنىگ حياتى و فعالىتلىرى بارەسىدە
بىرلىشىپلار.

۳- ھەر گروھدىن بىر كىشى تۇرىپ، ئۆزگروپى فېكرلىرىنى بىلدۈرسىن.

۴- قۇيىدەگى اصطلاحلار معناسىنى سۆزلىكەن تاپىپ، اولرنى مناسب جملەلرگە ایشلەتىنگ:

استرانومى، نجوم، رصدخانه، قۇليازمە

۵- ھەرگروپىدىن بىر- بىر كىشى نوبت بىلەن تۇرىپ، تۈزەتگەن جملەلرىدىن بىرىنى ئۇقىپ

بېرسىن، باشقەلر تۇغرى يا خىتالىگى حقىدە ئۆز فېكرلىرىنى ايتسىنلر.

۶- نوایى شعرىنى ھەرگروھدىن بىر- بىر كىشى تۇرىپ، نوبت بىلەن دىكلە قىلىسىنلر باشقەلر

تىنگلەپ، خىتالىرىنى ايتىپ بېرسىنلر.

اوى تاپشیریغى:

نوایى نینگ مىرزا اولوغ بېك حقىدەگى شعرىنى ادبى نثرگە ئۆزگىرىپ كېلتىرىنگ.

گرامر قاعدەلىرى:

حالت و اونىنىڭ معنا و وظيفەسىگە كۆرە تورلىرى:

- قويىدەگى جملەلەرنى اۇقىپ، اولرگە توجە قىلىنىڭ:
- ايرتەگە بارەسىز، دېب استە قدم تشلەدى.
- چىن دن ھم تشقۇرى نھايتدە ساووق اېكن.
- بوگون شەرگە جونەيمىز.
- مکتبەدە آلگن بىلىمنى يىخشى اۋرگەنىش مقصىدە باشقە كتابلردن اونوملى فايدەلنەسن.
- او، كابل گە اۋقىشگە كېتدى.
- يوقارىدەگى جملەلردە حالت و اونىنىڭ تورلىرى كۆرسەتىلگن.

حالت و اونىنىڭ افادەلىشى:

- حالت كېسىمگە باغلەنىپ، اوندن انگلنگن ايش - حركتىنىڭ اۋرنىنى، پىتىنى، حالتىنى، بجرىش سبب - مقصىدىنى بىلدىرەدىگن ايكىنچى درجەلى بۆلەك دىر.
- حالت، معنا و وظيفەسىگە كۆرە بىرنېچە تورگە بۆلىنەدى، روش حالتى، اۋرىن حالتى، پىت حالتى، سبب حالتى، مقصد حالتى.
- روش حالتى، ايش - حركتىنىڭ قەى طرزەدە بجرىلىشىنى كۆرسەتەدى و فعل بىلن افادەلنگن گپ بۆلەگىگە باغلەندى. روش حالتى كۆپىنچە روش و روشداش بىلن كېلەدى.
- مثال: محمودلر ايشلىرىنى يىخشىلىك بىلن آلغە آلىپ باردىلر.
- اۋرىن حالتى: ايش - حركتىنىڭ بجرىلىش اۋرنىنى بىلدىرەدى.
- مثال: بابەر، جودە يمان ساووق و چاپقوندە مکتبگە كېتدى.
- پىت حالتى: ايش - حركتىنىڭ بجرىلىش پىتىنى بىلدىرەدى.
- مثال: بوگون شەرىمىز سارى جۇنەيمىز.
- سبب حالتى: ايش - حركتىنىڭ بجرىلىشى بىلن باغلىق بۆلگن سبب معناسىنى بىلدىرەدى.
- مثال: رحمان، اكەسىنى كۆرىپ، قووانچدن قىچقىرىپ يوباردى.
- مقصد حالتى: ايش - حركتىنىڭ قندەى مقصد بىلن بجرىلىشىنى بىلدىرەدى.
- مثال: دوستىمنى كوتىپ آلىش اوچون، يۆلگە چىقەيم.

فعاليتلار:

۱- يانمە- يان اۋلتىرگن اۋقوۋچىلار بىرگەلشىپ قويىدەگى جملەلرنى اۋقىپ، حالت تورلىرىنى

بېلگىلىسۇن:

- نھايت يىمان موقىدە اۋى سىرى كېتىدى؛ اېرتە قىشلاق سىرى جۈنەيمىز؛ بىز قىشلاققە
يشەيمىز؛ دلشاد اولرگە سلام بېرىپ، مەكتەپكە يۈگۈردى؛ سىزنى كۆپىدىن بېرى كۈتەمەن؛ امان،
آتەسىنى كۆرىپ، يىغلىپ يوباردى؛ اوزوم ساتىپ اۋلگىنى و يىخشى ھۈادە سىر قىلگىنى پىغانىگە
كېتىدىك.

۲- ھىرقىلاردىن بىر كىشى نوبىت بىلەن تەختەگە بارىپ، يوقارىدەگى جملەلەردىن بىرىنى تەختەگە
يازىپ، اوندە حالت و اونىنىڭ مەنا و وظيفەسىگە كۆرە بۆلىنگەن تورىنى كۆرسىتىپ، اكر خەت
بۆلسە، باشقە قىلاردىن بىر كىشى اونى تۇغرىلەسۇن.

۳- ھەركىم بىر جملە تۈزەتەي، اوندە حالت تورلىرىدىن بىرىنى انىقلەسۇن.

۴- ھىرقىلاردىن بىر كىشى تورىپ، تۈزەتگەن جملەسىنى باشقەلەرگە اۋقىپ بېرسۇن و باشقەلەر
قەندەيلىگى ھەقىدە فەكر بىلدۈرسۇن.

۵- ايككى كىشىلىك ايككى گروھ تەختەگە بارسۇنلار. بىرىنچىدىن بىر گروھ اۋزارا سۆزلىشىپ،
حالت تورلىرىنىڭ بىرىگە بىر جملە يازسۇنلار، كېيىن ايككىنچى گروھ اەزاسى اۋزارا سەبەتلىشىپ،
اونىنىڭ قىسى ھالىتى بۆلگىنىنى كۆرسىتىسۇنلار، باشقەلەر تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى ھەقىدە اۋز فەكرلىرىنى
بىلدۈرسۇنلار.

اۋى تاپشۇرىقى:

حالت تورلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، بىر انشە يازىنىڭ و اوندەگى حالت تورلىرىنى بېلگىلىپ
كېلتىرىنىڭ.

اۋن آلتىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- قەر و غضبىنى يېنىگىش يۇللىرىنى اۋرگىنىش.
- ۲- جملە لردە انىقلاۋچىلارنى تانىپ، ايشلته آلىش.

سۇراق:

- ۱- ايككى كىشى جنجال لىشپ تورگن بۇلسە، سىز نىمە قىلەسىز؟
- ۲- قەر و غضبىمىز كېلگندە، نىمە قىلىشىمىز كېرەك؟

قەر و غضبىنى يېنىگىش

عزيز اۋقۇۋچىلار!

بىلە سىزمى؟ راحتسىزلىنىش، توشونماۋچىلىك، تارتىشوو، تۇقنەشوو، بحران، اوروش؛ و باشقە- باشقە نرسەلەر قەر و غضب گە باعث بۇلەدى. احمدنىڭ آتەسى كسل بۇلەدى. احمد، آتەسىنى كسل خانە گە آلىپ بارىپ، ياتقىزەدى و اويىگە جۇنەيدى. آتەنىڭ كسل ليگى احمدگە قتيق تآثير قىلىپ، روحيەسىنى و تىنچىنى بوزەدى. احمد، پريشان حالتدە كېلەياتگندە، بىر كىشىگە تېگىپ كېتەدى. منە شو بىر كىچىك اهميتسىز حادثە دىر و آسان-گىنە بىر عذر سۇرەش بىلن يېچىش ممكن؛ اما قندەى قىلىپ، بو كىچىك حادثە بىر كتە منازعە گە ايلنەدى؟

ضرر كۇرگن كىشى نىڭ اچىغى كېلىپ، احمدنى ملامت قىلە باشلەيدى، لېكن احمد ملامتلىگىنى تن آلمەى، ضرر كۇرگن كىشىنى ملامت قىلەدى. انه شونە بولر ارەسىدە توشونماۋچىلىك يوز بېرەدى، سۇڭ سۇز تارتىشووگە اۋتەدىلر، كىشى آرەگە كىرمسە، بىر-بىرىنى تورتىش و فزىكى كوچ ايشلەتىش باشلەندى.

غضب و اچىق قۇزغەلىشى، هر بىر منازعەدە تاپىلە آلدەى، اما عقللى انسان هر باسقىچ و هر حالتدە اۋز غضبى و اچىغىنى باسىپ، منازعەنى مصالحە گە ايلنتىرە آلدەى.

غضب نىڭ عايلە، جمعيت و ساغلىققە ضررلرى كۇپ دىر. عايلە و جمعيتدە ايسىق مناسبتلارنىڭ بوزىلىشى و اوروشلارنىڭ يوز بېرىشى و ايكلە تمانگە منسوب انسان لرنىڭ اۋلىمىگە سىبىچى بۇلەدى.

قەر و غضبىنىڭ ساغلىققە ضررى شو دىر كە اگر بىر كىشى غضبىلىسە، يۈرەگى تېز-تېز اۈرۈپ، قان باسىمى آشەدى؛ معدەنىڭ تېزابى كۆپەيەدى؛ عصب تامىرلىرى قىسىلەدى؛ تنە ايسىقلىگى كۈتەرلەدى. اگر بۈندەى غضبىلىش حالتلىرى سۈرۈنكەلى بۇلسە، بارىب-بارىب معدە كىسللىگى، قان باسىمى كىسللىگى، يۈرەك كىسللىگى، روھى و عصبى كىسللىكلەر تاپىلىشى، اينىقسە مەگە قان قويىلىش يا يۈرەكنىڭ تۇختىب قالىش حالتلىرى يۈز بېرىشى و كىشىنىڭ اۈلىب قالىشى ھەم مەكەن. شۈنىڭ اۈچۈن اسلام دىنى، بىرچە مىسلمانلارنى غضبىنى يېنىگىب، دايم تىنچلىك و ايسىقلىككە ىشىگە بۈيۈرەدى. الله (جل جلاله) قرآن كرىمەدە تقۋالى كىشىلەر حقىدە بۈندەى دېب بۈيۈرەدى:

«متقى لرنىڭ بېلگىسى، غضبىنى يۈتگىنىدە و انسانلار قىۋورىنى عفو قىلگىنىدە دىر.»

پىغمبىرىمىز خىزىرتلىرى بۈيۈرگنلەر:

«كىم كە قەر و غضبىنى قىترسە، الله (جل جلاله) اۈز عذابىنى اۈندىن قىترەدى. كىم كە تىلىنى غىيىت قىلىشدىن سىقلەسە، الله (جل جلاله) اۈنىڭ عىب و نقصانلىرىنى فاش قىلمەيدى.»

اسلام دىنى، غضبىنى يېنىگىشكە كۆپ تاكىد قىلگەن، نېگە كە ياتلىك، ياۋوزلىك، كېك، اوروش، اۈلدىرىش و باشقە يۈرەمس اىشلەر، قەر و غضبىنى يېنىگەى آلمىسلىكدىن اۈرتەگە كېلەدى.

اگر اۈزىمىزنى حقىقى مىسلمان بىلىسك، اچىغىمىز كېلگەن چاغدە، اۈزىمىزنى آزگىنە باسىب، جىملىكنى سىقلەپ. قرشى تمانىمىزنى يۈمشاقلىك بىلەن مفاھمە و كېلىشۈۈگە چىقىرسك، حقىقى صورىدە تىنچلىك و دوستلىك اۈرتەگە كېلىپ، يىخى ىشىشكە باعت بۇلە آلە دى.

اساسى توشونچە:

راحتسىزلىنىش، توشونماوچىلىك، تارتىشوو، تۇقنەشوو، قەر و غضب نىڭ عامل لرىدىن بۇلگن. غضب نىڭ عايىلە، جەمىيەت و ساغلىققە ضررى كۇپ دىر. اگر يوز بېرگن منازعەلر يىمىزنى غضب لىنمەي، كېلىشوو و تەدبىر بىلەن حل قىلىسك، دايم تىنچلىك و صلحەدە يىشەي آلەمىز.

فعاليتلار:

۱- اۇقوچىلاردىن بىر كىشى غضب نى يىنگىش يۇللىرى، بىر كىشى غضب نى يىنگىش فايدهلىرى و يىنە بىر كىشى غضب نىڭ تورلى ضررلىرى حقيدە سۆزلەسەي. باشقەلر نوبت بىلەن تورىپ، اولر نىڭ سۆزلىرى بارەسىدە نظرلرىنى آيتسەي.

۲- اۇقوچىلاردىن بىر كىشى اۋرىندىن تورىپ، كىتاب يۈزىدىن اللە (جل جلاله) قرآن كرىم دە متقىلر اوچون آيتگن سۆزى نىڭ مەھومى و يىنە بىر اۇقوچى حضرت محمد (صلى اللە علىه وسلم) غضبىنى يىنگن كىشىلر حقيدە آيتگن حديث مەھومىنى تاپىپ، بىلەن اۇقىسەي، كېيىن ھەر قىتاردىن بىر اۇقوچى آيت شرىف و حديث شرىف نىڭ مەنا و مەھومىنى اۋزى توشونگىچە آيتىپ بېرسەي. باشقەلر ھەم اونىڭ سۆزلىرىگە قۇشىمچە قىلىپ، اۋز فەر و ايضاحلرىنى ايتسەي.

۳- قوبىدەگى لغتلىرىنى مەنا قىلىپ، كىمىدە بېشەسەيىنى جەملەگە ايشلەتسەي:
منازعە، مصلحە، مفاھمە، ياتلىك، ياووزلىك، كىشىلىك، كىمىتەش، اماج، متقى، يىنگىش، كېك، ارزىش، تارتىشوو، كېلىشوو، يوشاقلىك، ايلقلىك، يوشاقلىك، كېلىشماوچىلىك، قان باسىمى، سورونكەلى
۴- ھەر قىتاردىن بىر - بىر كىشى تورىپ، لغتلىرىنى مەنا قىلىپ، اونگە يازگن جەملەسەي اۇقىسەي.

اۋى تاپشيريغى:

قەر و غضب ضررلىرى و اونىڭ قندەي حل قىلىش يۇللىرى حقيدە بىر قىسقە انشاء يازىپ كېلتىرىڭ.

گرامر قاعدەلىرى:

انىقلاۋچى:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنگ:

- ۱- عرب تىلىدە مازىدە دېگن بىر سۆز بار، بۇ سۆز نىز سۆزى بىلەن ئۈزەكداش دىر.
- ۲- بىر و سوو و يا باشقە آزگىنە فايدەلر اوچون ئۈزىنى ذىحق بىلىپ، باشقەلەرگە حق قايل بۇلمەسە، مازىدە يوز بېرەدى.
- ۳- بىر عايلەدە كئە اكە موقفیدن فايدەلنىپ، كىچىك اينى سىنى حرمت قىلمەسە، مازىدە يوز بېرەدى.

يوقارىدەگى جملەلردە، بىر، بو، آزگىنە، كئە، كىچىك سۆزلرى انىقلاۋچى دېيىلەدى.

انىقلاۋچى: پىدەدە يا كە حادثەنىنگ بېلگى سىنى افادەلاۋچى ايكىنچى درجەلى بۇلك، انىقلاۋچى دېيىلەدى. انىقلاۋچى شىخسى پىدەدەنىنگ بېلگى سىنى، خصوصىتىنى، مزەسىنى، حجمىنى، رنگ- توسىنى، بىرار شىخسى يا كە پىدەدەگە قرشى لىگىنى افادەلەيدى.

مثلاً: كوز فصلیدە اداغسىز چۇل و بىابانگە، كېنگ سايلىردە افقدن - افقە توتشگن آسمانگە قوياش نىنگ ايسىنى يايىلەدى، اما كويدىرمەيدى.

يوقارىدەگى مثاللردە اداغسىز، كېنگ، افقدن - افقە توتشگن، سۆزلرى انىقلاۋچى صحرالر، سايلىر، آسمان، سۆزلرى انىقلاۋچىلەرگە باغلنگن سۆز (انىق لىمىش) دىر.

انىقلاۋچىلر ايكى خىلگە بۇلىنەدى:

۱- صفتلاۋچى - انىقلاۋچى ۲- قرتقىچ - انىقلاۋچى

- اۋرنك: ۱- يىخسى دن شرافت، يمان دن كئافت. ۲- اۋقووچىلر نىنگ حصەسى.
- يوقارىدەگى اۋرنكلردە يىخسى، يمان: صفتلاۋچى و اۋقووچىلر نىنگ: قرتقىچ انىقلاۋچى دىر.
- انىقلاۋچىلر اۋزى باغلنگن سۆزگە تابع بۇلىپ، قويىدەگىچە افادە لىنەدى:

۱- صفتلاۋچى انىقلاۋچىلر:

- صفت بىلن: كىچكىنە دېگچە، اىچى تۇلە مىخچە.
- آت بىلن: پولاد پىچاق قىنسىز قالمس.
- سان بىلن: بىرىنچى كورسەدە، يوزتەچە يىگىت و قىز تحصيل آلدەيلر.
- آلماش بىلن: اۋشە بالە، بو كتاب، شو كىشى.
- صفتداش بىلن: اۋتمس پىچاق قۇل كېسر.

۲- قرتقیچ انیقلاوچیلر:

- آت بیلن: میر حیدر نینگ اۋزی بنا قوریلەدیگن جایگه استادلرنی چقیردی.
- صفت بیلن: یمان نینگ یخشی سی بۇلگونچە، یخشی نینگ یمان ی بۇل.
- سان بیلن: ایککی کیشی نینگ بیرى اونینگ آیتگنینی معقول لەدی.
- ألماش بیلن: همه سینینگ وظیفه سی، برچه نینگ یوتوغی، بیز نینگ فاکولته میز.
- صفت داش بیلن: اۋقینگن نینگ تیلی اوزون.

انیقلاوچیلر نینگ پدیدە یا که شخص نینگ قیتە ناملش اوچون قۇللنەدیگن تورى، ایضاحلاوچی دېلەدی. ایضاحلاوچیلر، گپدەگی وظیفه سی و معناسی جهتیدن انیقلاوچیگه اۋخشەسە-دە، آت بیلن افادەلنیشی جهتیدن اوندن فرق قیلەدی؛ مثلاً: سلیمان آتە، ذوالفقار عمکی نیکیکه باریب، خبر بېردی.

ایضاحلاوچی، ایضاحلنمیش بیلن قطار کھلیب، اونینگ عنوانینی، شغلنگن کسبینی، جنسینی، قرینداش-اوروغلیک مناسبتینی، حرمتی، لقبی، تخلصینی افادەلش اوچون خدمت قیلەدی.

فعالیتلر:

- ۱- انیقلاوچیلر و تورلرینی یخشیلب دقت بیلن اۋقینگ و تعریفلرینی یادلنگ.
- ۲- هر قطاردن بیر کیشی توریب، انیقلاوچیلر درسیدن بیر بۇلیمینی بلند سېس بیلن اۋقیسین.
- ۳- اۋرگنگلردن اوچ-تۈرت کیشی توریب، انیقلاوچیلر درسیدن بیر-ایککی تورینی یا تعریفلرینی یاددن ایتیب، مثاللر بیلن انیقلەسین.
- ۴- بېریلگن اۋرنکلرگه دقت قیلیب، اولرنی اۋرگه نینگ و انیقلاوچیلر نینگ هر بیر توریگه کمیدە ایککی-ایککی ینگى جمله یازینگ.

اوی تاپشیریغی:

انیقلاوچیلر نینگ تورلریدن فایدەلنېب، اچېغنی ېېنگیش و یومشاقلیک فایدەلری حقیدە بیر ادبی انشاء یازیب و اوندە ایشلەتیلگن انیقلاوچیلر نی چیزیقچە بیلن کۈرسەتیب، قیسی تورلیگینی اداغده انیقلب کېلتیرینگ!

اۋن يېتىنچى درس

هدفلر:

- ۱- دموکراسی حقیقه کبره کلی معلوماتگه اېگه بولیش.
۲- جمله لږه ټولږ ووچیلر نی تانیب، همدۀ اشلته آلیش.

سؤراقلر:

- ۱- دیموکراسی قندهی بیر توزوم دیر؟
۲- دیموکراسی بۆلمسه نمه بۆله دی؟

دیمو کراسی

دیموکراسی نی بیلیمدائر اولوس آرقه‌لی اولوس اوچون اولوس حکومتی دېب تعریف اېته‌دیلر. دیموکراسی غرب دنیا‌سی نینگ کٚته یوتوقلریدن بیرى دیر. حاضرگی دیموکراسی لر نینگ ته‌دابی ابرکین لیک فلسفه‌سی اساسیده قۇییلگن و دیموکراسی حاضرچه جهانشمول بیر پدیده بۇلیب تورلی فرهنگ‌لر، مذهب‌لر و تمدنلر یانیده یشش قابلیتی نی تاپگن و بوگونگی جهان ده دیموکراسی حکومت قیلش طرزى بۇلیشى دن تشقرى دنیا نینگ تورلى اولوسلرى اوندن توزه‌تگن حکومتلریدن نظارت اېتیش و مدنى نهادلر یۇلیدن اۇز حق و حقوقلرى گه ابگه بۇلیش دیر.

دیموکراسی توزومیدە حکومت اولوس تمانیدن آرا کۆپلیگی اساسیدە سَیلنەدی، بوندە ی نظامدە برچە خلقلر نینگ تېنگلیگی جملەدن سۆز ابرکینلیگی، سیاسی و اجتماعی حزبلر قوریش ابرکینلیگی و فکر و بیان ابرکینلیگی نظرده توتیلەدی، هر کیشی اۆزی و یا اۆز نمایندەسی آرقەلی مستقیم و یا غیر مستقیم صورتدە اۆز اۆلکەسیدە ایستەگن حکومتی گە رای بیرە آلەدی.

ديموكراسى حقيقت دە خلق اېركىنلىكى، حاكىمىتى، بىر حق و حقوقلىرىنى بوتونلەي تەمىن ايتىش اوچون قانونى بىر كوچ، سياست و حكومت قىلىش نى رەھبەرلىك اېتەدى و ديموكراسى نەھىت دە سالم قدرت اوچون سالم شكل دە رقابت قىلىش دىر.

يشەياتىنن عصرىمىزدەگى سياست باشىدە بىر حق و حقوقلىرى قرار آلگن، بو حق و حقوقلر اوچون ديموكراسى نىنگ بىر سلسلە تەمىنلر بار. بوگونكى جەھاندە ديموكراسى سىرى يوزلىش حقيقت دە بىر حق و حقوقى نىنگ جەھاندە تەمىن بۇلىش لىگىنى كۇرستەدى. ديموكراسى ھېچ بىر سياسى گروپ نىنگ ارادە سىنى محكوم قىلمەيدى. عكسىنچە صحنە نى تورلى سياسى گروپلرنىنگ رقابتى اوچون آزاد قۇيەدى. ديموكراسى كېرەكلى مىكانىزم يره تىب، خلق ارادەسىنى تەمىل اېتەدى.

ديموكراسى كىم نى كىمگە اوستون قۇيىش اوچون قضاوت اېتمەيدى. ھەر كىشىنى ھمە كىشى بىر-بىر و تېنگ بىلەدى. اېركىن فزانى يره تىب، يلغوز عقلانى بحث يۇلىدن حكومت قىلىش شرايطىنى بىرلەيدى. ديموكراسى حق و حقوقىنى سېۋەدىگن اولوسلرنىنگ حكومتى دىر. ديموكراسى اېركىنلىككە لايىق بۇلگن، عدالتلى تورموش گە شايستە بۇلگن، حكومت قىلىش ظرفىتى و قابىلىتى نى تاپگن، اۋز سياسى شىخسىتى گە توشىنگن، جەمىي شاركت نى رەھبەرلىكى اوچون تىلەگن اولوس نىنگ حكومتى دىر.

ديموكراسى خلق اوچون كېرەكلى بىر توزوم دىر. اوندە خلق مسووليت نى قبول قىلىش بىلن اۋزى نىنگ سياسى تەقدىرىنى تەمىن اېتەدى. ديموكراسى نى شوندى بىر اولوس سىنب بىلەدى كە اۋز اېركىنلىكى گە و حق و حقوقىنى قۇلگە كېلتىرىش گە اېرىشگن بۇلسە، البتە حق و حقوق و اېركىنلىك نى تەمىنلشى اولرنىنگ قۇلگە كېلتىرىشى دن كۇرە قىيىنراق دىر. اۋز اېركىنلىكلرىنى قۇلگە كېلتىرىش اوچون قىيام قىلىپ اونى قۇلگە كىرېتىشى دن سۇنگ سقلە آلەمى، قىتە دن يىمانراق استىداد استىدە قالگن ملتلىرىنىگ سانى ھم از اېمس. ديموكراسى خلق اېركىنلىكى و حق و حقوقى نىنگ سقلەيدىگن بىر توزوم دىر.

ديموكراسىدە گرچە بىر واحد شكل موجود بۇلمەگن، لېكىن اوندە بىر واحد پىام و واحد اىستىكلر و طلبلر موجود دىر. شو اىستىكلر و طلبلرگە لىيك دېيش و پىاملىرىنى انگلش و اىستىكلرىنى قبول قىلىش اوچون اونىنگ پىامى و اىستىكلرىنى يخشى صورتدە بىلىش و بىجىرىش

كېرەك. چۈنكى دېموكراسى مىسؤولىتىنى قوبۇل قىلمەيدىگىن باورلار تۇپلىمىدىن تۈزلەلمەگىن و
اولوس تىمانىدىن مىسؤولىتى نىنگ قوبۇل قىلىش اساسىدە بنا اېتىلگىن.
حقىقى دېموكراسى خلىق نىنگ سىياسى اگاهلىگى و مىشاركتى بىلن تحقىق تاپەآلەدى و
دېموكراسى نىنگ قورىشى تىبىت بۇلگىن عنىرلىرىدىن تشقىرى مىمكن اېمىس. خلىق دېموكراسىگە
اېركىنلىككە و اۈز حق و حقوقى گە اېرىشىش يۇلىدە يلغوز مىستىبىد حكومتلرنى تۇنترىشى گە
مىحتاج بۇلمەگىن، بلكە يىنگى حكومت عنىرلىرى حقىدە كە اېسكى حكومت نىنگ اۋرىنىنى
اېگەلەيدى انىق تفكرگە هم مىحتاج دىر. قىسقىرتىرىپ آيتگىندە يىنگى حكومت خلىق اوچون
اېركىنلىك، امنىت و حق - حقوقىنى تامينلىش، اساسى قانوننى تطىبق اېتىش و باشقە
عامالمنفعە ايشلىرىنى بىجرىشى گە مۇظف بۇلەدى.

اساسى توشونىچە:

دېموكراسى، اولوس حكومتى دىر، يعنى اولوس تىمانىدىن اېركىن شىكلدە سىلنگىن حكومتگە
دېموكراتىك توزوم دېيىدلىر. دېموكراسى توزوملردە حكومت اولوس تىمانىدىن آرا كۇپلىگى اساسىدە
سىلنەدى و سۇز اېركىنلىگى سىياسى، اجتماعى حىزىلر قورىش اېركىنلىگى و فكر بىيان
اېركىنلىگى نظردە توتىلەدى. هر كىشى اۈزى يا اۈز نىمانىدە سى آرقەلى مىستقىم يا غىر مىستقىم
صورتدە اۈز اۈلكەسىدەگى اىستەگىن حكومتىگە راي بېرە آلەدى.

فعالیتلر:

۱- درس متنینی دقت بیلن اوچ دقیقه جیم اۇقیب، قوییده گی سؤراقلرگه جواب بېرىنگ:

- دیموكراسى نى قنده ی تعريف اېته ديلر؟
 - دیموكراسى توزوم لرده نیمه لر كۇپراق رعایت اېتيله دی؟
 - دیموكراسیده نیمه ایشلر عمل گه آشه دی؟
 - بوگونگی عصرده گی سیاست باشیده قیسی حق و حقوقلر قرار آلگن دیر؟
 - دیموكراسى بشر اوچون نیمه لرنی ضمانت اېته دی؟
 - دیموكراسى خلق اراده سینى قنده ی تمثیل اېته دی؟
 - دیموكراسى قنده ی بیر اولوس نینگ حكومتی دیر؟
 - حقیقی دیموكراسى نیمه لر بیلن علاقه لی دیر؟
 - اولوسلر اېركین لیکكه و حق و حقوقلری گه اېرىشیش یۇلیده مستبد حكومت لرنی تونتریشی علاوه ینه نیمه گه محتاج بۇلگن لر؟
- ۲- یانمه- یان اۇلتیرگن لردن بیر کیشی توریب، نوبت بیلن دیموكراسى باره سیده بیلگن لرنی باشقه لرگه ایتیپ بېرسین و باشقه لر تۇغری و ناتۇغری لیگی باره سیده فکر بیلدیرسین لر.
- ۳- هر قطاردن بیر کیشی توریب، نوبت بیلن دیموكراسى توزوم ده بشر حق و حقوقلری نینگ قنده ی لیگینی تشریح قیلسین.
- ۴- هر کیشی قوییده گی لغتلردن ایکیته سینى جمله لرده ایشله تیپ، نوبت بیلن توریب باشقه لرگه اۇقیب بېرسین.
- دیموكراسى، حكومت، فلسفه، یوتوق، فرهنگ، مذهب، تمدن، قابلیت، مدنى، نظارت، نهاد، آراء، تضمین، قانون، سیاسى، میکانیزم، تمثیل، توزوم، نظام، صحنه، استبداد، مشارکت، عنصر، تفکر

اوى تاپشیریغى:

دموكراسى حقیقه بیر قیسقه مقاله یازیپ، اونده آلدینگی درس لرده گی گرامر قاعده لرنی

ایشله تیپ كېلتیرینگ!

گرامر قاعدەلىرى:

- قويىدەگى جملەلەردە چىزىق چىزىلغانلارگە دقت قىلىنڭ:
- ۱- تېمور، ارسلانگە قرەدى.
 - ۲- مېن، اونگە دېدىم.
 - ۳- سىزگە نېمە دېگن اېدىم؟
 - ۴- يىلمە گندن، يىلگن يىخشىراق.
 - ۵- اونى كۆرگندە اۋتگن خاطرەلرېم اېسىمگە توشدى.
- يوقارىدەگى جملەلەردە تىگىگە چىزىق چىزىلگن سۆزلەر «تۆلدېرووچىلار» دېر. شونىڭ اوچون تۆلدېرووچىلارنى قويىدەگىچە تەرىف لەيمىز:
- گېنىڭ بىر بۆلەگىگە (كۆپىنچە كېسىم) باشقرووچى و يۇلى بىلن باغلىنىپ، اونى تۆلدېرىپ كېلگن اېگىنچى درجەلى بۆلەك تۆلدېرووچى، دېر.
- مثال اوچون:
- ۱- تاشقولا، يىزلەرگە قرەب توردى.
 - ۲- مېن، اونگە اۋتگن ماجرالرنى ايتگن اېدىم.
 - ۳- مېن ھر تانگدە ساي - ادىرلرنى گېزەمەن.
- تۆلدېرووچىلار قويىدەگىچە افادەلەندى:
- ۱- آت بىلن: گوهرشاد، يازوونى آنەسىگە تاپشېرىپ كېتدى؛ يۇلېرس، برچە بىلن خىرلشدى.
 - ۲- آتلىگن صفت بىلن: يىخشىگە قارە يۇقمس، يمانگە اېل باقمس.
 - ۳- آتلىگن سان بىلن: بېشنى بېشگە قۇشسك، اۋن بۆلەدى، مىنگگە بىر تېنگ كېلالمس.
 - ۴- صفتداش بىلن: يىلمە گندن يىلگن يىخشى؛ تۇغرى ايشنى قىلگن يىخشى.
 - ۵- حرەكت نامى بىلن: اونى كۆرىپ، خاطرەلرېمنى اونوتەيمەن.
- عادەتدە، توشوم كېلىشىگىدەگى سۆز بىلن افادەلەنگن تۆلدېرووچى واسطەسىز جۈنەلىش، اۋرىن - پىت، چىقىش كېلىشكى، كىمكىچىلر بىلن شەكل لىنگن تۆلدېرووچىلار اېسە واسطەلى تۆلدېرووچى سەنەلدە.
- واسطەسىز تۆلدېرووچى بېلگىلى (توشوم كېلىشىك "نى" قۇشىمچە سىنى آلگن حالدە) و بېلگىسىز (كېلىشىك قۇشىمچەسى سىز) آدمىنى محنت اولغەيتىرەدى (بېلگىلى)، بىر توپ تاك اېكسنگ، بىر توپ تال اېك (بېلگىسىز).

اۋى تاپشېرىغى:

نېچىتە تۆلدېرووچى ايشلەتلىگن جملە يازىپ، اولرنى چىزىقچە بىلن كۆرسەتىپ كېلتىرىڭ!

اۋن سگيزىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- اۋزىبك خلق حماسى داستانلىرى نىنگ قهرمانى «گۇر اۋغلى» حقيده معلوماتگه اېگه بۇلىش.
- ۲- «اېرگىگن قۇشمه گپ» نى اۋرگەنىب ايشلته آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- سىز اېرتك يا داستان اېشيتىش يا اۋقىشنى ياقىتىرەسىزىمى؟ نىمه اوچون؟
- ۲- «گۇر اۋغلى» آتىنى اېشيتىگن مىسىز؟ او، قەي يېردن دىر؟

گۇر اۋغلى

اۋزىبك خلقى آغزەكى ادبىياتى تورلى قهرمانلر، پهلوانلر و كورەشچن سىمالرگه باي. گۇراۋغلى، الپامىش، احمد بېك، يوسف، بزرگن، تۇرە و باشقەلر شو جملەدن دىر. آتلىرى اېسلب اۋتلىگن سىمالرنىنگ ھربىرى خلق داستانلىرىدە كورەشچن و باتور قهرمان صفتىدە گودەلتىرىلگن. بولر، اولوسىمىزىنىنگ اىستك-ارمانلرى، باتورلىك و كورەشچنلىك خصلتلىرى، اېنگ اېزگو و گۇزەل عرف-عادتلىرىنىنگ تمثىلچىسى دىرلر.

اۋزىبك اولوسى داستانچىلىكدە «گۇر اۋغلى» اېنگ پارلاق و بويوك حماسى سىمالردن سنەلەدى. بو قهرماننىنگ بدىعى طرزەدە اېركسپور، اېلسپور، عدالتچى الپ و پهلوان صفتىدە تصويرلىنىشى دن آرتىق ظلم، استبداد، ياووزلىك و عدالتسىزلىككە دشمن بۇلىب، قهرمان شكىلدە ھم گودەلنەدى. او، انسانلرنىنگ خوشبختلىگى و تىنچلىگى اوچون ياووز كوچلر بىلن كورەشەدى و اېل-يورت امنىتى و تىنچلىگى خطرگە توشگندە، قهرمانلرچە اولرنى يىنگەدى.

«گۇر اۋغلى» بو كوره شلرينى فدايى و جان كوير يۇلداشى و باتور اۋرتاقلرى همكارليگيده
عملگه آشيرهدى. اونگه بوتون اولوس هم يار بۇلىب، ايشلرينى قۇللب- قوتلەيدى.

«گۇر اۋغلى» افسانوى اېرتكلر و داستانلارنىڭ قهرمانلرى كىي يلغوز خيالى بير قهرمان
اېمس؛ بلكه او حقيقى بير شخص كىي، واقعى حيات ساحه سيدة كوره شچن قهرمان سينگرى
كوره شيب، عمل قيلهدى.

شونىڭ اوچون، گۇر اۋغلى داستانیده، سيز خيالى و حقيقى بۇلمەگن حادثه لر و نرسه لرگه
دوچ كېلمەگن دېك بۇلەسىز. اولرده يخشى مى، يمان مى؛ اېزگومى، ياووزلىكى مى؛ خوشلىكى مى،
قيغومى؛ خلص برچه- برچه واقعه لر يوز بېرىشى حقيقى و چين دېك تويولهدى.

عیناً شو باعث، گۇر اۋغلى داستانیده دېولر، پریلر، سیمرغلر و خارق العاده ياووز كوچلر، قاله
بېرسه سحر و جادولرگه اصلا اوچرەمەيسيز. گۇر اۋغلى حقيقى بير شخص صفتیده جمعیتیده
توغیلیب، او بیرده وایه گه یېتەدی. او، یخشى و مناسب ارداق لیب، کوچلى پهلوان صفتیده
میدانگه كېلەدى.

گۇر اۋغلى، اولوسیمیزنىڭ اېنگ يوكسك انسانى خصلتلر و فضیلتلرینی، برچه خط-
حرکتلری و كوره شلریده یقال نمایش اېتەدی. شو باعث، اولوسیمیز گۇر اۋغلینى بویوک حماسی و
كوره شچن شخصیت صفتیده، نسلدن- نسلگه سېویب كېلگن. اولر، ماهر بخشیلر و داستان
کویلاوچی هنرمندلر تمانیدن کویلنەدی، خلقیمیز داستانلرینی مراق ییلن اېشیتەدیلر. گۇر اۋغلى
نینگ حماسی داستانى، انه شو بخشىلر آرقه لى عصرلر دوامیده بیزگچه یېتیب كېلگن؛ اگر بو
داستانلر یازیلیب نشر اېتیلەمەسه، باریب-باریب اۋزگریب كېتىشى یا اونوتیلیب، یۇق بۇلیشى
احتمالدن اوزاق اېمس. بوگونگی عصرى جامعە لرده انه شو خطرنى بیلیب، فولکلور یستلر
فولکلوریک نرسه لرنى قدیریب اولرنى ییغیشتیریب آماق اوچون تینمسدن ایتیلیب كېلماقدهلر.

اساسى توشونچە:

«گۇر اۋغلى» اولوسىمىزنىڭ حماسى قەھرىمانلىرىدىن بىرى دىر. اولوسىمىز نىڭ اىستىك ارمانلىرى باتورلىك و كورەشچنلىك خىسلەتلىرى اېڭىك اېزگو عرف و عادەتلىرى نىڭ تەمىلچىسى دىر. «گۇر اۋغلى» نىڭ حماسى داستانى اوزاق اۋتمىشلردىن بىزگە يېتىپ كېلگەن. اونى مراق بىلەن تىنكەلەپ، يازىپ االىش و نشر قىلىش يۇلى بىلەن مىنگە سەلەشىمىز كېرەك دىر.

فعاليتلار:

- ۱- اۋقۇتوۋچى درس تەننىنى اۋقى ياتىگەندە، اونى انىق اېشىتىڭ.
- ۲- سىزنىڭچە، گۇر اۋغلى قەندە بىر شەخسىيەت اېكەن؟ بىر نېچە كىشى نوبەت بىلەن تەختە االدىگە بارىپ، سەنئەتكارلىككە سۆزلەشىڭ.
- ۳- «گۇر اۋغلى» نىڭ االىپ بارگەن كورەشلىرى نىمە مەقسەد اوچۇن اېدى؟ يانمە-يان اۋلتىرگەن اۋقۇتچىلار اۋرا شو حەقە فەكر المىشتىرسىڭلار.
- ۴- ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبەت بىلەن تۇرىپ، شو حەقە فەكرىنى ايتسىڭ.
- ۵- قۇيىدەگى سۆزلەرنى مەنا قىلىڭ و مەنسەپ جەملەرگە ايشلەتىڭ:
كورەشچەن، حماسى، گۇدەللىتىرماق، كۆپ سىرەيلى، اېرتەك، رىيال، مراق، كۇيلاۋۇچى، بەخشى
- ۶- تۇرت كىشى نوبەت بىلەن تەختەگە بارىپ، ھەر بىرى ايكىتە سۆزىنىڭ مەناسى و تۈزگەن جەملەلىرىنى تەختەگە يازسىڭ، باشقەلار او حەقە فەكر بىلدۈرسىڭلار.

اۋى تاپشۇرىقى:

ھەركىم اۋز عايەلە اەزاسى ياردەمىدە «گۇر اۋغلى» حەقىدە درس تەننىدىن ارتىقراق مەلۇمات تاپىپ يا بو داستان نىڭ شەخەللىرىدىن بىر شەخەسنى اۋرگەنىپ، كەتەپچەلەرنىڭگە يازىپ كەلتىرىڭ!

گرامر قاعدەلىرى:

اېرگىشگىن قۇشمە گپ: بو قۇشمە گپ بىلەن تانىشماق اوچون قويىدەگى گپلەرنى انىق اۇقىنىڭ:

- برچە تيارگرلىكلەر كۆرىلسىن؛ بىرارتە ايش ھەم بىجرىلمەى قالمەسىن.

- بىلەسىز مى؟ امتحانلار بىر ھەفتە ايلگرىراق باشلار اېكن.

- ياشى از بۇلسە ھەم؛ انچە تېتىك كۆرىنەدى.

- اېلدارگە شونچە ياردەم بېرىلگەن بۇلسە - دە، ايشنى توگتە آلمەدى.

- كېلەمن دەپ وعدە قىلدى؛ بىراق كېلمەدى.

بو مثاللارنىڭ برچەسىدە تگىگە خط چىزىلگەن بىرىنچى بۆلەكلەر (باش گپلەر)دە ايكىنچى بۆلەك (اېرگىش گپ) تۇلدىرووچى و اىضاحلاوچى صفتىدە خىدمەت قىلگەن. بو ايكە بۆلەك قۇشلىپ، بىر قۇشمە گپنى توزگەن. بو، «اېرگىشگىن قۇشمە گپ» دېيەلدى.

اېرگىشگىن قۇشمە گپ: اېرگىشگىن قۇشمە گپلەر تېنگە حقوقلى بۆلمەگەن سادە گپلەر (بىرىكمەلەر، باش و اېرگىش گپ) دىن تشكىل تاپەلدى؛ مثال:

قۇلگە توشىرىلگەن آدم، برچە نرسەنى اعتراف اېتدى، چونكە اۇزگە علاجى يۇق اېدى. بو مثالدەگى قۇشمە گپ ايكى بۆلەك (باش و اېرگىش گپ)دىن توزىلگەن. باش گپ (قۇلگە توشىرىلگەن آدم برچە نرسەنى اعتراف اېتدى) كۆرىنىشىدە مستقىل دېك كۆرىنسە ھەم؛ بىراق اېرگىش گپ اۇنى تۇلدىرگەن و اىضاحلگەن. يەنە بىر نېچە مثال:

- قەيىردە تىنچلىك بۇلسە؛ او يىردە اونوملى ايش بۇلەلدى.

- شو زھاتى، اوزاقدىن بىر تاوويش اېشىتىلدى، كىمىكى لىگىنى بىلمەلدىك.

- اويىمىزدەگىلەر سفرگە كېتىپ؛ بوتون حويلى ھوويلە قالدى.

- قنچە كوتسك ھەم؛ اولر كېلمەلدىلەر.

- بىز اىستەمەسك ھەم؛ اولر ساوغەلرىنى قۇيىپ كېتىلدىلەر.

- ايشلەسنگ، تىشلەيسن.

- الە تاووق سمان ساچر؛ اۇز عىيىنى اۇزى آچر.

- گپ دېسنگ قاپ- قاپ؛ ايش دېسنگ قندھاردىن تاپ.

فعالیتلر:

- ۱- هر كېم يوقارىدهگى مثاللرنى انىق اۇقىپ، اۋز اختىيارى بىلن ايگى مثالده «اېرگشگن قۇشمە گپ» نىنگ تركىب تاپگن بۇلكلرېنى خط چىزىپ كۇرستىسېن و هر بۇلەگېنى تانىتسېن.
- ۲- هر قطاردن بىر- بىر كىشى نوبت بىلن تورىپ، بىر مثالنى اۇقىپ، بۇلكلرېنى ايتسېن.
- ۳- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقوۋچىلر بىرگەلشىپ، بىرته «اېرگشگن قۇشمە گپ» توزسېنلر و بۇلكلرېنى بېلگىلەپ يازسېنلر.
- ۴- هر قطاردن بىر كىشى تخته گە بارىپ، يازگن گېپنى يازىپ كۇرستىسېن.
- ۵- قويدەگى گپلردن قەى بىرى «اېرگشگن قۇشمە گپ» اېمس؟ بېلگى لىگ:
 - يقەم يېرتىق!
 - آز بۇلسېن، ساز بۇلسېن.
 - يىنگلىش حساب، هراتدن قىتېيدى.
 - بوگون جىلسەمىز بار.
- ۶- تۇرت كىشى نوبت بىلن تورىپ، هر بىرى بىرته گپ نىنگ نىمەلىگېنى ايتسېن.

اۋى تاپشېرىغى:

ايكېتە «اېرگشگن قۇشمە گپ» يازىپ، اولرېنىنگ بۇلكلرېنى آيرى- آيرى خط چىزىپ كۇرسەتېپ كېلتىرېنگ!

اۋن تۇقىزىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- برق اهمىتى حقيده معلومات تاپىش.
- ۲- گېلرېنىڭ تۈزىلىشىگە كۆرە تورلىرى بارەسىدە معلومات تاپىش.

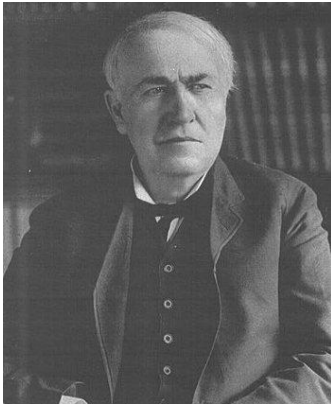
سۇراقلار:

- ۱- برقدىن نېمەلەرگە ايش آلېنەدى؟
- ۲- برق نېمەلەردىن قۇلگە كېلەدى؟

انسان حياتىدە برق نىڭ نقشى

مىلادى ۱۸۴۷-نچى يىلى، فېرورى آيى نىڭ اۋن بىرىنچى كۈنىدە امريكا قۇشمە ايالتلىرى، اوھايو ايالتى نىڭ مىلان دېگن شەھرىدە توغىلىپ وايەگە يېتگن توماس ادېسون، انسان حياتىگە ابىڭ كېرەكلى نرسە، يعنى برقنى اختراع قىلىپ، كېيىنكى اولكن اختراعلار و كىشلىرگە يۇل آچدى.

برق اختراعسى قويدەگى يوسۇندە يۈز بېردى:

مىلادى ۱۸۷۹-نچى يىلى، اپرىل آيىدە توماس ادېسون، اگر بىر قاپقاغلىك شىشەنىڭ ھواسىنى چىقارىپ، سۇڭ فنىرگە اۇخشەگن اينگىچكە سىمنى جايلىشتىرسىك، كېيىن شو سىمدە الكتىرىك آقىمىنى ايجاد اېتسىك، قندەى حادثە يۈز بېرىشى ممكن؟ دېب اۋىلەنىپ قالدى. شو اۋىىنى عملگە آشىرىش اوچون "لۇدوىك بوھم" دېگن شەھرتلى شىشە تۈزەتۈۈچى نىڭ آلدىگە بارىپ، نېچىتە شىشەدىن يىسلگن گروپنى بويوردى. گروپ نىڭ اىچىدەگى ھوانى پمپ بىلن چىقارىشگە "فرانسىس ھىل" دېگن اۋرتاغىنى مأمور اېتدى.

"فرانسىس ھىل"، "لۇدوىك بوھم" تيارلپ بېرگن گروپلر ھواسىنى پمپ بىلن چىقارىپ، توماس ادېسون نىڭ اختىيارىگە قۇيدى. توماس ادېسون تۈگمەنى باسىپ، گروپ نىڭ اىچىدەگى

نازك- نازك سىمىلەرگە الكتىرىك اقيمىنى ايجاد ايتدى، سىمىلەر بىر ساعىتچە ياخشى بۇلىپ، سۇنگ كويىپ، كول بۇلدى. توماس اديسون شو تجربەسى بىلەن برق اختراعسى يۇلىگە بىرىنچى اهمىتىلى اديمىنى قۇيدى.

مىلادى ۱۸۷۹-نچى يىلى، اكتوبر آيىنىڭ اۋن تۇقۇزىدە "توماس اديسون" باچلور دېگەن اورتاغى بىلەن لابرئاتورىدە ايشنى باشلەدىلەر. اۋشە چاغدە "آلفرد سوينسون"، "لودىك بوهم" تمانىدەن لابرئاتورگە كېلىپ، آخرگى گروپنى ايش مىزى اوستىگە قۇيىپ: آقا! بو سۇنگى گروپ دىر، دېدى. اديسون نېچىتە اينىگىچكە و قىسقى سىمىلەرنى كېلتىرىپ، لابرئاتورده ايشلىرىنى باشلەدىلەر. "فرانسىس هيل" گروپ نىڭ ھواسىنى چىقارىپ، گروپ ايجىگە بۇش ساحەنى ايجاد ايتدى. توماس اديسون توگمەنى باسدى. توگمەنى باسش بىلەن-آق سىمىلەرگە الكتىرىك "برق" جريان تاپدى. بو مرتە گروپ نىڭ ياخشىلىگى تېزراق و دواملى بۇلدى.

اديسون اۋرتاغىگە: ايلگرى گروپنىڭ ھواسى بوتونلەى چىقىدى دېپ، ايشانگەن اېكنىمىز، لېكەن آزگىنە ھوا قالگەن اېكەن، انە شو اوچون سىم كويىپ، كول بۇلر اېكەن، دېدى.

شو ياندىرىلگەن گروپ ۲۴ ساعىت گچە يانپ توردى. مردم توپ- توپ كېلىپ، يانپ تورگەن گروپنى تماشى قىلدىلەر. توماس اديسون، ايلك مرتە، مىلادى ۱۸۷۹-نچى يىلى، اكتوبر آيى نىڭ ۲۱-نچى كۈنىدە برقىنى اختراع قىلدى و انسانلار مىلادى ۱۸۸۲-نچى يىلدە تىرىكچىلىكلىرىدە برقدەن فايدهلەنە باشلەدىلەر.

قۇلىنىگىزگە كاغذ و قلم آلىپ، مەكتەپ، اوى و يۇللردە برقدەن فايدهلەنلىگەن نرسەلەرنى سەن يازسىڭىز، برق حياتىمىزدە قىچەلىك كەتە اۋرىن آلگىنىنى كۆرىپ، حيران بۇلەسىز. حاضر برق بىلەن اويلرىمىز ياخشى بۇلەدى؛ يېمەكلىرىمىز تيارلەنەدى؛ كىمپوتەر، تلوزيون، رادىو، يېلىپىگىچ، موزلتىگىچ، ساووتىگىچ، يىنچىگىچ، كىرماشىنى، تېگىرمان، موتر، اوچاق، كېمەلەر، فضاىى كېمەلەر، كۈندەلىك ايشلىرىمىزگە كېرەكلى تورلى اسكونەلەر برق بىلەن ايشلەيدى. حاضر برق انسان حياتىنىڭ بىر مەھم بۇلەگى بۇلىپ قالگەن دىر.

برق انثرىسى ارزان، آسان، كەمصرف، تەكلىفى يۇق و پاك دىر، شو اوچون برقدەن بوتون اقتصادى، اجتماعى و صحى ساحەلردە ايش آلىنەدى. انسان يېرىنىڭ ھستەسىنى، دېنگىزلرنىڭ توپىنى و كۆكنىڭ يولدوزلىرىنى برق بركتى بىلەن مطالعە و تحقيق قىلەدى. برق اختراع بۇلگەندەن كېيىن، انسان كەتە اختراعلار و يوتوقلارگە اېرىشىدى.

بوگونگی كوندە برقنى تورلى مادەلەر، جملەدن: سوو، هوا، تورلى يانيلغىلار (بنزين، يېرياغى، ديزل، گاز...) و تورلى ياقيلغىلار (تاش كۆمۈر، ئۈتۈن...)، قوياش نۇرى و اتومى آستىشنىلردن قۇلگە كىرىتەدیلەر.

اساسى توشونچە:

مىلادى ۱۸۷۹-نچى يىلى، اكتوبر آيى نىنگ ۲۱-نچى كۈنى توماس ادیسون برقنى اختراع قىلدى و انسانلار مىلادى ۱۸۸۲-نچى يىلى برقدن فايدهلنە باشلەدیلەر.
برق انرژى سى ارزان، آسان و چىقىندى سىز دیر. شو اوچون برقدن بوتون اقتصادى، اجتماعى و صحى ساحەلردە ایش آلىنەدى.

فعالیتلەر:

- ۱- اۇقۇوچىلار ایگى گروپگە بۆلىنسىنلر؛ هر گروه اعضاسى اۆز ارا سۆزلىشىپ، برقى اسكونەلر آتىنى يازسىنلر؛ كېين هر گروپدن بىر كىشى يازگن نرسەلرىنى باشقەلرگە اۇقىپ بېرسىنلر.
- ۲- گروپلار اعضاسى اۇزارا سۆزلىشىپ، برق فايدهلرىنى سانلپ يازسىنلر، سۇنگ هر گروپدن بىر كىشى، باشقە اۇقۇوچىلارگە ايتىپ بېرسىن.
- ۳- قويىدەگى يىنگى لغتلر معناسىنى، سۆزلىكدن تاپىپ، جملەلرگە ايشلەتىنگ:
اختراع، الكترىك، گروپ، يوتوق، انرژى، موزلتىگىچ، ساووتىگىچ، يېلىگىچ، يىنچىگىچ، يانيلغى، ياقيلغى، فضا كېمەسى، اوچاق

اوى تاپشيريغى:

برق نىنگ حياتدە كېرەكلىگى حقيده بىر قىسقه مقاله يازىپ كېلتىرىنگ.

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنگ:

۱- توماس ادیسون اورتاقلىرى بیلن مصلحتلىشدى.

۲- برق اوییمیزنى ياخى قىلەدى.

۳- توماس ادیسون ایلک مرتە، میلادى ۱۸۷۹-نچى یىلى، اکتوبر آیى نینگ ۲۱-نچى کونیدە برقنى اختراع قىلدى و انسان میلادى ۱۸۸۲-نچى یىلدە اوندىن فایدەلنە باشلەدى.

۴- برق انرژىسى ارزان، قۇلەى و پاک دیر، شو اوچون برقدن اقتصاد، ساغلیک و تورلى ساحەلردە ایش آینەدى.

یوقاریدەگى گپلرنى، مستقل گپ دېدیلىر. مستقل گپلر تویلیشیگە کۈرە ایکی تورگە بۆلینەدى: ۱- سادە گپلر، ۲- مرکب قۇشمە گپلر.

سادە گپلر: یوقاریدەگى بیرینچى و ایکینچى گپ سادە گپلردن عبارت دیر. ترکیبى آیریم گپلرگە بۆلینمەیدىگن جملەلر، سادە گپ دېلەدى. سادە گپلردە بیرتە فعل بۆلەدى.

مثلاً: توماس ادیسون توگمەنى باسدى. باچلور گروپنى آلدی. ایکاولرى ياتاقلىرىگە کېتدیلىر.

مرکب قۇشمە گپلر: اوچینچى و تۇرتینچى جملەلر، مرکب قۇشمە گپلردن عبارت دیر.

تۇلیق معلوماتنى کېلگوسى درسدن اۇقیب، اۇرگنەسىز.

فعالیتلر:

۱- برچە اۇقووچیلر بېشتە سادە گپ یازسىنلر. سۇنگ هر قطاردن بېش-بېش اۇقووچى توریب، یازگن گپلرینی باشقە لرگە اۇقیب بېرسینلر.

۲- قوییدەگى جملەلرنینگ بۇش جایلرینی مناسب سۇزلر بیلن تۇلدىرینگ:

اېرتەسى اېرتەلب باشلەدیلىر. "فرانسس هیل" چىقاریب، گروپ اېچیگە ايجاد اېتدی. توماس ادیسون باسدى. توگمەنى باسیش "برق" جریان تاپدی. بو مرتە دواملى بۇلدى.

۳- توماس ادیسونگە اۇز احساسینگیزنى اوچ جملە ارقەلى یازینگ، سۇنگ آلتى اۇقووچى یازگن جملەلرینی باشقەلرگە اۇقیب بېرسینلر.

اوى تاپشیریغى:

درس متنىدىن يا اۇز فکرىنگیزدن فایدەلنىب، کمیدە تۇرتتە سادە گپنى یازیب کېلتیرینگ.

يېڭىرمەنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- قىسقىچە داستان مفھومى و خصوصىيەتلىرىنى اۋرگىنىش و اونگە قىزىقىش.
- ۲- «مركب قۇشمە گپ» نى اۋرگىنىش و جملەلەردە قۇللەي آلىش.

سۇراق:

- قىسقىچە داستان دېگەندە، نىمەنى توشونەسىز؟
- قىسى بىرىنچىز بىرار قىسقىچە داستان اۋقىگىنسىز؟ اتى نىمە و يازووچىسى كىم اېدى؟

قىسقىچە داستان

قىسقىچە داستان بديعى نثرىنىڭ بىر تورى دىر. ادبىياتچىلار قىسقىچە حكاينى تورلىچە تعريف قىلگىنلار. بىراق، اونىڭ اساسى خصوصىيەتى قىسقىچەلىگى و برچە عنصرلرى نىڭ بىرلىگىدە دىر. قىسقىچە داستان منظم طرح يا سوژه، بىر-ايكى مركزى و فرعى شخصيت يا كركرگە اېگە بۇلىپ، اۋقووچىلارگە تاثير اۋتكزەدىگن حقيقى يا خيالى حادثە-واقعهنى معين بىر قىسقىچە زماندە بيان اېتىش دىر.

آزگىنە وقت دە (بىرىم ساعىتدىن ايكى ساعىت گچە) اۋقىب بۇلەدىگن داستان، قىسقىچە داستان دېلەدى. ايرىملار اېسە، اونى اوزون داستان نىڭ خلاصەسى يا قىسقىرتىرىلگىنى دېيدىلر. شونىڭ اۋچون، اونى تورموش نىڭ بىر كېسىمى ھم دېگىنلر.

قىسقىچە داستان نىڭ نېگىزى بولردن عبارت: توگون يا حادثە باشلەنىشى، حادثەنىڭ اۋجى و توگون نىڭ يېچىمى يا حادثەلر نتيجهسى. ھر قىسقىچە داستاندا زمان، مكان، كركر، تىل و عليت يا حادثەنىڭ علتى بۇلىشى كېرەك. قىسقىچە داستان واقعه بيانى بىلن باشلەنىپ، اۋجىگە يېتەدى. نھايت اداغدە واقعه نىڭ توگونى يېچىلىپ، نتيجه چىقەرىلەدى. گاهىدە داستان نتيجهدن باشلەنىپ، واقعه شرحلىنىپ، اۋجىدە توگەيدى.

قيسقه داستانده قهرمان حياتى نىنگ برچه ترماقلىرى ايتيلمەي، بلكه بير بۇلەگى-گينه عكس ايتتيريلهدى.

قيسقه داستان ميلادى اۋن تۇقىزىنچى عصر باشلىرىدە تاپىلدى. بو ادبى توردە قلم تېبرەتگن بيرىنچى يازووچى، امريكالىك ادگار آلن پو (۱۸۴۹-۱۸۰۹م.) ابدى. اونى قيسقه داستان آتەسى هم دېدىلر. شونىنگدېك، روس يازووچىلىرى نىكلای گوگول و آنتوان چخوف، فرانسەلىك يازووچى گى دو موپاسان، تورك يازووچى عزيز نېسپن، قىرغىز اتاقلى يازووچى چىنگىز ايتماتوفلر دنيانىنگ مشهور قيسقه داستان يازووچىلىرىدن سنەلەدىلر.

اۋزبېك ادبياتىدە، اۋزبېكستانلىك عبدالله قهار، غفور غلام، آيىبېك، سىد احمد، اسقند مختار كىي اۋنلې قلمكشلىر قيسقه داستان يازووچىلىرى دىرلر.

افغانستانده اېسە، عموماً بدىعى نثر، جملەدن قيسقه داستان يازووچىلىرى جودە آز دىرلر و بو ادبى ژانر ھنوز گچە كېرەكلى شكلدە اونىب اۋسمەگن.

اساسی توشونچه:

قیسقه داستان بدیعی نثرنینگ بیر تورى دیر. قیسقه‌لیک، ایخچم‌لیک، توغل‌لیک، برچه عنصرلری نینگ بیرلیگی، یگانه باش قهرمان و باشقه فرعى کرکترلر آزلیگی، معلوم بیر پیام، زمان، مکان، حادثه و علیت بیانی، قیسقه داستان نینگ اساسی بېلگیلریدن دیر.

فعالیتلر:

- ۱- اۇقووچینگیز درس متنینی اۇقی‌یاتگنده، اونى انیق تینگلنگ.
- ۲- هر قطاردن بیر کیشی توریب، قیسقه داستان تعریفلریدن بیرته سینی ایتسین.
- ۳- ایکی کیشی اختیاری روشده نوبت بیلن توریب، شو یقینلرده بیرار قیسقه داستان اۇقیگن بۇلسه، آتی، یازووچیسى و قیسقه‌چه مضمونى حقیده سۇزله‌سین.
- ۴- هر قطاردن بیر نېچه کیشی توریب، بیرینچى قطار اۇقووچیلری دنیانینگ مشهور یازووچیلری آتینی، باشقه قطار اۇقووچیلری قە‌یپردن لیگینی ایتسین. اوچینچى قطاردن بیر اۇقووچى افغانستان اۇزبېک یازووچیلری و تۇپلملری نینگ آتینی ایتسین.
- ۵- ایکی کیشی اختیاری روشده توریب، قیسقه حکایه نینگ مهم بېلگیلری حقیده سۇزله‌سین.
- ۶- قوییده‌گی سۇزلرنی معنا قیلینگ و اولردن مناسب جمله‌لر توزینگ:
طرح، خیالی، توگون، اوج، یېچیم، علیت، ایخچم‌لیک، توغل‌لیک.

اوی تاپشیریغی:

هرکیم بیر قیسقه داستان تاپیب، اۇقیسین، کبین داستان نینگ آتی، یازووچیسى نینگ آتی، باش قهرمانی نینگ آتی، سوژه، پیام و نتیجه‌سینی قیسقرتیرگن حالده اۇز کتابچه‌سیگه یازیب کېلتیرسین.

گرامر قاعدەلىرى:

مركب قۇشمە گپ: گپ نىڭ بىر تورى «مركب قۇشمە گپ» دىر. بونى بىلماق اوچون قويىدەگى مثاللارنى انىق اۇقىنىڭ:

- مېن ايشىم نى بجرىپ، داکترنى كۇرىپ، كېين قىشلاققە قىتەمن.
- آدملىرىنىڭ سوادى بۇلسە، آنكى اۋسىپ، حياتى يىخشىلنەدى.
- كېل، بو ياغاچلارنى آلىپ، بخارىنى ياقىپ، مېمانخانە نى اېسىتىپ قۇى!
- يوقارىدەگى گپلارنىڭ دېيىلى بىرچەسىدە اوچدىن آرتىق سادە گپ بار. شونىڭ اوچون، او گپلارنى «مركب قۇشمە گپ» دېيىلىر و شۇندەى تعريف قىلىنەدى:
- اوچ و اوندىن آرتىق سادە گپلارنىڭ اۋز ارا بىرىكوويدن تركىپ تاپكن قۇشمە گپلر، «مركب قۇشمە گپ» دېيىلەدى. بۇندەى گپلردە اوچ يا اوندىن كۇپراق فعل بار دىر.

اۋرنكلر:

- نانينگ نى يېگن دن كېين، بىر آز دم آلىپ، اۋى تاپشيريغىنگى بجر.
- اېركىن بوگون كېلىپ، مېن بىلن ياردىملشسە، خدا خواھلسە ايشنى توگتە مىز.
- سېن اونىڭ صبرىلىيىگىنى بىلىپ، بوگون- اېرتە دېيسن و قرضىنى تېزلىكدە قىترمەسنگ، ممكن دوستلىكلرىڭىز بوزىلسە.

فعاليتلر:

- ۱- قويىدەگى گپلارنىڭ قەى بىرى مركب قۇشمە گپ اېمس؟
 - مېمانلر شوگون ساعت تۇرتلردە كېلماقچى.
 - آھاى بالە، يوگور، مئە شو آفتابە نى آلىپ، قودوقدن سوو كېلتىر!
 - بالەجانىم، بو پولنى آلىپ، مېنگە بىر كىلو آلمە كېلتىر!
 - مېن اويىدىن تشقىرگە يوگورىپ چىقدىم.
- ۲- يانمە- يان اۋلتىرگن اۋقووچىلر بىرگەلىكدە بىرتە اوچ فعللىك و بىرتە تۇرت فعللىك «مركب قۇشمە گپ» يازسىنلر.
- ۳- ھرقطاردن بىر كىشى نوبت بىلن تختهگە بارىپ، اۋزى يازگن «مركب قۇشمە گپ» نى تختهگە يازىپ، تاووشلى اۋقىسىن و باشقەلر او حقدە فكر بىلدىرسىنلر.
- ۴- درس نىڭ بىرىنچى بۇلىمىنى اۋقىپ، اوندەگى «مركب قۇشمە گپ» لرنى بېلگىلنگ.
- ۵- ايگى كىشى اختىيارى روشدە نوبت بىلن تورىپ، بېلگىلگن گپىنى اۋقىسىن.

اۋى تاپشيريغى:

ھركىم اۋزى اىستەگن موضوع حقىدە بىر قىسقە انشاء يازىپ، اونگە كمىدە اوچتە مركب قۇشمە گپنى كېلتىرسىن.

يىگىرمە بىرىنچى درس

ھدفلىرى:

- 1- تجارت نىنگ حياتدە گى نقشىنى بىلىش.
- 2- اېرگىشگن گېنى بىلىپ، جملەلرگە ایشلتە آلىش.

سۇراقلار:

- 1- تجارت قندەى بىر كىسبگە ايتىلەدى؟
- 1- عايىلە يا قىرىنداشلرىنىگىز ارەسىدە تجارت قىلىپ، يورگن كىشى بارمى؟

يشش دە تجارت نىنگ نقشى

قدیم زمانلردە انسانلر سانى آز و حياتلرى اېسە جودە سادە اېدى. اولر برچە كېرەكلى نرسەلر و بويوملرىنى اۆزلىرى تيارلردىلر. عصرلر آشە، نفوس كۆپەيىپ، انسانلر مدنى بۆلىشگە استە-سېكىن يوزلىنىپ ھمدە قىشلاقلر، شەرچەلر و اولكن شەرلر برپا اېتىلدى. شو بىلن بىرگە، انسانلر نىنگ حيات طرزى اۆزگىرىلدى و احتياج كۆلمى ھم كېنگەيىپ آرتدى.

ھېچ بىر كىشى، گروھ يا كە بىر شەر اھالىسى برچە كېرەكلى نرسەلرىنى اۆزلىرى ايشلب چىقرآلمەى قالدى. شونىنگ اوچون، اولر كېرەكلى نرسەلرىنى اۆزگەلردن آلە باشلەدىلر. نتيجه دە، آدملىر، قىشلاقلر، شەر و يورتلر ارا مال- متاعلر المەشيشى تاپىلدى. پول تاپىلىشى بىلن،

سودا- ساتىق (تجارت) ايشلىرى ھم رونق تاپدى.

بو آقىم، مدنى حيات ساحەسىدە تورلى كىسب و ھنرلر نىنگ يوزەگە كېلىشىگە سبب بۆلدى. بويوك بازارلر، ماركىتلر و كاروانسەرلر قورىلدى. شەرلر ارا كاروان يۆللىرى تۈزەلدى، حتى اوزاق

يورتلار ارا هم بويوك تجارت يۇللىرىدە، يوزلب كاروانلر قتنه شيب، سودا ماللىرىنى تاشيش گه باشلەيدلر .

تجارت يۇللىرىدىن بىرى «ايىك يۇلى» اېدى. بو يۇل، چين اۋلكه سىنى غرىدە گى روم اۋلكه سى بىلن باغلردى. بو يۇل افغانىستان، ماوراءالنهر، ايران، كيچىك آسيا (بوگونگى توركىه) و شام (بوگونگى سوريه) يورتلىرىدىن اۋتر اېدى.

تجارت يۇللىرى ارقه لى نه يلغوز سودا- ساتىق ماللىرى، بلكه تورلى خلقلر و يورتلر نىنگ مدنيتى، صنعتى و بىلىمى هم بىر- بىرلرگه يېتىب بارردى. شو باعث تجارت، خلقلر و يورتلر نىنگ اقتصادى رواجى و فرهنگى و مدنيتى نى المەشوويدة مهم و سېزىلرلى نقش اۋىنردى.

حاضر عزيز اۋلكه ميز افغانىستانگه تجارت ارقه لى تورلى اۋلكه لردن كېرەكلى متاعلر كېلتىرىلەدى. شونىنگدېك، اۋلكه ميزدن قالين، گليم، قرەقل تېرىسى، تورلى ھۈل و قوروق مېوہلر و طبى اۋسىملىكلر چېت اېللرگه صادر قىلىنەدى و بو بىلن اۋلكه اقتصادى رواجلنەدى. تجارت يخشى يۇلگه قۇيىلىب، رونق تاپگن يورتدە، اقتصاد و مدنيت رواجلنەدى. جامعه بوتون رواجلنگن دنيا نىنگ بىلىم، تخنيك و تجربەلر يىدن فايده لنە آلەدى. بوگونگى شرايطدە تجارت، انسانلر نىنگ اېنگ مهم و اجرلمس قسىمگه ايلەنىپ قالگن.

اساسى توشونچە:

تجارت مدنى حيات نىنگ مەھم و اساسى بېلگىسى و كسبى سەنەلەدى. تجارت آرقەلى جامە نىنگ تورلى احتىاجلرى قاندىرىلىپ، يورتلرنىنگ مدنيت، صنعت و بىلىم يوتوقلىرى بىر- بىرىگە انتقال بېرىلەدى. تجارت، اقتصاد رواجى و انسانلر آنكى و تورموشى نىنگ اۋىشى و اۋزگىشىگە سبب بۇلەدى.

فعاليتلر:

- ۱- اۋقوچىلردن بىر كىشى درس مەنىنى اۋقىسىن، باشقەلر اونى انىق تىنگەلسىنلر.
- ۲- ايگى كىشى نوبت بىلن تورىپ، تجارت فايدەلرى حقىدە سۆزلەسىن.
- ۳- ايگى كىشى نوبت بىلن تورىپ، تجارت بۇلمەگندە جامە دە نىمە قىيىنچىلىكلر تاپىلىشى حقىدە سۆزلەسىن.
- ۴- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقوچىلر مصلحتلىشىپ، اۋلكەمىزدن تشقىرگە، ەمدە تشقىردن اۋلكەمىزگە كېلتىرىلەدىگن اۋنتە اېنگ مەھم ماللرنى لىست قىلىسىنلر.
- ۵- بىر كىشى تورىپ، تشقىردن كېلتىرىلەدىگن ماللر لىستىنى اۋقىسىن، باشقەلر اونگە قۇشىمچەلر قۇشىسىنلر.
- ۶- بىر كىشى تورىپ، اۋلكەدن تشقىرگە صادر قىلىنەدىگن ماللر لىستىنى اۋقىسىن، باشقەلر اونگە قۇشىمچەلر قۇشىسىنلر.
- ۷- قويدەگى سۆزلرنى مەنا قىلىپ، ايگىتە سىنى مەناسىب جملەلرگە ايشلەتىنگ:
- تجارت، عصرلر آشە، مدنى لشماق، اولكن، كۆلم، توار، ماركىت.
- ۸- اوچ كىشى نوبت بىلن تورىپ، سۆزلرنىنگ مەناسى ەمدە توزگن جملەسىنى اۋقىسىن.

اۋى تاپشىرىغى:

ەركىم اۋلكەمىزدن تشقىرگە صادر قىلىنەدىگن قالىن، گلىم، قرەقل، اوزوم، شىرىن بۇيە سىنگرى ماللرنىنگ اقتصادى فايدەلرى حقىدە كىمدە بېش سطرلىك بىر مەن يازىپ كېلتىرسىن.

گرامر قاعدەلىرى:

اېرگىش گپ:

قويىدەگى گپ لرنى دقت بىلن اۋقىنگ:

- پول تاپىلىشى بىلن، سودا-ساتىق (تجارت) ايشلىرى ھم رونق تاپدى.
 - تجارت يخشى يۈلگە قۇيىلىپ، رونق تاپىن يورتدە، اقتصاد و مدنيت رواجلەندى.
 - اۋكەم كېلمەدى شىكىللى، اېندى جۈنەسك ھم بۇلەدى.
 - اونگە ايشانىش قىين؛ چونكە سۈزىگە اونچەلىك تورمەيدى.
 - مېن كېلماقچە اينتىلەمن؛ مبادا كېلالمەسم، سىزىلر مېنگە قرەمسدن ايشنى باشلىنگلر.
- يوقارى گپ لردەگى ايكىنچى بۇلىملر «باش گپ» دىر. شو گپلرنىنگ تگىگە خط چىزىلگن بىرىنچى بۇلكلر «اېرگىش گپ» دېلەدى و تعريفى قويىدەگىچە:
- انىقلەيدىگن، تۈلدىرەيدىگن و اىضاحلەيدىگن گپ، «اېرگىش گپ» دېلەدى. «اېرگىش گپ» ھمىشە «باش گپ» گە مضمون نقطە نظردن تابع بۇلەدى:

اېرگىش گپ ← باش گپ

- «اېرگىش گپ»، «باش گپ» گە (سە، كە، نېگە كە، نېمە گە كە، شونىنگ اوچون، سبب كە، بشرطى، گۇيا، تاكە، گرچە) كى باغلاوچىلر آرقەلى بىرىكەدى.
- بولردن تشقىرى، (بۇلمسە، چاغى، مبادا، باردى- يو، شكىللى) كى سۈزلر ھم «اېرگىش گپ» نى «باش گپ» گە باغلەيدى؛ مثاللر:
- ساعت تۇرت بۇلدى، اېندى اويگە جۈنەسك ھم بۇلەدى.
 - مېمانلر ساعت اوچدە كېلەدىلر، باردى- يو كېلمسەلر، كوتىب اۋلتىرمىنگلر.
 - كېتر نىتىنگىز يۇق چاغى، بې ملال اۋلتىرىب سىز!

فعاليتلار:

- ۱- اۇقتووچى يوقارىدەگى متننى اۇقى ياتگندە، دقت بىلن اېشىتېنگ.
- ۲- ھر كىم اۋز كىتابچەسىگە سۇنگى تۇرتتە مىثالنى كۈچىرىپ، ھر گىدەگى «اېرگش گپ» نىنگ تگىگە چىزىقچە چىزىسىن.
- ۳- تۇرت كىشى نوبت بىلن تىختەگە بارىپ، ھر بىرى كۈچىرگن بىرتە گېنى تىختەگە يازسىن. كېىن «اېرگش گپ» نىنگ تگىگە خط چىزىپ، كۇرستىسىن.
- ۴- يانمە-يان اۋلتىرگن اۇقووچىلار درس نىنگ بىرىنچى بۇلىمى (تجارت) متنىنى دقت بىلن اۇقىسىنلار. كېىن بىرگەلىكدە ايكىتە گېنى متن اىچىدن تىلب، اولردەگى «اېرگش گپ» نى خط چىزىپ بېلگى لىنىلار.
- ۵- تۇرت كىشى نوبت بىلن توريپ، مىتدىن تىلەگن گېنى اۇقىسىن و گپ نىنگ قىسى بۇلەگى «اېرگش گپ» اېكن لىگىنى ايتسىن. باشقەلار اونىنگ تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى حقىدە فكر بىلدىرسىنلار.
- ۶- ھر كىم مىستقل يۇسۇندە بىر گپ يازىپ، اوندە «اېرگش گپ» نى كىرىتىپ، چىزىق بىلن كۇرستىسىن.
- ۷- ھر قاتاردىن بىر كىشى توريپ، يازگن جملەسىنى اۇقىسىن.

اوى تاپشیریغى:

ھر كىم بېشتە گپ يازىپ، اولردە «اېرگش گپ» نى كىرىتىپ و تگىگە چىزىق بىلن بېلگى لب كېلتىرسىن!

يىگىرمە ايگىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- علامە صلاح الدىن سلجوقى و ارزشلى اثرلىرىنى تانىشىش.
- ۲- باش گېنى بېلىپ، ايشلته آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- علامە صلاح الدىن سلجوقى نىنگ قىسى اثرىنى حاضرگچە اۇقىگن سىزىمى؟ اونىنگ آتىنى آيتىپ بېرىنگ!
- ۲- بو فيلسوف كىشى قىسى وقت اۈلكە ميزده يشر اېدى و نېگە اونى فيلسوف دېيىلر؟

علامە صلاح الدىن سلجوقى

مفتى سراج الدىن اۈغلى بويوك فيلسوف، اديب، فاضل و ژورناليست علامە صلاح الدىن سلجوقى ھجرى قمرى ۱۲۷۶ نچى يىلدە ھرات شھرى نىنگ گازرگاھ محلەسىدە توغىلدى. او كىچىك ليگىدن- اق اۈتكىر ذھنلى، سىنچكاو، ايزلنوچن و استعدادلى كىشى اېدى. متداول و باشلنغىچ بىلىملرنى غيررسى صورتدە اۈز وقتىدەگى بىلىمدانلر، اينىقسە ملا غلام مصطفى و علامە محمدعمر سلجوقى آلدیدە اۈرگندى.

علامە صلاح الدىن سلجوقى نىنگ اۈزى يازەدى:

"مېنىنگ اېنگ بويوك استادىم علامە محمدعمر سلجوقى دىر. او كىشىنى بوتون ھرات ولايتى استادى دېب بىلر اېدىلر. مېن اونىنگ بىلىمىدن يخشى صورتدە فايده لندىم و بوتون علمى يوتوقلریم اوشبو اولوغ استادىنىنگ احسانلرى نتيجه سى دىر."

استاد سلجوقى ۱۳۳۳نچى ھجرى يىلدن باشلپ، مفتى، اۈقیتوۈچى، "اتفاق اسلام" روزنامە سى نىنگ محررى، تآليف و ترجمە عضوى، تشقى ايشلر وزارتیدە اطلاعات مديرى، جنرال قونسول، مستشار، مستقل مطبوعات رئيسى صفتیدە ايشلەدى. او، "ثروت" جريدەسىنى نشر اېتىپ، اونده اقتصادى و تجارتى مقاله لرنى ترقىتدى.

علامه سلجوقيدن كۈپ علمى، ادبى، تاريخى، فلسفى كىتابلار، رسالەلەر و مقالهلەر چاپ بۇلىپ قالگن. مەھم اثرلريدن نېچىتەسى قويىدەگىلردن عبارت:

نقد بيدل، جىيرە، نىگاہى زىيائى، افكار شاعر، شرح و حال سيد جمال الدين افغانى، تجلى خدا در آفاق و انفس و اشعار پراگنده و عربچه و انگليسىچەدن قىلگن ترجمەلرى و باشقە يوزلب اثرلەر.

استاد صلاح الدين سلجوقى افغانستان مطبوعاتىدە كۈپ يىللار جان كۈيرلىك بىلن خدمت قىلىپ، زمانوى مطبوعات اساسىنى قۇيدى. ۱۳۰۸نچى يىلدە ايچكى قۇزغالان و اوروش وقتىدە قماققە توشدى؛ اما قماقخانەدە ھەم بۇش اۇلتىرمەى، انگليس تىلىنى فصاحت بىلن سۇزلىش و ترجمە قىلىش درجەسى گچە اۋرگندى.

او، اوزاق مدت صداقتلى خدمتدن سۇنگ، ۱۳۴۹نچى يىلى يېتمىش اوچ ياشدە جەھاندىن اۇتدى.

اساسى توشونچە:

علامه صلاح الدين سلجوقى ھراتدە توغىلىپ؛ تعليم آلىپ؛ وايە گە يېتىدى و بويوك فيلسوف، اديب، فاضل و يېتوك ژورناليست صفتىدە شھرت قازاندى. او، كۈپگىنە مەھم رسمى و دولتى مقاملردە ايشلەدى. اوندن بىزگە اۇنلەب علمى، ادبى، اخلاقى، فلسفى، تاريخى اثرلەر و عربچه و انگليسىچەدن قىلگن ترجمەلەر ميراث قالگن دىر.

فعالیتلر:

۱- اۇقتووچى درس متنينى قرائت قىلگندە، دقت بىلن تىنگلنگ و قويىدەگى سۇراقلرگە چقان جواب بېرىنگ:

- علامە صلاح الدىن سلجوقى تورک سلالەلریدن قىسى سىگە منسوب اېدى؟
 - او، قەيىردە، چقان توغىلدى؟
 - او كىچىك ليگيدن-اق قندەى خصوصيتلرگە اېگە اېدى؟
 - اونىنگ استادى كيم اېدى؟
 - قىسى رسمى وظيفە لردە ايشلەدى؟
 - قىسى جريدە نى تاسيس اېتدى و اوندە قندەى مقالەلرنى ترقتدى؟
 - اوندن قىسى موضوعلردە قنچە اثرلر قالگن؟
 - قىسى تىللرنى بيلردى و اولردن ترجمەلر قىلردى؟
 - قىسى بيلدە، نېچە ياشدە وفات اېتدى؟
- ۲- يانمە-يان اۇلتىرگنلر اۋز اۋرتەلریدە علامە صلاح الدین سلجوقى نینگ علمی-ادبی و رسمی ایشلری بارەسىدە بحثلشسینلر.

۳- هر قطاردن بير-بير كىشى نوبت بىلن توريب، اونىنگ ایشلری بارەسىدە سۇزلب بېرسین.

۴- هر قطاردن بير-بير كىشى نوبت بىلن توريب، اونىنگ اثرلری آتینی آیتسین.

۵- هر قطاردن بير كىشى توريب، اونىنگ رسمی ایشلری حقیدە سۇزلەسین.

اوی تاپشیریغى:

هر بيرىنگیز يورتىمىز نىنگ اولوغ عالم و اديبلریدن بيرىنى تىلب، حياتى و اثرلرى حقیدە قىسقه بير مقاله يازيب كېلتىرىنگ.

گرامر قاعدەلىرى:

باش گپ:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنگ:

- شۇندەي عياللار بار كە، عايىلە محبتىنى اعتقاد كىي مقدس توتەدىلر.
- كىيىم نىنگ بىلىمى كوچلى بۇلسە، اونىنگ تىلى ھىم اوزون بۇلەدى.
- بىز شۇندەي كىتابخانە تۈزەتەيلىك كە، بوتون اېلگە منظور و معتبر بۇلسىن.
- شۇيىت آرقە دە بىر نىمە گورسىللب، اوزاقدن خوفلى فرىاد اېشىتىلدى.
- حشر باشلىنگندن كېيىن، ھېچ كىمگە قرەمەدى.
- قوياش باتىب، توگنمس چۇل بىردن ھوويلب قالدى.
- قار اېرىب، درە لردن شوويللب سوو آقە باشلەدى.
- يوقارىدەگى جملەلردە باش گپ بىلن اېرگش گپ كۇرسەتىلگن.

باش گپ:

اېرگشگن قۇشمە گپ نىنگ بىر بۇلىمى بۇلىب، اونگە خدمت اېتەدى. انىقلەياتگن، اىضاحلەياتگن يا كە تۇلدىرىلە ياتگن گپ، باش گپ بۇلەدى و اېرگش گپ، باش گپگە دايم مضمون جەھتىدن تابع بۇلەدى.

مثال:

ياشى اېللىك بېشلردە بۇلسە ھىم، يوزىگە اجىن توشمەگن. آلتاي، بوگون واقعە نىنگ ھەمەسىنى آلسوگە ايتىپ بېردى، چونكە بو خاتىندىن ىشىرەدىگن سىرى يۇق اېدى. بو مثاللارنىنگ اىكلەسىدە، بىرىنچى قىسم اېرگش گپ و اىككىنچى قىسم اېسە، باش گپ دىر. باش گپ مضمون تماندىن مستقل كۇرىنسە ھىم، اېرگش گپ تمانىدىن تۇلدىرىلەدى، اىضاحلەنىدى، قىياسلەنىدى.

فعالیتلر:

- ۱- يانمە-يان اۆلتيرگنلر اۆز اۆرتەلريدە مصلحتلشيب، باش گېنى انيقلاوچى بىر- بىر جملە يازسينلر.
- ۲- هر قطاردن بىر- بىر كىشى توريب، توزتگن جملەسىنى باشقەلرگە اۇقيسين و اولر تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى بارەسידە اۆز فكلرلىنى بيلديرسينلر.
- ۳- اېرگش گپ و باش گپ حقيده يانمە-يان اۆلتيرگنلر بىر-بىرلىرى بىلن سۆزلىشىنلر.
- ۴- هر قطاردن بىر- بىر كىشى توريب، قيلگن صحبتلىرىنى باشقەلرگە اېتيب بېرسين و باشقەلر تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى حقيده اۆز فكلرلىنى بيلديرسينلر.
- ۵- قوييده گى گپلردە باش گېنى انيقلنگ:
- تانگ يارشمسدن، چال بابا دلە گە اتلندى.
- چنقەگن بېر، نىمگە چنقاق بۇلگندېك، خلق نىنگ يورەگى هم تىنچلىككە چنقەگن اېدى؛
رحمت جان كېلگندە، كۈچە اېشىگى آلديده تورگن بىر خاتىن چېتلىنىپ، اونگە يۇل بېردى.
- اېرتە ساعت سگىزلردە بولوت قويوقلشيب، همه ياقنى قارانغولىك باسدى.

اوى تاپشيريغى:

باش گېنى انيقلاوچى بېش- آلتى جملە يازيب كېلتيرىنگ.

يىگىرمە اوچىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- بىلىم نىنگ يىخشى لىگى و نادانلىك نىنگ يمانلىگى گە توشىنىش.
- ۲- قوس بىلگى سىنى متن لردە قۇللش يېرلىرىنى بىلىش.

سۇراقلار:

- ۱- سرلى گپ دېب قندەى بىر گپ گە آيتە آلەمىز؟
- ۲- ھر كىم قىسى بىر سرلى گپ بىلسە تورىب آيتىب بېرسىن؟

حكايت

افندى تىرىك چىلىگىدىن قىنە لە وىرگىچ، بۇز تۇقىش ھىرنى اۋرگەنىب آلدى. بو ھىرنى خاتىنى گە اۋرگەندى. اىكاولرى بۇز تۇقىش گە كىرىشىب كېتىدىلر. بۇز نى اوى نىنگ يانىدىن اۋتەدىگن اريققە چىقب تازەلردىلر. قۇنى- قۇشنىلر، سوونى لايقة لتىنىگ دېب اوروشە وىرگىچ، اولر كېچەسى چىقەدىگن بۇلىشىدى.

توستدن بىر كون كېچەسى وزير بىلن شەردە ايله نىب يورگن پادشاھ اونگە دوچ كېلىب قالدى.

- ھای كىم سن؟ كون كېچەدە سوو بويىدە نىمە قىلە ياپسن؟
- افندى اونگە قۇل قاوشتىرىب، اۋزى نىنگ آينچلى حالىنى بيان قىلدى.
- اۋن ايكى دن اوچ نى آلسنگ بۇلمەيدىمى، اخىر؟ دېدى پادشاھ.
- اوتىز ايكى گە ياتمەيدى- دە تقصير!
- بۇلمسە، بىر غاز يوبارسم پرىنى يولىب بېرەسنمى؟
- مرحمت- قىلسەلر يولىب بېرمن.
- پادشاھ افندى نىنگ جوابى نى اېشىتىپ، اۋز يۇلىگە كېتە وىردى.

وزير بو گپلرگە توشىنە ئالمەي، ھرقنچە اورىنسە ھم مغزىنى چقە ئالمەي باشى قاتىب قالدى. اويى گە كېلگىچ ھاقە نى خاتىنى گە آيتىب بېردى.

- بوندە بىر گپ بار- دېدى خاتىنى- پادشاھ اخىر بىر كۈنى سىزدن شو گپ نى سۈرەيدى، جواب بېرە ئالمە سىگىز، باشىنىگىز كېتەدى! بو گپ نىنگ تگىگە البتە يىتتىشىنىگىز لازم. افندى نى تاپىب ھرقندەي بۇلسە، شو چىستان نىنگ سىرىنى يىلىب ئلىنگ. ھرقنچە پول سۈرەسە ھم بېرىنگ، باش امان بۇلسە دوپپى تاپىلەدى.

وزير اېرتە سىگە افندى نىنگ اويى گە كېلدى. ھال و اھوال سۈرەشىب بىر از اوياق و بوياق دن گپلە شىب اۋتىردى. كېىن گپ نى اۋشە چىستان گە تقە دى.

افندىم كېچە سىز بىلن پادشاھ اۋرتە سىدە بىر گپ اۋتدى. شۈنىنگ سىرى نىمە دىر؟ جودە بىلگىم كېلە ياپتى.

- واي- واي آخر بو پادشاھ نىنگ سىرى كو! آيتسىم باشىم كېتە دى.

- يوز طلا بېرەمن، اونى مېنگە آيتگىن.

- يۇق- يۇق قۇرقەمن.

- مېنگ طلا بېرە من!!

- بۇلمە يدى دېدىم- بۇلمە يدى!

- قۇلىمدەگى بار نقدگىنە ئلتىن- كوموش لرنىنگ ھەمەسىنى بېرەمن.

آيتىب بېرە قالىنگ- دېب وزير يالبارە باشلەدى.

- قۇيمەدىنىگىزدە!- بۇلمسە اۋشە مال و دىيالرنى ھاضر كېلتىرىب بېرەسىز.

وزير ناچار قالىب مال و دىيالرى نىنگ بىرىنى كېلتىرىب بېردى.

- قنى آيتىنگ اېندى!

- پادشاھ "اۋن ايكى دن اوچىنى ئلسنگ بۇلمەيدىمى" دېدى. بو بىر يىل اۋن ايكى آي

بۇلەدى. تۇقۇز آي ايشلب، اوچ اى دم ئلسنگ بۇلمەيدىمى دېگنى اېدى. مېنىنگ "اوتىز ايكى گە

يېتمەيدى" دىگنىم بالم چقم كۇپ، تاپگنىم اوتىز ايكى تىش گە يېتمەيدى، دىگنىم اېدى. پادشاھ

"بىر غاز يوبارسم پىرىنى يولىب بېرەسن مى" دېدى. مېن راضى بۇلدىم منە او، سىزنى يوباردى.

مېن ھم پىرىنىگىزنى يولىب ئلدىم كو!..

اساسى توشونچە:

انسان عقللى و بىلىم و دانشلىرى آرقەلى اۈز فايده و نقصلىرىنى يىخشى بىلە دىلر، عقل و بىلىم دن محروم بۇلگن كىشىلر بار و يۇقلىرىنى كىچىك بىر حادثە و سىناو نتيجه سىده قۇلدىن بېرەدىلر. عقللى بىلىملى انسانلر قۇللىرىدن بىر ايش كېتگن دە يىنە بىر يىنگى ايش آرقەسىدىن توشىب اۈز روزگارلىرىنى آلغە آلىب بارماقچى بۇلە دىلر. لېكن نادان و جاھل كىشىلر اۈز يۇللىرىنى يوقاتىب تورلى - تومن قىين چىلىكلر بىلن تورموش دە دوچ كېلەدىلر و اولردن چىقىب كېتىش يۇلىنى تاپە آلمەى قالەدىلر.

فعاليتلر:

- ۱- ھر كىم حكايت متنينى بېش دقيقە دە جىم اۋقىسىن.
- ۲- اۋقیتوۋچى تىلەگن ايگى كىشى نوبت بىلن تورىب، حكايت نتيجه سىنى ايتىب بېرسىن.
- ۳- قويدەگى سۇزلرنى معنا قىلىب، مناسب جملەلر توزىنگ:
آينچلى، دوپى، اورىنماق، افندى، سىرلى گپ
- ۴- تۇرت كىشى نوبت بىلن تخته گە بارىب، ھر كىم بىر سۇزگە توزگن جملە سىنى يازسىن و باشقەلر او حق دە فكر بىلدىرسىنلر.
- ۵- شو حكايت گە اۋخشش حكايتنى بىلگن اۋقوۋچىلردن بىرى بىلگن حكايت سىنى ايتىب بېرسىن.

اۋى تاپشيريغى:

عايله اعضاسى يا كىتابلر ياردەمىدە بىر حكمتلى حكايت يازىب كېلتىرىنگ.

گرامر قاعدەلىرى:

- قويىدەگى جملەلەرنى اۇقىپ، اولردەگى قوس () بېلگىسى گە دقت قىلىنگ:
- اۆلكەمىزدە تورلى مېوھ لىر (انار، آلمە، اۋرىك، اوزوم.....) يېتىشتىرىلەدى.
 - مىرزا (سلطان حسين بايقرا) ھىر يىل قىشنى مرغابدە اۋتكىزدى.
 - «تىلگە اختيار، اېلگە اعتبار» (نوايى)
 - آى خانم (تخار ولايتىدە بىرجاى) دن كۆپلەپ تارىخى اثرلەر كىشە اېتىلگن.
- يوقارىدەگى جملەلەردە ايشلەتىلگن بېلگى () قوس دېيىلەدى. قوس تىنىش بېلگىلىرىدن بىرى بۇلىپ، گپلەردە قويىدەگى موردلەردە ايشلەتىلەدى.
- ۱- توشونتىرىش، توضيح و اۇقتىتىرىش اوچون ايشلەتىلەدى. يوقارىدەگى بىرىنچى، ايكىنچى و تۇرتىنچى جملەلەردە قوس بېلگىسى شو مقصددە ايشلەتىلگن؛ مثاللار:
- بىز ولايت مركزى (تالقان شەھرى) گە يېتىگىمىزدە، اولر (اۋرتاقلرىمىز) اۋشە وقتگچە كېلمەگن اېدىلر.
 - تىلىنى بىلمەسك ھم، تىلماچ (ترجمان) بىزگە انچە ياردم بېردى.
 - اۋرتاقلر، بىز سېویملى اۆلكەمىز (افغانستان) نى آباد قىلەمىز!
- ۲- نقل قول يا مثال منبعى: اگر بىرار كىشىدن بىرار سۆز نقل قىلىنسە يا كە بىرار كىتابدن آلىنسە، اوشندە مذکور شخص يا كىتاب نىنگ آتى جملە نىنگ سۈنڭىدە قوس اىچىدە يازىلەدى.
- يوقارىدەگى جملەلەردن اوچىنچى سىدە نوايى قوس اىچىدە يازىلگن؛ مثاللار:
- كامل مسلمان اولدور كىم، مسلمانلار اونىنگ تىلى و قۇلىدن امان بۇلسە. (حديث)
 - تامچى - تامچى كۆل بۇلر. (مقال)
 - كۈنگۈل قوتى خوش نوازدين، روح قوتى خوش اوازدين. (نوايى)

فعاليتلار:

- ۱- قويدەگى گپلەردە قۇيىلگن قوسنىڭ تۇغرى يا ناتۇغرى لىگىنى كۆرسەتىڭ:
 - مېن اۇرتاغلىرىم (ابلەمراڭ، بابىر و اۋكەم) بىلەن دلەدە سىر قىلدىك.
 - آز بۇلىسىن، (ساز بۇلىسىن). (مقال)
 - قۇشنىمىز تېمور (مېنگە) ايشى بار اېمىش.
- ۲- ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبەت بىلەن تۇرىپ، بىر گپنى اۋقىپ، تۇغرى يا خىتالىگىنى آيتسىن.
- ۳- بىر چوكىدەگىلەر اۋز ارا مصلحتلىشىپ، قويدەگى گپلەرنىڭ كېرەك بۇلگن يەرلىرىدە قوس بېلگىسىنى قۇيىسىنلار:
 - ھمىشە بۇلىسىن استىقلالىمىز!
 - اگر او اۇرتاغىم كېلسە، بىرگە ايشلەيمىز.
 - ايشلەسەڭ، تىشلەيسەن. مقال
- ۴- اوچ كىشى نوبەت بىلەن تاختەگە بارىپ، ھەر بىرى بىر گپدە ايشلتىگن قوسنى يازىپ، كۆرسىتىپ و باشقىلەر او حققەدە فېكر بىلدۈرسىنلار.
- ۵- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقۇچىلار بىرگەلىكدە ايككى گپ يازىپ، اولردە قوس بېلگىسىنى مەنسەپ قۇللەسىنلار.
- ۶- تۆرت كىشى نوبەت بىلەن تاختەگە بارىپ، يازگن گپلەرنى يازسىن و باشقىلەر اونىڭ تۇغرى يا ناتۇغرىلىگى حققەدە فېكر بىلدۈرسىنلار.

اۋى تاپشۇرىغى:

تۆرت- بېش سطرلىك بىر مەتن يا كە بېش جەملە يازىپ، اولردە قوس بېلگىسىنى ايشلەتىپ كېلتىرىڭ!

بعضاً تنقید غرضلى بۇلىب، دشمنلىك و حسددا باشلەندى و توزوك ايشنى بوزىش اوچون ايتىلەندى. بوندەى تنقىدنى يا كىشىگە قرشى بۇلگن كىشى قىلەندى يا موضوع حقىدە تۇلىق معلومات، بىلىم و تجربەگە اېگە بۇلمەگن كىشى اېتەندى. بوندەى تنقىدگە پروا قىلمسلىك و ايشنى اۇزى بىلگىنىدېك دوام اېتتىرىش كېرەك دىر، اما هر حالده قىلىنگن تنقىد حقىدە اۇىلش و غرضلى يا غرض سىزلىگىنى انىق بىلىب، كېىن قرار قبول قىلىش ضرور دىر.

تنقىد ھىمىشە معيارلەرگە اساسلنگن بۇلىشى، ھمدە كلام عفتى و حرمتىنى سقلەگن حالده قىلىنىشى كېرەك. عاىلە يا جامعەدە بالەلر و يىگىتلەرگە، يمان گپلرنى ايشلە تىش اصلا يخشى ايش بۇلمەگن، نېگە يمان سۇزلر اولرنىنگ عزت نفسىنى، شخصىتىنى و جرئىتىنى كمەيتىرەندى؛ مثال صورتدە؛ اگر بىر بالەگە، آتە- آنەسى، اۇقتووچىسى و يا صنفداشلىرى تمانىدن دايم تنقىد قىلىنسە، استە- سېكىن اۇزىگە ايشانچىنى يۇقاتىب، اۇزىنى عقلسىز و هر ايشدە ناتوان سېزە باشلەندى و اولغە يگندە، ھېچ قچان ايشلرىگە تصمىم آلامەندى. شونىنگ اوچون تنقىدلر، بالەلرنىنگ عمللرى و ياشلرىگە مناسب بۇلىشى و شخصىتى و عزت نفسىگە تېگمىسلىگى ضرور؛ اگر بالەلەرگە قتيق تنقىددا كۆرە تشويق، محبت و يخشى سۇزلر بىلن توشونتىرىلسە، بالە دايم يخشىراق بۇلىشگە و ايشلرنى يخشىراق بجرىشگە ايتىلەندى.

اللہ ﷺ پيغمبرىمىز حضرت محمد (صلی اللہ علیہ وسلم) گە خطاب قىلىپ ايتەندى:

"گېنى اېشىتىب، يخشى سىنى تىلب، عملگە آشىرەدېگن نبىرەلرىنگە بشارت بېر."

بابالرىمىز ايتگنلر: "بىر ايتىب، ايكى اېشىت."

اساسى توشونچە:

حياتدە گاهى تنقيد سۈزىگە دوچ كېلىشىمىز مەمكىن. تۇغرى و غرضسىز تنقيد، ھەمبشە كىشى و ايشىنى تۇغرىلىش و يخشىلىشكە ياردەم بېرەدى. اگر تنقيد سۈزى تۇغرى بۇلسە، اونى خوشلىك بىلن قبول قىلىپ، قىلگن ايشىمىزنى يخشى بۇلىشىگە ايتىلىشىمىز، اگر تنقيد سۈزى تۇغرى بۇلمسە، تنقيد قىلووچىنى قانىقلى سۈزلر بىلن قناعت بېرىشىمىز كېرەك.

فعاليتلر:

- ۱- اۇقووچىلر ايكى گروهگە بۇلىنسىنلر، سۇنگ ھر گروه اۇزارا سۇزلىشىپ، بىرىنچى گروه، انسان نىنگ يخشى عمللىرىنى و ايكىنچى گروه انسان نىنگ يمان عمللىرىنى يازسىنلر، كېين ھر گروهدن بىر كىشى يازگن سۇزلرىنى باشقە لرگە اۇقىپ، بېرسىن.
- ۲- بىر كىشى سىزنى يا قىلگن ايشىنگىزنى تنقيد اېتسە، قندەى يۇل توتەسىز؟ بو حقدە ايكى اۇقووچى اۇز فكرىنى ايتىپ بېرسىن.
- ۳- قويىدەگى لغتلىرىنى معنا قىلىپ، مناسب جملەلرگە ايشلەتىنگ:
تنقيد، مفاهمە، ايضاح، تكامل، تعالى، تورتكى، قانىقلى

اوى تاپشيريغى:

قويىدەگى مقالنى عنوان توتىپ، مضمونى حقيده بىر ادبى انشاء يازىپ كېلتىرىنگ:
"بىر ايتىپ، ايكى اېشىت."

گرامر قاعدەلىرى:

- ۱- قويدىدە گى قۇش تىرناققە ئالینگىن جملە لرگە دقت قىلىنگ:
- * بىلىم اېگە لرى ايتگنلر: "تنقىد جامعه نینگ آلغە بارىشىگە مناسب تورتكى دىر".
- * الله تعالى، حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) گە خطاب قىلىپ، ایتەدى:
- "گېنى اېشىتىپ، يخشى سىنى تىلب، عملگە آشیره دىگن نبیره لرینگگە بشارت بىر".
- يوقارىدە گى جملەلردە قۇش تىرناق ایشله تىلگن.
- قۇش تىرناق اېسە قويدىدە گى اۋرىنلردە قۇللندى:
- ۱- كۈچىرمە گپ قۇش تىرناققە آلىندى:
- "اعمار صلح" كىتابىدە، ص ۵۰ دە، "ايگى تىمان رابطةلرىنى قايم قىلىشلىرى اوچون، قىيىن چىلىكلىرىنى مفاهمه و سۆزلىشۈ يۇلىدە حل اېتەدىلر" دېپ يازىلگن دىر.
- ۲- نىل قوللر هروقت قۇش تىرناق بىلن چېگرەلندى: الله تعالى پىغمبرىمىز حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) گە خطاب قىلىپ ایتەدى:
- "گېنى اېشىتىپ، يخشى سىنى تىلب، عملگە آشیره دىگن نبیره لرینگگە بشارت بىر".
- ۳- معنانى افادە قىلوۋچى سۆزلر قۇش تىرناق اىچىگە آلىندى:
- تېكىن تىماق "ھوسكار" لرىنىگ ھالى، آخر ۋاى بۇلەدى.
- ۴- بدىعى اثر، اخبار و مجلهلرىنىگ آتلىرى، ايرىم موسسە، تشكىلات، اتحادىيە، فابرىكە، كوپراتىف كىبىلرىنىگ آتى قۇش تىرناققە آلىندى:
- نۋابى "خمسە" سى، "انىس" اخبارى، "آيدىن" مجلهسى، "انتركانتىنېنتال" ھوتلى، "جنگلك" فابرىكە سى، . . .
- ۵- محصولات نىنگ آتى، اۋسىملىكلرىنىگ تورى، موتر، كشتى، طيارە، تلۋىزىونلرىنىگ نشانىنى بىلدۈرۈۋچى آتلر، قۇش تىرناققە آلىندى:

"بنز" موتورى، "ام-۳۲" طيارەسى، "شارپ" تلويزيونى، "قرە" اوزوم، "تاشقرغان" انارى.

۶- صنفلىر، كورسلىر، بو يروق و قرارلرگە قۇشۇلىپ، يازىلەدىگن حرفلر قۇش تيرناققە:

"ج" صنفى، "مشعل" كورسى، "۴۲" نچى فرمان، "۱۲" نچى مادە نىنگ "الف" بندى و باشقەلر.

۷- نمرەلر قۇش تيرناققە آلىنەدى: "بېش" نمرە، "يخشى" نمرە.

فعاليتلر:

۱- اۇقۇوچىلر، تنقىد سۆزى حقيدە بىلگنلىرىنى تۇرت جملەدە يازسىنلر، سۇنگ اوچ كىشى، تنقىد حقيدە يازگن جملەلرىنى اۇقىپ بېرسىن.

۲- هر اۇقۇوچى كميدە تۇرت جملە يازىپ، اولردە قۇش تيرناقنى ايشلتسىن.

۳- اۇقۇتوچى تىلەگن اۇقۇوچىلر اۋز جملەلرىنى تختهگە بارىپ يازسىنلر و قۇش تيرناقلرنى كۇرستىسىنلر. اگر ناتۇغرى ايشلەتيلگن بۇلسە، باشقەلر اولرنى تۇغرى لىسىنلر.

اوى تاپشيريغى:

درس متنىدىن فايدهلنىپ، نېچە جملە يازىپ، اولردە قۇش تيرناقنى قۇللىب كېلتىرىنگ!

يىگىرمە بېشىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- اميرعليشېر نوايى اثرلىرى، ھمدە مجالس النفايس حقيدە معلومات تاپىش.
- ۳- نۇقتە نى تانىپ، ھمدە اونى ايشلە تيش اۋرنىنى بىلىش.

سۇراقلار:

- ۱- نوايى قىسى عصرىدە قەي يېردە قىسى پادشاھ زمانىدە يىش اېدى؟
- ۲- نوايى نىنگ اثرلىرىدىن اوچ تورتنە سى نىنگ آتىنى آيتىپ بېرە آلەسىزىمى؟

مجالس النفايس

مجالس النفايس نوايى عصرىدەگى ادبى حيات نىنگ تۇلىق كۇرستوۋچى كۇزگوسى بۇلىپ، چىغتاچە تورك ادبىياتى تارىخى حقيدە يازىلگن بىرىنچى تىكرە دىر.

نوايى اۋز عصرى نىنگ اېنگ كوچلى فرھنگى و سىياسى سىماسى، ھمدە سلطان حسين ميرزا بايقرانىنگ وزىرى اېدى. او، تورك آنە تىلى و فرھنگىگە قۇيگن چىكىسىز مېر- محبتى طفىلى بو تىل نىنگ رواجلىشى و گللە يىشنەشى اوچون چىن كۇنگولدىن ايتىلدى و تىنمەي ايشىلپ، تورلى ساحەلردە اثرلر يازىپ قالدردى.

نوايى بو بارەدە آنە شو مېم اثرىدە (۴۵۹) شاعر و يازوۋچى نىنگ بدىعى و ھنرى ايشلرى بارەسىدە اېنگ كېرەكلى معلوماتنى يىغىپ، اولرنىنگ ايجادىياتى و اثرلرى حقيدە سۇزىلپ، شىرلردىن اۋرنكلر بېرىپ، قۇلگە كېلتىرگن ادبى يوتوقلىرىنى اېسلتگن.

نوايى، مجالس النفايسنى ۸۹۱-نچى ھجرى قمرى يىلدە تىوين اېتدى. بو اثر اۋزىبك تىلىدە تىكرە يازىش ساحەسىدە باشقەلرگە اساس و سىرمىش بۇلىپ قالدى.

مجالس النفايس سىگىز بۇلىمگە بۇلىنگن و اونىنگ ھرىر بۇلىمىنى، مجلس دېب اىلگىنى اوچون، بو تىكرە مجالس النفايس آتىنى آلگن.

مجالس النفایس، باشقه تذکره لرگه قره گنده نیچه اساسی خصوصیت و بېلگیلرگه اېگه دیر. نوایی زمانیدن آلدینگى دورلرده یازیلگن تذکره لرده اؤتگن زمان شاعر و ادیبلىرى حقیده معلومات بېریلر اېدی. نوایی بو عنعنه نى سیندیریب، اؤز عصریده گى شاعر و یازوویچیلر باره سیده سؤزلهدی.

اؤتمیشده گى تذکره لرده شاعرلر و یازوویچیلر نینگ اثرلى آرزاق نقد و تېکشیریش آستیگه آلیندى و تاریخی حقیقتلر، روایتلر و افسانه لر بیلن قۇشیلېب كېتردى؛ لېکن نوایی مجالس النفایس ده یلغوز اولرگه قره شلى حقیقتلر و فکتلر بېریله دی، نوایی اؤز تنقیدلى فکرىنى شاعرلر و یازوویچیلر نینگ اثرلى باره سیده، بیان قیله دی، بو ایش نینگ اؤزى مجالس النفایس نینگ بها و اهمیتی نى تاباره کۇپراق آشیره دی.

نوایی عصریده شاعر و یازوویچیلردن تشقرى، تورلى اجتماعى قتلر، سؤز صنعتى بیلن شغل لئر اېدیلر. نوایی اولرنى هم نظرگه آله دی و ذاتى و فطرى خصوصیت لرىنى ایتهدى. اؤتمیشده گى تذکره لرده شاعرلر و یازوویچیلر نینگ ایجادیاتى و فعالیتلرى باره سیده گى معلومات، حیاتلرى حقیده گى مشهور روایتلر، حکایتلر و افسانه لر بیلن بیرگه قۇشېب بېریلردى. مجالس النفایس ده هر تمانلمه بیوگرافیک معلومات بېریلمه ی قیسقه، دقیق و انیق حقیقتلر بېریلگن.

نوایی، بدیعى و هنرى سؤز نینگ تربیه چیلیک نقشىنى یخشى انگلردى و اونگه کؤپ اهمیت بېرردى، شونینگ اوچون سؤز هنرى نینگ اؤنیب اؤسیشىگه اونوتیلمس اولکن خدمتلر اېتېب، جمله دن مجالس النفایس تذکره سى بیلن سؤز هنرى نماینده لرى نینگ نامىنى اېدی قیلیب قالدیردى. انه شو اوچون مجالس النفایس اؤزیدن كېين یازیلگن تذکره لرگه اؤرنک بؤلیب قالدى.

اساسى توشونچە:

مجالس النفيس چغتاي توركى تىلدە يازىلگن بىرىنچى ادبيات تارىخى دىر. نوايى اۋز عصرى نىنگ اېنگ كوچلى سياسى و فرهنگى شخصيتى صفتىدە آنە تىلى و فرهنگى گە قۇيگن چېكسىز مەر-مىجىتى طفىلى تورك تىلى و ادبياتى نىنگ گىللە يىشنەشى و رواجلىشى اوچون چىن كۈنگۈلدن خدمت اېتدى. بو اثرده (۴۵۹) شاعر و يازووچى نىنگ بدىعى و هنرى ايشلىرى بارەسىدە اېنگ كېرە كلى معلومات تۇپلنگن دىر.

فعاليتلار:

۱- درس متننى اۇقۇتووچى اۇقاتگندە قونت يىلن اېشىتىنگ و قويىدەگى سۇراقلارگە جواب

بېرىنگ:

- مجالس النفيس قندەى بىر اثر دىر؟
- مجالس النفيسدە نېچە شاعر و يازووچى نىنگ بدىعى و هنرى فعاليتلىرى حقيده معلومات بېرىلگن دىر؟
- بو اثر قيسى تىلدە يازىلگن؟
- بو اثر يازووچىسى نىنگ تۇلىق نامى و دولتدەگى منصبى نىمە اېدى؟
- بو اثر اۋزىگە اۇخشاش كېيىنگى اثرلر ارەسىدە قندەى اۋرىن آلەدى؟
- مجالس النفيس نېچە بۇلىمگە بۇلىنگن و هر بۇلىمىگە نىمە دېب ات قۇيىلگن؟
- مجالس النفيس سۇزى نىمەنى انگلتەدى؟
- ۲- نېچە گروپگە بۇلىنىنگ. هر گروپ مجالس النفيس نىنگ باشقە تذکرەلردن فرقلى تمانلىرىنى يازسىن و اۋرگنسىن.

۳- هر گروپدن بىر- بىر كىشى نوبت يىلن توريپ، فرقلىرى نىنگ بىرىنى ايتسىن.

۴- قويىدەگى سۇزلر معناسىنى يازىپ، جملەلرگە ايشلەتىنگ:

نفایس، بدیعی، هنری، تذکره، ایجادیات، شاعر، یازووچى، سۇز صنعتى، اولكن.

۵- هرگروپدن بىر- بىر كىشى توريپ، توزگن جملەلريدن بىرىنى باشقەلرگە اۇقىپ بېرسىن.

اۋى تاپشيريغى:

تذکرەلر نىنگ خصوصيتى و ادبيات تارىخىدەگى اۋرنى حقيده بىر قىسقە مقاله يازىپ كېلتىرىنگ.

گرامر قاعدەلىرى:

نقطە:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنگ:

- آغىرلىكلرنى يېنگماق، مردىنىگ اىشى دىر.

- اول اۋىلە، كېىن سۋىلە.

- مجالس النفايس، نواىى عصرىدەگى ادبى حىياتىنىگ تۋلىق و بوتون كۋرستوۋچى

كۋزگوسى بۋلىب، چغتاي توركى ادبىياتى تارىخى حقىدە يازىلگن بىرىنچى تذكىرە دىر.

- مجالس النفايس اثرى، سگىز بۋلىمگە بۋلىنگن و اونىنگ هر بۋلىمى مجلس دېب

ايتىلەدى. شونىنگ اوچون بو تذكىرەگە، مجالس النفايس دېب، ات قۋىگن.

- مجالس النفايس دە كېلگن معلوماتنىگ همەسى دىقق و انىق حقىقتلر دىر.

يوقارىدەگى جملەلرنىگ سۋنگىدە قۋىيىلگن بېلگى، نقطە دىر.

نقطە، قويىدەگى اۋرىنلردە قۋىللىنەدى:

۱- درك گپ آخىردە:

- شعر، انسان توپغولرى و حىيات حقىقتلرىنىگ بدىعى تصوىرى دىر.

۲- تىنچ اھنگ بىلن ايتىلگن بو يروق گپلر آخىردە:

- بالم! بو ايش سېنگە يىرەشمەيدى.

۳- نمرە قوويش بىلن كۋرسە تىلگن گپلر آخىرگە:

اۋزىبىك تىلىدە تىنىش بېلگىلرى قويىدەگىلر دىر:

۱- نقطە، ۲- سۋراق بېلگى سى، ۳- اوندائو بېلگى سى، ۴- نقطەلى وىرگول، ۵- انصراف

بېلگىسى (اوچ نقطە)، ۶- وىرگول، ۷- شرح بېلگىسى (آستىن - اوستىن نقطە)، ۸- قوس

(بورچكىلى و يىرىم آى) ۹- دش (چىزىقچە)، ۱۰- قۋش تىرناق.

۴- حرفلر يا كە رقملىر بىلن كۋرسە تىلگن نمرە قۋىيشلردن سۋنگ:

گپ، مضمون جەتتىدن تۋرت تورگە بۋلىنەدى:

الف- درك گپ، ب- سۋراق گپ، ج- بو يروق گپ، د- اوندائو گپ

۵- منبع و ماخذ كۋرسە تىلگندە، اول تخلص كېلىپ، اتدن سۋنگ نقطە

قۋىيىلەدى:

سلجوقى، علامە صلاح الدين. بابر، ظەيرالدين محمد.

۶- هر قىسقارتمە حرفدن سۋنگ نقطە قۋىيىلەدى:

۱۳۸۹-ھ. ش. (ھجرى شمسى) يا ۲۰۱۰ م. (مىلادى) يا ۱.۱ ج. (افغانستان اسلامى

جەمھورىتى) يا ب.م.ت. (بىرلشگن ملتلىر تشكىلاتى) و باشقىلر.

فعاليتلار:

۱- قويدىگى جملەلرنى دقت بىلن اۇقىپ، اوچ نقتە بىلن بېلگىلنگن جايلرىدە نقتە و باشقە تىنىش بېلگىلرىنى قۇيىنگ:

- عقلىنگ بۇلسە... عقلگە اپرگش... عقلسىز بۇلسىنگ... نقتلگە...
- سۇزلر اوچ توركومگە اجرەلەدى...
- ۱... مستقل سۇزلر... ۲... ياردمچى سۇزلر... ۳... اوندائو سۇزلر... ۴... تقليد سۇزلر...
- صفت درجەلرى قويدىگىلردن عبارت دىر...
- الف... مطلق يا عادى صفتلر ب... تفضىلى يا آرتتىرمە صفتلر... ج... عالى صفتلر...
- سانلر عرب و روم رقملىرى بىلن بېلگىلىنىپ... رقم و سۇز بىلن يازىلەدى...
- باباجان... نېگە ايندەمەدىنگىز... مصلحت بېرسەنگىز... بۇلردى... كو...
- عزيز دوستىم... تىنگلە مېنى تېنگداشىم...
- نوایى... امير نظام الدين عليشېر...
- ا... ج... بىزنىنگ يورتىمىز دىر...
- مسلمانلر يىللرنى ۵... ق... و ۵... ش... بىلن و عىسويلر م... بىلن حسابلەيدىلر...
- ۲- يانمە-يان اۇلتىرگىلر نقتەنىنگ قىسى يېرلردە قۇللەنىشى حقىدە بحثلشسىنلر.
- ۳- هر قطاردن بىر كىشى توريپ، نوبت بىلن بو بارەدە سۇزلەسىن. باشقەلر قالگن يېرلرىنى تۇلدىرىپ، خطالرىنى تۇغرىلسىنلر.

۴- هر قطاردن بىر- بىر كىشى نوبت بىلن تختهگە بارسىن؛ قرشى قطاردن بىر كىشى بىر جملە ايتسىن؛ تختهگە بارگن اۇقووچى جملەنى يازىپ، تىنىش بېلگىلرىنى اۇز اۋرىنلرگە قۇيسىن؛ خطاسى بۇلسە، اوچىنچى قطاردن بىر اۇقووچى اونى تۇغرىلەسىن و نوبت قطارلر ارا دوام اېتتىرىلسىن.

اۋى تاپشيريغى:

مضمونلى بىر خاطرە يازىپ، نقتە و باشقە تىنىش بېلگىلرىنى ايشلەتىپ كېلتىرىنگ!

يىگىرمە ئالتىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- ابركىن ليك نىنگ اهمىتى گە توشىنىش.
- ۲- ويرگول تعريفى و ايشلەتيشىنى اۋرگىنىش.

سۇراقلىر:

- ۱- خاتىن- قىز شاعرلىرىدىن كىملىرىنى تانىسىز؟
- ۲- اولرىنىڭ شاعرلىرىدىن قىسى بىر بيت آيتىپ بېرە آلە سىزمى؟

ابركىن ليك فرشتەسى

بوندن كۆپ يىل لىر بورون مېنىڭ فرشتەم
آغزى مېھرىلىك، قۇللىرى باغلانغان اېدى
دردلى قىغولى، باقىش لىرى
يارغىلاردى كېچە نىنگ قرانغولىگىدىن.

* * *

بوندن كۆپ يىل بورون مېنىڭ فرشتەم
نالىردى دېو برماقلىرى ارە سىدە
يرە دن، داغدىن كۆك اېدى تنە سى
دېو شىكنجە سىدىن ھارىگن اېدى چەرە سى.

* * *

رحم سىز دېو اچىغلىك نىب اۋنى
سنىچىب كۆكسىگە، بۇغزىگە سۇنگۈنى
بىر آۋوچ قانىنى آلبارىب آغزىگە
اونىڭ اچىگە سۇقىب جىغىنى.

* * *

كۆتۈرىپ غوغا خوشلىكىدىن كۆككە
نېمە نشە سى بار دىر دېيىردى بوقان نى

بو ايسىق و قىزىل قان
جانىم نىنگ راحتى، بارلىگىم نى غايەسى دىر.
* * *

او طاقت كويديره گن ستملردن
كورە شچن لرنىنگ قانى قىنلدى
كىنە اىستاوچى اچىغلنگن ملت
قۇلى گە قىلىچ آلىب آتلندى.
* * *

صبرى كېشنى سىنگن خلق لار
قرشى سىدە تۇختە دىلر خصم نىنگ
تاتو شىرسەلر دشمن باشىنى تۇپراغگە.
* * *

تنە دن آيرىلدى كۇپ باشلار
شەھىد بۇلدى ابر يىگىت، لىك اونىنگ آنەسى
يىرتمەدى صبر كىيىمى نى
آقىزمەدى كۇزىدن ھم ياش آتە سى
ساوورمەدى تۇپراق نى قىغودن باشىگە
تيرنەمەدى يوزىنى تيرناق بىلە خاتىنى
صبرسىزلىنمەدى اۋز ابرى نىنگ اۋزاقلىگىدن.
* * *

بىلردى چونكە برچە بو قىغولر
فرشتە سىنىنگ ابركىنلىگى اوچون دىر.
* * *

جسدى يىقىلگن حاضر منە بو دېو
نالىب آلمەيدى ينە كوچ سىزلىكدن
لېك آگاہ بۇلىنگ سىز اى باتور كورەشچن لار
كە ينە باش كۇترمەسىن يىنگى بىر دېو.
(شعر خانم سىمىن دن ترخان ترجمەسى)

اساسى توشونچە:

انسان اېركىن يره تىلگن و اېركىن حيات كېچىرىش اونىنگ يىرىنچى انسانى و اسلامى حقى دىر. هېچكىم نىنگ حقى يۇق كىم اونى اۈز نفعى اوچون قول لىككه تارتىب اېركىن لىگىنى اوندىن آلسه، تارىخ بۇيىچە انسانلر تقدىرى و حياتى خصم لر تمانىدن خطر بىلن دوچ كېلگن حال ده ياولرى مقابلىده تۇختب اۈز آزادلىكلرىدن اياوسىز دفاع قىلىپ كېلگن لر و بو يۇلدە هېچ قندهى فداكارلىك و جان نثارلىك دن آيه مگن لر. بونىنگ اۈزى انسان نىنگ آزاده لىگى و اېرك سېورلىگى گه انىق و يقال گواه دىر.

فعاليتلر:

- الف- قويدىگى يىنگى سۇزلر معناسىنى يازىپ، كمىده بېشتەسىگه جملە توزەتتىگ:
- فرشتە، قىغولى، يارغىلدى، بورون، برماق، هارىگن، سۇنگو، جىغ- غايە، كورەشچن، قىلىچ، خصم، تىرنە ماق، باتور
- ب- اۈقوۋچىلردن ايكى كىشى شعرنى دكلەمە قىلسىن.
- ج- اۈقوۋچىلر گروپلرگە بۇلىنىپ، شعر تۇغرىسىدە نظر بىلدىرسىنلر.
- د- شعرنى اۈز كىتابچەلرىنگىزگە كۇچىرىپ، معناسىنى هم يازىنگلر.
- ه- قويدىگى سۇراقلرگە جواب بېرىنگ:
- ۱- شعر نىمە حقىدە يازىلگن؟
 - ۲- شعر، كىمدن دىر؟
 - ۳- سىمىن بېھبھانى قچان و قەبىردە توغىلدى؟
 - ۴- سىمىن دن نېچىتە شعر تۇپلىمى چىققن؟

اۋى تاپشيريغى:

- ۱- سىمىن بېھبھانى شعرىنى كمىدە ايكى بندىنى يادلب كېلىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى مەنە تەڭگە چىزىق چىزىلگەن «بىلگىلەر» گە دقت قىلىنغ:

نوايى نىنگ خەسەسى قويىدەگى مەنەلەردىن عبارت:

خىرە الابرار، لىلى و مەنەن، فرەھاد و شىرىن، سەئە سىيار و سە سەندىرى.

يوقارىدەگى تەڭگە چىزىق چىزىلگەن «بىلگىلەر»، «وېرگول» دىر.

وېرگول:

سۆزلەرنى بىر- بىرىدىن اجرەتەيدىگەن بىلگى «وېرگول» دېيىلەدى. وېرگول قويىدەگى

اۋرىنلەردە قوللىنىدۇ:

۱- شەرت مىلى بۇلگەن جەملەنىڭ شەرتلى تەبە بۇلگى سۆزىگە وېرگول قويىلەدى:

اگر اۋنى سېۋىنىگىز، اۋنى اۋەيلىگ! يا: ايشلەسەنگ، تيشلەيسەن.

۲- اۋندەلەر وېرگول بىلەن اجرەتەلەدى:

خاطر جەمە بۇلىنغ، تەبىراق كېلەمەن.

۳- تەدەق يا كە انكارنى بىلدۈرۈۋاتى سۆزلەر، گە باشىگە كېلگەندە، وېرگول بىلەن

اجرەتەلەدى:

هە، چۈپانلەر كە اۋىقۇ بۇلەدىلەر. يا: يەشى، سەعت بېشەلەردە بارەمەن.

۴- سادە جەملە نىنگ قەقەرە يا بۇلەلەر وېرگول بىلەن اجرەتەلەدى:

كۆك دە، دەرەخلەر اۋستىدە، يۈلدۈزلەر كۆرىنەدى.

۵- باش بۇلەكە ات و آلماشەن سۆزىگە وېرگول قويىلەدى:

اھمەد، ھەركۈن مەكتەپكە بارەدى. او، سەنەيدە بىرىنچىلىككە اېرىشىدۇ.

۶- مەنە و مەخلەر كۆرسەتەلگەندە، مەنە نىنگ بىلگىلەر وېرگول بىلەن اجرەتەلەدى:

بابەر، زەھىرالدىن مەھمەد. بابەرنامە، پەھىيار ھەدەت الله ھەدەت اھتەمامى بىلەن مەرزە اولۇغ بېك

باسمە خانەسى، مەزارشەرىف، ۱۳۷۸ ھ. ش، ۹۹- بېت.

فعالیتلر:

- ۱- ویرگول ایشله تیلەدیگن آلتیته حالتگه ماس آلتیته جملە یازیب، ویرگولنی ایشله تینگ.
- ۲- قوییده گی جملەلرینگ اوچ نقطه قۇییلگن بیرلریده ویرگول و باشقه تینیش بېلگیلرینی ایشله تینگ:
- تیشه بای... بیل... اۋراغ و اماچینی آلیب... اېکین اوستیگه جۇنب کتدی...
- مېن... ارسلان... تېمور... تگین و بوتون بیلن شهرگه کېتماقچی من...
- یۇق، اونى بوگون کۆرمەدیم...
- ای خدا... رحمتینگنی مېندن دریغ اېتمه...
- اۋقووچیلر... اۋقیتووچی و مکتب باشلیغی بیلن اوچرەشدیلر...
- ۳- اۋقیتووچی بیر کتابنی منبع بېرەدی، سیز تینیش بېلگیلری و ویرگولنی اۋز جایلریگه قۇیینگ.
- ۲- بیر کیشی تخته گه باریب، اۋقیتووچی ایتگن جملەنی یازیب، تینیش بېلگیلرینی قۇیسین. اگر خطالیگی بۇلسە، باشقهلر تۇغری لسینلر.
- ۳- هر کیم یان صنفداشی بیلن بیر جملە یازیب، ویرگول ایشله تیشنی مشق قیلسین.

اوی تاپشیریغی:

عایله اعضاسیدن روایت، متل، اېرتک اېشیتیب یا اۋز خاطره نگیزنی یازیب، ویرگول و باشقه تینیش بېلگیلرینی ایشله تیب کېلتیرینگ!

یہی گرامہ پتینچی درس

هدفلر:

۱- امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ نینگ حیاتى و اثرلى بىلن تانىشىش.

۲- جمله‌لرده ویرگول، سؤراق، شرح‌لاوچی و نقطه بیلگی‌لرینی تانیب ایشلته آلیش.

سؤراقلىر:

۱- امام بخاری ^{رحمه الله عليه} کیم ابدیلر و اولرنینگ حقیده نیمه لر بیله سیز؟

۲- حاضرچه اولردن بيزلرگه نيمه ميراث قالگن دير؟

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ

ابى الحسن اسماعيل اۋغلى ابو عبدالله محمد ھجرى قمرى ۱۹۴-نچى يىل شوال آيى نىنگ اۈن اوچىنچى تارىخىدە جمعه كۈنى بوگونكى اۈزبېكستان جەمھۇرىيىتى دە بخاراى شريف شەھرىدە بىر روحانى و مذهبى عايلەدە توغىلەدى. آتە سى اسماعيل اۈز زمانىدە محدث، تقوالى و پرهيزگار بىر كيشى ابدى. حتى اونىنگ اوليم چاغىدە جملگن بايلىگى ايچىدە حرام و شېھەلى بىر درم هم يۇق ايكن. امام بخارى ^(رحمة الله عليه) نىنگ آتەلرى كيچيك ليكلريده وفات اپتەدى. غفت و پرهيزگارليك دە تاق بولگن آنە سى اونىنگ تعليم و تربيه سىنى اۈز بۇينى گە آلەدى.

امام بخاری رحمة الله عليه نینگ کیچیک لیکدن حدیث علمی گه خاص محبتی بار ابدی. بلند
 همت لیگی، اوتکیر ذهن لیگی و آتہ سیدن میراث قالگن کؤپ بایلیک بو یؤلده اونگه یاردم
 بېرەدی او اؤز مالینی مضاربت گه بېریب، وقتی نی ییلم اؤرگنیش و نبوی حدیث نینگ خدمتیگه
 صرفلە یدی.

امام بخارى رحمه الله عليه باشلنغىچ درسلىرىنى بخارا شەھرى نىنگ مدرسەلىرىدە اىزلەيدى و اۇن ياشدەلىگىدە انە شو يېردە حديث علمى نىنگ اۋرگنىشى اونگە الھام بۇلە دى و كۇپ تېزلىكدە بو دورە نى اۋتكىزىپ بخارا اولوغ عالملىرى نىنگ درس حلقەسىگە كىرەدى. اۇن آلتى ياشدەلىكلرىدە آنە و اىنى آغە لرى بىلن بيت الله شريف نىنگ زىارتى گە مشرف بۇلەدىلر. حج مناسكىنى بجرىش دن سۇنگ، آنە و اىنى - آغەلرى بخارا گە قىتە دىلر. لېكن امام رحمه الله عليه علم نى اىزلب، اۋرگنىش مقصىدە مكئە مكرمه دە قالەدىلر و اۋشە وقتدەگى حديث ائمەسىدن حديث و شرعى بىلىملرنى اۋرگنە دىلر. ايككى يىل مكئە مكرمه دە توره دىلر و اۇن سكئز ياشدەلىكلرىدە ھجرى قمرى ۲۱۲نچى يىل دە مدينە منوره عالملىرى محضرىدن فيض لنىش اوچون او مقدس شەھرگە كېلدىلر و اىزمە - ايز سعى و تلاش لرى نتيجهسىدە آز وقت دە حديث علمى دە اۋز اسلافلرىدن

آلغە توشىپ اۋن آلتى يىل مبارک نبوى حديثلرنى اۋرگەنىش اوچون آفاق نى كېزىپ يورىدىلر. تۇغرى حديثلرنى ناتۇغرى دن آيرىش دە جودە كۇپ محنت چېكەدىلر و اخىردە الجامع الصحيح كتابى نى تصنيف اېتە دىلر كە سنت و جماعت اھلى آلدیدە حديث علمیدە اېنگ معتبرلى و ايشنرلى منبع دىر.

بو مقدس كتاب ۷۲۷۵ حديث دن تشكيل تاپگن، تكرارلنگن حديثلرنى اوندىن چىقرگندە صحيح حديثلر سانى اوچ مىنگ دن آزاراق بۇلەدى. امام جنابلىرى بو مقدس كتاب نى حضرت محمد ﷺ نىنگ مبارک روضەلىرى يانیدە يازەدىلر و هر بير حديث نى يازىشدة اول ايگى ركعت استخاره نماز اۋقىب كېين اونى كتابلىرى گە كىرىتە دىلر.

امام جناب لرى اندك مدت ايچیدە كۇپ سىناولرگە غلبە قازانىپ فقھىلر سردارى و محدث لر امامى لقىبنى آلە دىلر و زمانە اولردن كوچلى يازوۋچى و محقق توزەتەدى. امام بخارى ^{رحمة الله عليه} عمرلىرى نىنگ آخىردە اۋز يورتلىرى گە قىتیب كېلىپ او بېردە بير قنچە وقت كتابى الجامع الصحيح نى تدريس اېتەدىلر. اداغە سمرقند يقىنىدە گى خرتنگ قىشلاغیدە هجرى قمرى ۲۵۶نچى يىل دە رمضان ھىتى كېچە سى آلتىمىش ايگى ياشلىرىدە فانى دنيان كۇز يومەدىلر و حديث علمى اميرالمؤمنين، انەشو بېردە تۇپراققە تاپشیریلەدى.

اساسى توشونچە:

ابى الحسن اسماعيل اۋغلى ابو عبدالله محمد بخارالىك بۇلىپ كيچىك ليگىدن حديث علمى گە قىزىقىپ، باشلنغىچ درسلىرىنى بخارا شھرى نىنگ مدرسەلىرىدە اىزلەيدى. كېينچە ليكدە مگە مكرمە و مدینە منورە گە بارىپ شرعى و حديث بىلىملىرىنى اۋرگەندى و حديث يۇلىدە كۇپ محنت چېكەدى و الجامع الصحيح كتابىنى تصنيف اېتەدى و فقھىلر سردارى و محدثلر امامى لقىبنى آلەدى و حديث علمى اميرالمؤمنين بخارا يقىنىدە گى خرتنگ قىشلاغیدە هجرى قمرى ۲۵۶نچى يىلدە وفات اېتەدىلر.

فعالیتلر:

- الف- ھرقطاردن بیر کیشی درس نینگ اساسی توشونچه سینی باشقەرلرگه ایتیب بېرسین.
- ب- ھرقطاردن بیرکیشی اۋرنیدن توریب، درس نینگ بیر پاراگرافینی بلند سېس بیلن اۋقوسین.
- ج- ھر بیر اۋقووچی درس متنیدن سۇراقلر تاپیب، نوبت بیلن قرشی قطاریدەگی اۋقووچیدن سۇرەسین، اگر جواب تۇغرى بۇلمسە، باشقە قطار اۋقووچیسى اونى تۇغرى لسین.
- قوییدەگی سۇراقلرگه جواب بېرىنگ:
- ۱- امام بخارى رحمه الله عليه قچان و قەى يېردە توغىلەدى؟
 - ۲- امام بخارى رحمه الله عليه نینگ آتە- آنەلرى قندەى كىشىلر اېدىلر؟
 - ۳- امام بخارى رحمه الله عليه كىچىكلىگىدن قىسى علمگە كۇپراق شوقلىرى بار اېدى؟
 - ۴- باشلىغىچ تعليماتنى قەى يېردە بجردىلر؟
 - ۵- اولر نېچە ياشدە حج مناسكىنى بجرىش اوچون بيت الله شريف گە بارە دىلر؟ بو سفردە اولر بیلن كىملر بار اېدى؟
 - ۶- نېچە ياشلریدە مدینە منورەگە بارەدىلر؟
 - ۷- نېچە ییل مبارک نبوی ﷺ حدیثلرینی اۋرگىش اوچون آفاقنى كېزەدىلر؟
 - ۸- حدیث علمى دە قىسى اثرنى تالیف اېتەدىلر؟
 - ۹- الجامع الصحيح کتابیدە نېچە حدیث جايلىشگن اولردن قنچە سى صحيح حدیثلر جملەسىدن سنەلەدى؟
 - ۱۰- امام بخارى رحمه الله عليه عمرلى آخريدە قەى يېرگە قىتدىلر و قنچە وقتدن سۇنگ قەى يېردە وفات اېتدىلر؟
 - ۱۱- ھر قطاردن بیر کیشی توریب امام بخارى نینگ حیاتی بارەسیدە سۇزلب بېرسین!
 - ۱۲- یانمە- یان اۋلتیرگنلر اۋز اۋرتەلریدە امام بخارى بارەسیدە سۇزلب بحثلشسینلر!
 - ۱۳- یانمە- یان اۋلتیرگندن بیر کیشی توریب اونینگ حدیث کتابی بارەسیدە معلومات بېرسین.

اۋى تاپشیریغى:

ھر کیشی اوچ حدیث نى يادلب، اۋز کتابچەلرینگیزگە يازیب كېلتیرینگ!

گرامر قاعدەلىرى:

وېرگول، سۇراق، شىرحالوچى و نقطە بېلگىلىرىنى اۋتگن درس، اۋى تاپشيريغى دە يازگن قيسقه مقاله لرينگىز ضمنيده قيتەدن قۇللنگ!

فعاليتلار:

الف- اۋقیتووچى تىلەگن هر قطاردن بيرکيشى يازگن مقاله سىنى اۋقيسين.

ب- اۋقووچىلار گروپلارگە بۇلىنىپ، قيسى مقاله بيرينچى، قيسى سى ايکينچى و اوچينچى ليگى حقيده فکر بيلديرسينلار و تىلش دىللىرىنى هر گروپدن بير نماينده ايتىپ بېرسين.

ج- هرکيم بېشتە جملة يازىپ، اولرده، وېرگول، سۇراق، شىرحالوچى و نقطە بېلگىلىرىنى قۇللىسين.

د- هر قطاردن بير کيشى تخته گە بارىپ، بير جملة سىنى يازىپ، تىنىش بېلگىلىرىنى کورستسين. خطا بۇلسە، باشقەرلارنى تۇغرىلىسينلار.

ه- هر االد و ارقە چوکيدەگىلر بير گروه بۇلىپ، "بىلىم کبرەک مى يا پول؟" موضوع سى حقيده اۋز ارا بحث قىلىپ، هر بيرى نىنگ يخشى تمانلىرىنى سىب يازسينلار.

و- اۋقیتووچى تىلەگن ايکى کيشيدن بيرى، بىلىم و بيرى پول نىنگ افضل ليگى حقيده اۋز گروپى نىنگ فکرلىرىنى ايتسين. باشقەرلار اولرگە قۇشىمچە قىلىپ، يازگن اړتقيقچە دىللىرىنى ايتسينلار. بحث، دىللار توگەگونچە دوام اېتتيرىلسين.

ز- بحث سۇنگيدە، اۋقیتووچى دىللار ييغىندىسى و اۋز ملاحظە سىنى ايتسين.

اۋى تاپشيريغى:

هرکيم بو بيلده اۋقيگن موضوعلرى نىنگ مېم ليگى و آلگن معلوماتلرى نىنگ ينگى ليگى يا قىزىقرلى ليگى حقيده اۋز فکرلىرىنى يازىپ کېلسين.

يېڭىرە سىڭىزىنچى درس

ھەدەر:

- ۱- موفىق سىرلىرىنى يېلىپ اوندن حىاتدە فايدهلىنىش.
- ۲- درسەگى گرامر قاعدەلىرىنى يېلىپ، اونى جملەلەر و متنلردە ایشلەتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- موفىق نېمە دىر؟
- ۲- موفىقنى قندەي قىلىپ قۇل گە كىرىتە آلمىز؟

موفىق سىرلىرى

موفىق دېگندە، آلدېمىزگە قۇيىڭن مقصدگە اېرىشىش توشونچەسى كۇز اۇنگىمىزدە تورهدى. اوشبو اهمىتىلى و حياتى نرسە قچان و قندەي قۇلگە كېلەدى؟ يا كە، موفىق سىرلىرى و اونگە اېرىشىش يۇسونلرى نېمە دە دىر؟

موفىق اوچون بىرىنچىدن عالى مقصد و ھەدەف بۇلىشى كېرەك. عالى مقصدگە اېرىشىش اوچون ايتىلىش، صداقت و چىدەم بىلەن تېنمەي ايشلىش، يان- اطرافدەگىلەر بىلەن يىخشى مناسبتدە بۇلىش ضرور. موفىق، ھەر انسان نىڭ اۇزىگە و قىلەدىڭن ايشلىرى نىڭ نتيجهسىگە باغلىق دىر. خلقىمىز آرسىدە "قىمىرلەڭن قىردن آشر"، "سېندىن حركەت، مېندىن بركەت" و شونگە اۇخشەڭن نېچە حكمتلى ضرب المثللەر فايدهلى سۇزلەر و ئمرەلى اۇگىتلەر بار.

ھەر انسان نىڭ يقىن و اوزاق ھەدەرلى بۇلىشى ضرور. اول يقىن ھەدەرلى كۇزلب، اولرگە اېرىشىش اوچون رېجەلەر توزىش، رېجەلەر اساسىدە عمل قىلىش، اونگە اېرىشكەن سۇنگ كېنىڭى ھەدەرلى كۇزلب و اوزاق ھەدەرلەرگە شو يۇل بىلەن اېرىشىش مەكەن بۇلەدى. اوشبو مسالەنى بىلىم ساحەسىدە تطبيق اېتماقچى بۇلسك، موفىق اوچون مەكتەپ پىتىدن-اق ھەر اۇقۇوچىگە مەرق بىلەن درس اۇقىش، ھەر كۈن بىر نېچە ادىم االدىنراق بارىش، سەنفە درجەگە

كېرىشدىن باشلاپ، بىرىنچى لىكنى قۇلگە كېلتىرىش، مەكتەپ دەرسلەردىن تەشقىرى اېركىن مطالعة قىلىش، كۈن سەيىن مەلۇمات كۆلمىنى ئاشىرىش، سېورتگە قەتئەشەيب، جەسم و روحنى ساغلام قىلىش، يىنگى بىلىم-تەجرەبلەر، كەمپيوتەر، ئىنتەرنەت، مىلى و بىن المىلى تىللەر و تورلى مەزمۇنلەرگە قىزىقىش و كورسلەرگە بارىپ، اولارنى اساسى و چوقۇر اۆزلەشتىرىش لازىم. تۇقۇزىنچى سەنئەت بىتىرمەلى تورىپ، كېلەجەككە نىمە بۇلىش يا كە قىسى ساحة بۇيىچە عالى اۇقۇونى دوام اېتتىرىشنى رەجەلەشتىرىش لازىم، شۇندە اۋرتە مەكتەبى بىتىرگەچ، اۋز آلدەيگە مەقسەد قىلىپ قۇيىگن ساحةسىگە تەبىئەتلى مەزمۇنلارنى كۇپراق اۇقىپ، ۱۰-۱۲ سەنەتگەچە انە شو رەجە بىلەن تيارلىنىپ، كانكور سىناويدىن موفەقتىلى اۋتىپ، عالى اۇقۇو يورتىگە آسانراق كىرىشى و اۇقىشى مەمكن بۇلەدى.

بىرىنچىدە ھەر ايشىنى باشلەنىشى قىيىن كۇرىنەدى، اما اگر كىشى نىنگ ھەدەف و مەقسەدى انىق و اونگە اېرىشىش عەز مى مەتن بۇلسە، دوامدار مەنت و مشق بىلەن ھەر قەندە قىيىنچىلىكنى ھەم آسان قىلىش مەمكن بۇلەدى. عالى مەقسەدلى انسان نىنگ ارادەسى آلدەدە، ھەيچ قەندە قىيىنچىلىك، تۇسىق بۇلە آلمەيدى، موفەقتىگە اېرىشىش اوچون بىرىنچىدەن فقط ھەدەف و ايكىنچىدەن ارادە و اوچىنچىدەن ايش رەجەسى و تۇرتىنچىدەن تىنىمسىز، دوامدار كوشش و ايتىلىش، مەنت و رىياست ضرور دىر.

اساسى توشونچە:

ھەر ئىنسان موفقىيەتكە ئېرىشىشنى ئىستەيدى، ئامما موفقىيەت، ھەر ئىنسان نىنگ ئۈزىگە و قىلەدىگن ئىشلىرى نىنگ نىتىجەسىگە باغلىق دىر.

خلقىمىز ارەسىدە «قىمىرلەگن، قىردن ئاشر»، «سېندىن ھىركەت، مېندىن بىركەت» دېگن ھىكمەتلى ماقال بار. بولرگە ھىمل قىلىنسە، موفقىيەتكە ئېرىشىش ئاسان بۇلەدى. موفقىيەتكە ئېرىشىش ئوچون بىرىنچىدىن ھەدى، ئىككىنچىدىن ارادە، ئوچىنچىدىن ئىش رېجەسى، تۇرتىنچىدىن تىنىمىسىز مەھنت و رىيازەت ضرور دىر.

فەالىتەر:

- ۱- ئوقۇوچىلاردىن ئىككى كىشى تۇرىپ، دىرسنى بىلەن سېس بىلەن ئوقۇسىن.
- ۲- ئوقۇوچىلار گروھلارگە بۆلىنىپ، كېيىنكى مەقسەدلىرى و شو مەقسەدلىرگە موفقىيەتلى ئېرىشىش يۇللىرى تۇغرىسىدە كېڭەشلىسەنلەر.
- ۳- ھەر گروپىدىن بىر كىشى ئۆز گروپى نىنگ مەقسەدى و كېلىشىلگن فەكرلىرىنى ئېيتىپ بېرسىن.
- ۴- قۇيىدەگى يىڭى سۆزلەرنى مەنى قىلىپ، اولرگە جەملەر تۈزىڭ:
چىدەم، چىكىنەمس، تۇسۇق، مەتىن، رېجە، ئىترەت، رىيازەت، قىر.
- ۵- ھەر قاتاردىن بىر كىشى تۇرىپ، بىر لىغەت نىنگ مەناسى و اونگە تۈزگەن جەملەسىنى ئوقۇسىن و لىغەتلەر تۈگەگۈنچە نوبەت ئالەش دوام ئېتىرىلسىن.
- ۶- قۇيىدەگى سۇراقلارگە جەواب بېرىڭ:
- موفقىيەتكە ئېرىشىش ئوچون نىمە ئىشلەر قىلىش كېرەك؟
- مەكتەپ ئوقۇوچىلارى قەندە موفقىيەتكە ئېرىشەلەدىلەر؟
- ھىركەت و ئىشلەش ھەقىدە بابالرىمىزدىن قالگەن قىسى ماقاللار بار؟
- فەرھاد كىم ئېدى و قىسى ئىشى ئوچون شەھەت قازاندى؟

ئو تاپشۇرىغى:

كېلەجەك مەقسەدلىرىڭىز ھەقىدە بىر قىسقە ماقالە يازىپ كېلتىرىڭ.

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنگ:

- بابردن بابرنامە، مېيىن رسالەسى، عروض رسالەسى، والدىيە رسالەسى و باشقە اثرلر
بىزگچە يېتىپ كېلگن.

- بىز كو شەرگە بارماقچى مېز لېكن؛ كېين راق بارەمىز.

- احمد مکتب كېتماقچى اېدى اما؛ بوگون بىردن اونگە بىر ايش تاپىلدى.

- كۆكلم فصلىدە، قوشلر درختلر شاخلىرى اوستىدە قۇنىپ سىرەيدىلر.

فعاليتلر:

۱- قويىدەگى جملەلرنيىنگ بۇش جايلرنيىنى مناسب سۆزلر بىلن تۇلدىرىپ، اولردە
شرحلاوچى و نقطەنى قۇللنگ:

...قىردن آشر، سېندن ... مېندن...

اگر كىشى نىنگ هدف ... بۇلسە، آزگىنە رياضت ... قىيىن لىكنى هم آسان قىلىش ممكن
بۇلەدى. عالى مقصدلى ... فرهادگە ... مجبور بۇلگندېك، هر عالى مقصدلى ... آلدیدە، هېچ
قندەى ... بۇلە آلمەيدى، فقط بوندەى موفقيتگە ... بىرىنچىدن ... ايكىنچىدن ...، اوچىنچىدن
...، تۇرتىنچىدن ... ضرور دىر.

۲- موفقيت سۆزىنى ايشلەتىپ، هر بىرىنگىز اوچتە جملە يازىپ شرحلاوچى و نقطەلى
كۇرسەتىنگ!

۳- هر قطاردن بىر كىشى بىر جملەسىنى اۇقىسىن. باشقەلر اولرنى تىنگلې، آرەسىدن اېنگ
يخشى و مضمونلى جملەنى تنلەسىنلر. تنلنگن جملە، تختهگە يازىلسىن.

اوى تاپشيريغى:

تعطيلات وقتىدە كېلەجكدە نىمە بۇلىشىنگىز حقيدە اۋىلې، كېلگوسى رېجەلرينگىزنى
توزىنگ و اونگە ماس كتابلرنى اۋقىنگ.

تۇقىزىنچى درسلىك كىتاب سۆزى

- **آبدەلر:** قەدىمىي دىن قالدۇن تارىخى يادگارلىكلار،
 اۆتمىشلر
 - **آدىم:** قەدىم، آياق تىشلەپ قىلگن حرەكت
 - **آرتماق:** آشماق، كۆپەيماق، درجەسى آشماق،
 كۆچەيماق
 - **آرتىقچە:** اضافە، آشيقچە، مەلۇم مەياردىن زىياد
 - **آزگن:** ۱. آرىق لگن، وزنى كەم بۇلگن ۲.
 تۇغرى يۇلدن چىققن، ادشگن، منحرف بۇلگن
 - **آلتىن:** قىمەت بەھا، طلا، زر
 - **آلغە بارىش:** طرقي قىلىش
 - **آماج:** ھەدف، مرام، مقصد
 - **آنگ:** فەكر، كىشى نىنگ فەكلش قابلىتى، عقل،
 ادراك، شعور
 - **اىناى جنس:** ھەم جنسلر، نوعلش
 - **اپوزىسيون:** دولت نىنگ قرشى سىگە تورگن
 بىر سىياسى حزب يا بىر سىياسى جىبەھ
 - **اتەلىش:** آت قۇيىش، ناملەنىش، مسما قىلىش
 - **اجتماعى قانون:** مردم اوچون توزە لگن
 قانون
 - **اجرائىيە كوچ:** حكومت، دولت نىنگ اوچ
 كوچىدىن بىرى
 - **احباب:** يارلر، رفىقلر، دوستلر، اورتاقلر
 - **احسان:** خىرلى، ئوابلى ايش، يىخشىلىك
 - **اختلاط:** صحبت، قۇشلىش، آمىزىش
 - **اختلال:** برھەم و درھەم بۇلىش، بېسروسامان،
 بوزىب يوبارىش
 - **اختراع:** يىنگى نرسە يەرەتىش، حاضركچە مثلى
 بۇلمەگن نرسە توزەتىش
 - **احتياط قىلماق:** اويلەماق، اۈزنى سقلەماق
 - **ادراك:** درك قىلىش، احساس قىلىش
 - **ارداقلەماق:** ۱. حرمت قىلماق، قدرلەماق، قدر
 بىرماق
 - **ارزش:** بەھا، قىمەت، اعتبار قرەتىش، نظردە
 توتىش، بىرار نرسە نىنگ اوستىنى ياپىش

- **ارزش بېرىش:** اھمىيەت بېرىش، اعتماد قىلىش
 - **ارشاد:** رەھنماي قىلىش، راست بارىش، ھەدايت
 قىلىش، راست يۇلگە رەھبرلىك قىلىش
 - **استخفا:** ياشىرىن بۇلىش، ياشىرىن و ياپىق
 بۇلىش
 - **استخفاف:** كەمسىتىش، كېچەك قىلىش
 - **استرانومى:** نجومىلى
 - **استغفاء:** دولت وظيفەسىدىن يا اېگللەپ تورگن
 مقامىدىن اۈز اختيارى بىلەن واز كېچىش، مسلك
 اىستەگىنى بىلدۈرىش
 - **استىلاء:** اۈزگە يورتنى قورال كوچى بىلەن
 باسىپ آلىش، تصرف اېتىش، ضبط قىلىش
 - **اسرەش:** پرورش بېرىش
 - **اسرو:** كۆپ
 - **اصاغر:** جەمە، اصغر، كېچىك بالەلر
 - **اصحاب:** يىغمىرىمىز حضرت
 محمد (صلی اللہ علیہ وسلم) نىنگ يارلرى، صحبتداشلرى
 - **اضطراب:** پریشان حال بۇلگن، بېتابلىك،
 تىنچسىز، شاشىلىنچ
 - **اعادە:** قىتە تىكلش، قىترىش
 - **اعتدال:** ميانە حال بۇلگن، راست بۇلگن، برابر
 بۇلگن
 - **اعصاب:** پىلەر، جەمە عصب (دماغ و نخاع دىن
 چىقىپ، عضلاتلرگە منتشر بۇلگن اوزىن و آق
 رشتە، حس و حرەكت اونىنگ واسطەسى بىلەن
 بىجرىلەدى)
 - **افراط:** اۈز ھەدى دىن آشماق، بىرار نرسە ھەقىدە
 ھەددىن آشىپ گىپىرماق
 - **اقتضا:** خواھىش، مطالبە، تىلش، خواست
 - **اكابر:** جەمە اكبر، كئەلر
 - **الك (ايلك):** ۱- اېنگ اۈلكى، بىرىنچى ۲-
 اېرتە، اېرتەكى
 - **الكىترىك:** منسوب بۇلگن الكترىسىتە گە
 - **اولگو:** نمونە، شەكل

- **الم:** درد، آغریق، غم، عذاب
- **امارت:** امیر بۇلماق، فرمانروایی
- **انابت:** خدا تمانیگه قەیتیش، توبە قیلیش، گناه دن قۇل کۈتەریش
- **انترنیت:** کمپیوتر شبکهلری تۈپلمی، کوچلی و کتە کمپیوترلردن تشکیل تاپکن دستگاه
- **انرژی:** قوت، کوچ
- **اهدنا:** هدایت بیر بیزلرگه
- **اوج:** یوکسک درجه، یوقاری، بلند، یوقاریدهگی، اینگ یوقاریدهگی نقطه
- **اوچاق:** اوچه دیگن نرسه، طیاره
- **اۋرتاق:** دست، رفیق
- **اۋرگنکچ:** اۋرگنماق، هنر، بیلیم و باشقه شوکیبلرنی اۋرلشتیرماق
- **اۋرنک:** نمونه، سرمشق
- **اۋرینماق:** ۱. بیرار جانی اېگللهماق ۲ - بیرار جانی اشغال قیلماق
- **اۋرگا:** اۋرگه، بېگانه، باشقه
- **اوزلوکسیز:** کهنمه-کېت، تۇختاوسیز، مثال: اوزلوکسیز یاغمیر یاغماق
- **اوستونلیک:** درجهلیک، بیر جهتدن یوقاری درجهلیک، کوچلیک، آرتیقلیک
- **اوشاغ:** نان نینگ میده بۈلکچهلری، میده بۈلکچه، پارچه، اوماق
- **اۋگهی این آغه:** برادر اندر
- **اولکن:** کتە، بویوک، اولوغ
- **اونیملی:** یخشی مۇل حاصل بېره دیگن
- **اۋگیت:** یۇل یۇریق کۇرسه تیب آیتله دیگن گپ، نصیحت
- **اولگو:** نمونه، مثال
- **اولغه یماق:** اۋسیب کتە بۇلماق، بلاغتگه یېتماق
- **اویات:** شرم
- **اویغون:** تۇغری، ماس کېله دیگن موافق، مناسب
- **اویقو سیرهش:** اویقوسی کېلگن، اویقوگه کېته دیگن بیت
- **ایاوسیز:** رحم و شفقت قیلمه ی آلیب باریلگن
- **ایجادیات:** یره تووچیلیک، وجودگه کېلتیرماق
- **ایخچمیلیک:** سیقیق، ییغیق حالگه کېلتیرماق
- **ابر تک:** حکایه، قصه، واقعه
- **ابر ن:** دوداغ، لب
- **ایزچیل:** بیر معیارده، بیر یۈنه لیشده، منظم، تدریجی دوام اېته دیگن
- **ایزداشلیک:** همرا لیک قیلماق
- **ایزگو:** خیرلی، ثوابلی، یخشی
- **اېسکرماق:** ۱. ایشله تیلیب، توتیلیب اېسکی بۇلماق؛ استعمالگه، فایده لیشگه یره مس ۲. استعمال دن چیقماق، موددن توشماق
- **ایضاح:** ۱. واقعه، حادثه، ۲ - قۇشیمچه معلومات، اېستلمه، اوقتیرش
- **انیقش:** توضیح بېریش
- **اېلک:** ۱. قۇل ۲. اېنگ اولکی، بیرینچی ۳. اېرته، اېرته کی
- **اېلک:** اون اېلش اوچون ایشله تیلیدگن تۇر قابیلگن یاغاچ، چنبرلی روزگار بویومی
- **اېگللهماق:** ۱. اېگه بۇلماق اېگه چیقماق، اۋزینیکی قیلماق ۲. قاپلپ، قمره ب آلماق، اشغال اېتماق
- **ایلیق لیک:** ۱. بیر آز ایسیگن لیک، ۲. یاقیملیک، یخشی مناسبت
- **اینانماق:** یقین قیلماق، ایشانماق، چین دېب ییلماق
- **اینجو:** دُر، مروارید
- **باستانی:** قدیمی، اېسکی
- **باسقیچ:** مرحله، پغانه، درجه
- **باش اېگماق:** باشنی خم قیلماق
- **باشقрмаق:** سمت بېرماق، اداره قیلماق، هیده ماق
- **باعث:** علت، سبب، انگیزه، تور تکی

- **بخشی:** اطلاعاتی کیشی، یازووچی، منشی، روحانی، خرچ ناظری، خزانه رئیسی

- **بدایع:** ینگى تاپیلگن نرسه، تازه نرسه لر و تعجبلى نرسه

- **بدیعی:** واقعلیک نى نفیس صنعت واسطه‌لری

آرقه‌لى افاده ایتووچی، تصویرلاوچی

- **برداشتلیک:** چیدملى، متانتلى، صبر، طاقتلى

- **بلاغت:** ۱. فصیح‌لیک، یتوکیک، کمالات، ۲. جسمانى یتیلگن‌لیک، وایه‌گه یتگن‌لیک

- **بوتماق:** اورتگه کهلگن

- **بورون:** ۱. هیدلش، هیدیلش، عضوی ۲. بیرار جهندن شو عضو گه نسبت ببریب ایتیلووچی

نرسه

- **بویین سونیش:** رام بۇلماق

- **بیرلشگن:** بیر- بیرى بیلن قۇشیلماق یا قۇشیلگن، تۇپلگن، اتفاق تۇزگن

- **پارلاق:** یارقین، روشن، درخشان

- **پیرایه:** زیور، زینت

- **پیکر:** هیكل، تندیس

- **تاریخچی:** تاریخ علمى بیلن شغللن‌دیگن شخص، تاریخ بۇیىچه عالم

- **تارتیشوو:** کشمکش، برخورد، تصادم

- **تاشقین:** کوچلى سوو تاشیش، سوو باسیشى، سیل

- **تانگ آتگنده:** کون چیقیش پیتی، سحر وقتى

- **تایماق:** سیرغەلیب کەتماق، تایغانماق، تیریلماق

- **تجارت:** آلدی- ساندسى قیلش، سوداگرلیک

- **تحریک:** حرکت قیلش، وادار قیلش، حرکت گه آلیب کهلش

- **تحریک:** حرکت بیرماق، قیمیرلتماق، یوریش گه کهلیرلتماق، وادار قیلماق

- **تحقیر:** کم‌سیتیش، حقارت قیلش، حقیر دیب حسابلش

- **تخیلی:** خیالی

- **تدبیرلى:** تدبیر بیلن پخته اۇیلب ایش قیله- دیگن

- **تدوین:** شعردى جمع قیلش، دېوان تۇزتكن، دېوان گه بیر نرسه ثبت قیلش، ترتیب بېریش

- **تذکره:** ۱. اېسلش، اېسلشگه سبب بۇله‌دیگن نرسه، اېسلتمه، ۲. شاعرلرنینگ قیسقه شرح حالى یازیلگن کتاب

- **ترافیک:** کهلپ کەتماق، عبور مرور، ارا به‌لر نینگ کهلپ کەتیشی، حمل و نقل

- **ترماق:** ۱. بوتاق، شاخ، شاخه ۲. اساسى يۇل ۳. اساسى تشکیلات، سازمان یا بیرلشمه نینگ بۇلیمى، قسمى

- **تریاق:** دوا ضد زهر

- **تصنيف:** نرسه، حادثه و شوکیلرنى اولرنینگ اۇزیکه و خصوصیتلریگه قره‌ب تۇرلى، خیل، گروه و شوکیلرگه قره‌ب اجره‌تیش صنفلرگه بۇلش، کتاب یازیش، اونى ترتیبگه سالیش

- **تعال:** برابر، بیربرى بیلن راست و برابر

- **تفریط:** ایشگه یرهمسلیک کۇرستماق، اۇزیدن عاجزلیک کۇرستماق، بېهوده ایش قیلماق، ضایع قیلماق، اۇز مالینى تلف قیلماق،

- **تکامل:** کمال تمان یوز کەتیرماق، کمال گه یتیشماق، سېکین- سېکین کامل بۇلماق

- **تن:** ۱. مینگ کیلوگرام گه تېنگ بۇلگن آغیرلیک اۇلچاو بیرلیگی ۲. تاووش، آهنگ، صوت و شوکیلر نینگ بلند یا پستلیک درجه سى

- **تنقید:** نقد، سۇزنى یخشى یمانگه اجره‌تیش، سره‌لش

- **تواضع:** فروتنلیک، اۇزینی، خوار توتیش، بیراونى احترام قیلش اوچون اۇرنیدن توریش

- **تورتکی:** انگیزه، حرکت بېرگیچ

- **تور:** بېلگیلری، خصوصیتلری، وظیفه‌لری، خیلی، نوعی، کۇرینیشی، قسم، بخش

- **تورموش:** ۱. انسان نینگ یشش، کون کەچیریش طرزی، کونده‌لیک حیات ۲. جامعه

نىنگ عادى ھايات شىرۇ شىراپىلرى مىجىمى ۳.
 نىكاھ اساسىدە يۈزەگە كېلەدىگن ھايات، ھېر-
 خاتىنىلىك
 - تۈز: نىمك
 - تۈزلۈك: نىمكى، تۈزلى
 - تۈزۈك: بوزۇق ھېس، كىچىلىگى يۇق،
 درىست، يىخى.
 - تۈزۈم: جامىعە ۋە دۆلەت تۈزۈلىشى سىستىمى،
 تىزىمى، نىظام
 - تۈزۈلگن: تۈزماق فىلى نىنگ مىجھول نىسبىتى
 - تۈستىن: ئىتفاق، ناگھان يۈلدە يىقىلدى
 - تۈگىلىك: مىكىل، يىتكىزىلگن، آخىرىگە
 يىتكىزىلگن، كۈگىتماق
 - تۈگۈن: ۱. تۈيىن، ھېپ نىنگ باغلىگن يېرى
 ۲. بۇغچە ۳. بىدى ھىر دە ھىنگ رۈاچلەنە
 باشلەنىشگە سىب بۇلگن ۋاقىعە، ھادىئە
 - تۈيىغۈ: تىشى تۈيىرنى سىزىش، ھىس ھېتىش،
 قىبول قىلىپ ھېلىش قابىلىتى، ھىساس
 - تىكىلىنماق: ھىمار قىلىش، راست ۋە مىستىقىم
 قىلىش
 - تېگىش: ھىللىشماق، تېگە جىللىك قىلماق،
 ھىل، بىلەن گىپىرماق، قاچىرىم كىنايە قىلماق
 - تىگىرەك: ھىراف
 - تىگىسىدە: ھىمارىدە
 - تىرۈت: داراى
 - تىرەلى: كۈتىلگىنىدە ھى ھى ھىر ئارتىق نىف،
 فاىدە، نىتىجە بىرەدىگن
 - تىنات الوداع: مىدىنە مىرە دە بىر بىر نىنگ
 آتى
 - جماعت: بىر تۈپلەم مىردەم
 - جامىع: يىغۈچى، تۈپلاۈچى تۈلىق، كامىل
 - جامىعە الغە بارشى: جامىعە نىنگ ترقى
 قىلىشى
 - جامىعە: جمىعت، جماعت

- جاھل: بىلىمىسىز، سۈادىسىز، ھىللىسىز، بىلىمدانگە
 يۈزمە- يۈز
 - جنس: جمىع ھىناس دىپلە دى، بىرىشى، بىر
 نىرسە، نۈع ۋە قىسم، تۈر
 - چارلاماق: چقىرماق، دىعوت قىلماق، مىھمان
 قىلماق
 - چۈزىغ (چۈزىق): چۈزىنچاق بى بۇيى ھېنىگە
 نىسبەتەنچە ھىزۈن، چۈزىق ھىزۈنچاق
 - چۈكمىق: ھىاقىنى تىرەدن بۈكىپ ھىلتىرماق،
 چۈككە تۈشماق
 - چىنقاق: تىشەلىك، سۈۈسىز
 - چىتلىتىلمىلىك: ھىزاقلىتىلمىلىك، بىر-
 بىرىدن ھىرلىمىلىك، بىگانە بۇلمىلىك
 - چىدىم: آغرىق، درى، ھىم، قىيىنچىلىك ۋە
 شۈكىلەرگە چىدەش طاقت، بىرداش
 - چىزمە: كاغىز يۈزىدە چىزىلگن لايىھە
 مىخصوص چىزمە چىلىك ھىسابلىرى ياردىمىدە مىلوم
 قاعدەلەرگە ھىساسا بىرىلگن گرافىك تىسۈىر
 - چىكىسىز: ھىدىسىز، بى ھىد
 - چىكىنىس: آرقە گە كېتىمىلىك، دىشمەن
 ھىجومى نىتىجەسىدە ھىق بىشىنلىك قىلمىلىك،
 آرقە گە سىلجىمىلىك
 - ھاكىمىت: ھاكىم بۇلماق، ھاكىمرانلىك ھاكىمىت
 ھىقى، ھاكىمرانلىك ھىقى بىرىلگن، بىرلىگن مىلتەر
 تىمانىدن بىرىلگن ھىق
 - ھىرس: بىرار نىرسە گە بۇلگن كۈچلى ھىستىك،
 ھىنتىلىش، قىزىقىش
 - ھىسە قۇشماق: شىرىك بۇلماق، سىھم ھېلىش
 - ھىسىر: بورىا، فىرش
 - ھىماسى: دىلاۋرلىك، شىجاءلىك شىر ھىماسى
 - ھىمىدە: پىسندىدەلىك
 - ھىاقان: پادىشاھ، سابىق چىن ۋە تىركىستان پادىشاھ-
 لىرنى ھىاقان دىدى ھىكىن
 - ھىانقاھ: درۈشلىر جاى
 - ھىسال: جمىع ھىصلىت، ھىۋى ذاتى صىفت

- **رەموز:** جمع رەمى، ئىشارە، بېلگى كە ئوندىن مەلۇم
 النسه
 - **روىاب:** ئاشكار، مەلۇم، بېلىنگەن، كۆرىلگەن،
 ھويدا
 - **رىياضت:** قىيىن چىلىكلەرگە چىدىم كۆرسە تىش،
 طاقت قىلىش
 - **رىيال:** پۇل، غەربىستان نىنگ پۇلى
 - **رىجە:** پلان
 - **زېدە:** كرە، مەسكە، قىماق، ياغلىك نەرسە گە
 سوت دىن قۇلگە كېلىگەن بۇلسە، قىسقا مەناسىدە
 ھەم كېلگەن دىر
 - **زمانوى:** عصرى، لىكس
 - **زوايد:** كۆپ، ئاڧاقە
 - **ساغلام:** دىردىن كەسلىدىن ئارغۇ، سەلامەت،
 مەفكۇرۇ و مەنىۋى جەھەتتىن تازە، پاك
 - **سالىم:** دىرست، بىيەي، تەندىرست
 - **ساووتگىچ:** موزلىتىرە ياتىگەن
 - **سەبە:** يېتتى ايرىك كە خەس
 - **سەجادە:** جانماز، ئۇشە گىلىم گە اونىنگ
 اوستىدە نماز ئوقىلەدى
 - **سەخا:** سەخى بۇلىش، جود كرمى بار كىشى،
 جوانمەرد
 - **سەرشار:** تۇلە، لىرىز، پىر
 - **سەي:** ۱. كوشش، اورىنىش، ايتىلىش ۲.
 ھەركەت
 - **سەماوى:** آسمانگە، سەماگە مەنسۇب، كەينەتگە
 عەيد
 - **سەلىق:** جەلا، رۇشەن
 - **سەلالە:** نەسل، نەفە، سەلسەلە
 - **سەناقلى:** داراى تەدەدەندەك، ئەنگىش شەمار
 - **سەۋزلىك:** لەغ نامە
 - **سەۋز اېركىنلىگى:** آزادى بىيان
 - **سەۋز سەنتى:** سەۋز ھەنرى
 - **سەۋزە:** مەۋزۇ، مەبەھ، مەبەھ، بىھت گە تەبەشىلى
 مەلۇم يا مەۋزۇ

- **خەسەم:** ياۋو، دىشەن، مەنازە
 - **خەسەمەت:** بىراۋگە نەسبەتاً عەداۋەت، دىشەنلىك
 - **خەسەۋىت:** بىرەر كەمسە يا نەرسە نىنگ اۋزىگە
 خەس، اۋزىگە خەس بېلگىسى، خەسلىك
 - **خەلا:** خەلى جەى، خەلەت مەھل
 - **خەم:** شەراب
 - **خەمەستىن:** خەمسە نەظامى خەمسە امىر خەسرو
 - **خەدەبىنلىك:** خەدەبىن سەۋزى نىنگ بېلگى آتى
 - **خەدەپەستلىك:** اۋزىنى بىخەشى كۆرەدېگەن
 كىشى، مەتكەر بۇلماق، اۋزىدىن باشقەنى
 خەۋەلەمەسە
 - **خەورسەنماق:** اۋكەسەنماق بىرەر نەرسەدىن
 افسوسلەنىپ خەفە بۇلىش، اۋكەسەنىش، اۋكەنىچ
 - **دەرفەنا:** خەزەركى دىنيا
 - **دەرفەنا:** قەران شەرفە ھەفە قەلەدىگەن مەدرەسە
 - **دەف چەلىش:** دەف اۋرماق
 - **دەقىق:** اىنگىچكە، يۈمەشاق نەرسە دەقت
 كۆرسەتىلگەن، دەقت بىلەن
 - **دەموكراتىك:** دەموكراسى دىن آرقەدەشلىك
 قىلماق
 - **دەموكراسى:** اھالى اۋچون، اھالى تەمانىدىن،
 اھالى وسىلەسى بىلەن اۋرەتە گە كېلگەن ھەكۇمەت
 گە ايتىلەدى. مىلى ھەكۇمەت
 - **دەۋق:** قۇرقىتىش اۋچون ايتىلگەن سەۋز، پۇيەسە،
 سەياسەت
 - **دەۋل:** ژالە، موزگە اۋخەشەگەن يۈمەلاق بىخ
 - **دەينار:** پىسە، غەربلەدى پىسەسىنى آتى دەينار دىر
 - **دەيخەق:** مەستەھىق
 - **دەبەع الاول:** قەمرى آى نىنگ اۋچىنچى بىلى
 - **دەستگەرلىق:** رەستگەرلىك، آسودەلىك، نەجات
 تەپكەن
 - **دەسۋخ:** تەبەت، استۋارلىك، پەيدەرلىك
 - **دەسەدەنە:** بىر نەرسەنى نەزەر آستىدە آلىش و
 اۋندىن مەراقەبتە قىلىش، بىر جەى دە اۋلتەرىپ بىر
 نەرسەنى نەزەر آستىدە آلىش و اۋندىن مەراقەبتە قىلىش

- **سۈنئىي**: آخىرى، كېيىنكى
 - **سىيار**: كۆپ سىر قىلووچى كىشى، كۆپ يۈرىكان كىشى
 - **سىر**: ئۆزگەلەردىن مخفى تۇتىلگەن يا ئۆزگەلەرگە مەلۇم بۆلمەگەن ئىش، گەپ و شو كىيىلەر
 - **سىم**: كۈمۈش، المونىم لى و مىس لى ئىپ كىم بىر قانچە تۈزەلە دى.
 - **شاعر**: بىلىمدان، شەر ئىتەدىگەن كىشى
 - **شېاب**: جوان بۇلماق، جوانلىك، بلاغت گە يېتىشكەن دىن ئۆتۈز باشقا يىگىت لىر، كۈرۈش
 - **شكۈە**: اولوغوارلىك، جلال شوكت
 - **شىفتە**: ئاشفتە
 - **صدقە**: تىلنىچىلەرگە، محتاجلەرگە خدا يۈلىدە بېرىلەدىگەن پۇل باشقا بىرەر نەرسە
 - **صحىفە**: نامە، كىتاب، روزنامە
 - **صغىر**: كىچىك بۇلماق، خوار بۇلماق، كىمىشلى، بالەگىنە، كىچىكلىك
 - **طرح**: ۱. تىلش، ئىش، پىشنىھاد قىلىش ۲. لايىھە، پلان
 - **طرفە**: غەجىب، يىنگى بىر نەرسە
 - **طور**: شۇندى
 - **طوق**: گەردەن بىند، چىنەر
 - **عارف**: ۱. كەتە بىلىم و عقل ئېگەسى، ئوقۇمىشلى، مەرفەتلى، دانا ۲. تەسۋىف و عرفان، يۈلىگە كىرگەن شەخس
 - **عايد**: تېگىشلى، مەربۇت، دائىر
 - **عدو**: خەسە، ياۋو، دىشەن
 - **عرصە**: مىدان، عمارەتنى ئالدى، حىيات
 - **عرفان**: تانىش، حق تەلانى تانىش، حق يۈلى گە بارىش
 - **عطر ئاگىن**: خوشبۇلىك
 - **عصرلەر ئاشە**: عصرلەر بۇيىچە، قەرنلەر ئارەسى دە
 - **عصر**: زەمان، دور، قەرن
 - **عظمت**: بۈيۈكلىك، اولوغوارلىك
 - **عقايد**: جەمەت عقىدە

- **علامە**: دانىشمەن، كۆپ بىلىملى
 - **عليت**: فىلسەفى مەطلب، علت و مەلۇل
 - **عنان**: ئاختىار، جەلو
 - **غرايب**: غەرىبەلەر، ھەنوزگە كۆرىنمەگەن بىر نەرسە، يىنگى بىر نەرسە
 - **فاضل**: فەزىلەت ئېگەسى، بىلىملى و دانا كىشى،
 - **فەرىفتە**: الدەنگەن
 - **فەصاحت**: تەلى تەبىر بۇلگەن، ادەبى تەلى بىلەن سۆزلەش
 - **فەزىلەت**: بىر تەرىپلىك، ئارتىقلىك
 - **فەطرى**: تەبىئىي سەرسەت، ذاتى و اصل ھال
 - **قالاق**: تەرقى و تەمدەن دىن كېيىن قالگەن، اونچەلىك تەرقى ئېتمەگەن
 - **قان باسىمى**: قان فەشارى
 - **قاىە**: تەيك تەاغ، تەيغە، تەاغ نىنگ قەلەسى و يا باشى
 - **قتلم**: لايە، قەشر
 - **قراقچى**: يۈل تۇسىب باسقۇنچىلىك قىلووچى، يۈل تۇسەر
 - **قاراسىز**: قارالمەگەن، تۈجە قىلمەگەن، تەربىيە بۆلمەگەن
 - **قەضائە كوچ**: قەۋە قەضائى
 - **قەلمرو**: قەلمرواى ھوزەسى، پادىشاھ نىنگ جەغرافىيە ھوزەسى
 - **قەمچى**: ئات، ئېشەك و شو كىيىلەرنى مىنگەندە اولەرنى يۈرۈشكە ئىشلەتەلەدىگەن دىستەلى قىيىش، تەسمە
 - **قەماق**: قەماق ھانە، بىندى ھانە
 - **قەناعت**: ئۆزگە يا بارىگە، كۈنىش
 - **قورغان**: مەھۇتە، ھەپەتە، دېۋار ئېتىلگەن بىر قەتەلە بىر.
 - **قوزغىلان**: ئىنقىلاب، شۇرش
 - **قوللەنماق**: ئىستەمال بۇلماق
 - **قۇلبازمە**: يازىلگەن مەطلب، خەمە يازىلگەن

- **قىدىرماق:** تاپىش ھەرىكىتىدە بۇلماق، اخترماق، ايزلەماق

- **قىر:** رنگى قرا بۇلگن بىر غلېظ مادە، ياپىشە- دىگن نفت دن آلىنگن يوز درجە حرارت گە ذوب بۇلەدى، يول و باشقە نرسەلرنى قورىش اوچون اوندىن فايدهلەنلەدى، تېپە، قلە

- **قىرغاق:** سوو بۇيىدەگى قوروقلىك لب، بۇى، ساحل

- **قىلىق:** عادت

- **كارتوس:** اۇق، مرمى

- **كامگارلىك:** خوش بختلىك

- **كېر:** بويوك، منشى، خودخواه، اۈزى نى مقتە- گىچ (مقتەيدىگن) كىشى، نخوت

- **كەمسىتىش:** حرمت قىلمسلىك، پست نظر بىلن قرەماق، كىچىك قىلىش، خوار اېتىش

- **كۇپ سىريەلى:** كۇپ قسملى

- **كورەشچن:** كورەش آلىب، بارىشگە استعدادى بار

- **كۇلم:** اندازە، مقىاس، حجمى

- **كۇنگىللى:** دواطلب

- **كۇيلاۋچى:** شعر اۋقى دىگان، ترانە اۋقى دىگان، شوكىلردن

- **كىشن:** آتلىر و يا باشقە حيوانلارنىڭ آياغىگە سالىنەدىگن تېمىردن تۈزىلگن نرسە، بندىلر و محبوس لرنىڭ آياغىگە سالىب قفل لەيدىگن نرسە

- **كېلىشماۋچىلىك:** ضدىت، قرە مە قرشىلىك

- **كېلىشوو:** فىصلە گە كېلىشگن، قرار، بېتىم، شرطنامە

- **كېك:** شكر، ياغ، اون و تاووق نىڭ يۈمۈرتقە سىدىن عبارت بۇلىب پىشىرىلگن شىرىنى نىڭ بىر تورى

- **گودەلتىرماق:** كۇز آلدیدە مجسم قىلماق، كۇرىنماق

- **لااحصاء:** سان سىز، بې شمار

- **ماركىت:** دوكانلر تۇپلمەسى

- **مبالغە:** بۇرتىرىب كۇرستىش، آرتتىرىش، بىرار ايشگە غلو قىلىش

- **متداولە:** معمول و مروج

- **متفكر:** يوكسك تفكراپگەسى

- **متكبر:** خودخواه، خودبين، اۋشە كىشى بويوكلىك نى اۈزىگە كۇرسە

- **محقق:** تحقيق قىلوۋچى، تحقيق اھلى، اۋشە كىشى كە حقيقت گە يىتگن بۇلسە

- **محيط:** احاطە قىلوۋچى اۋشە خط كە بىر دائرە نى ھمە تمانىنى احاطە قىلگن بۇلسە، اۋشە جاي كە انسان لر او يېردە زندەلىك قىلە دى، شەر، قىشلاق، اۋى، كىشور

- **مدعى:** ادعا قىلگن كىشى، دعوا قىلگن كىشى

- **مدنى لىشماق:** مدنىت كسب اېتماق، مدنىتلى بۇلە بارماق

- **مراجعت:** قىتىش، رجوع قىلىش

- **مراق:** ذوق بېروۋچى، اشتىاق اويغاتوۋچى

- **مرغوب:** خاھلگن

- **مستحسن:** يىخشىلىك

- **مستثنا:** عمومى قاعدەدن عادتەگى ترتىبدن تشقۇرى، استثنا بۇلگن

- **مستند:** سندگە يا دىلىگە اساسلگن، واقعى

- **مشرف:** شرف تاپگن يوكسلگن، پاىە و مرتبە- سى بلند بۇلگن

- **مصالحة:** ايكى جناح بىر- بىرى بىلن صلح قىلىش، آشتى، سازش

- **مصلى:** جاي نماز، سجاده

- **مضافات:** نسبت بېرىلگن، قۇشىلگن

- **مطالعه:** بىرار نرسەدن اطلاع تاپىش، بىراركتاب يا باشقە يازوۋنى دقت بىلن اۋقىش

- **معجب الرويات:** خود خوالىك

- **معجزه:** باشقەلر خودى اۋشە نرسە نىڭ بىجەرىشىدىن عاجز بۇلگن، خارقالعاده ايش، عمل

- **معانى:** معنا نىڭ تۇپلمەسى

- **معیار:** معلوم اولچا، اندازە مقیاس

- **معنویلیک:** اخلاقی کشینی خصوصیتی

- **مفاهیمه:** بیر- بیر بلین معین بیر موضوع اوستیگه کپلیشو

- **مقتدی:** پیرو

- **مقدمات:** مقدمه نینگ کۋیلیک شکلی

- **مقننه:** قانون توزه تووچی بیر بویوک مقام

- **مقننه کوچ:** پارلمان، شورا

- **مقیاس:** کۈلم، اندازە

- **ملکەلی:** ملکە گە اېگە بۇلگن، ملکەسینی

آشیرگن، تجربەلی

- **مالایمت:** حلیم یوریش، هرکیم بیلن سازش

قلیکان و خوشخوی کیشی

- **مناسک:** حج موسمیدە اجرأ بۇلەدیگن عمللر، صفأ و مروه آرهسیدە تیز یوریش، عرفات دە استقامت اېتیش، شیطان گە تاش آتیش، قربانی قیلیش و طوایف فرضینی اجرأ اېتیش.

- **منازعه:** خصومت قیلماق، ایستیزه قیلماق

- **منعم:** بای، پولی بار، توانلی

- **مؤدت:** محبت، دوستلیک، عشق

- **موعظه:** پند و اندرز

- **مؤید:** تائید قیلووچی، تقویت قیلووچی، قتیق قیلووچی، یاردم قیلووچی

- **نجوم:** یۈلدیز شناسلیک

- **نزع:** جان بېرماق، جان بېریش

- **نظارت:** ناظر نینگ ایشی، ایش دن مراقبت قیلووچی

- **نفایس:** ظریف و نفیس نرسەلر

- **نقد:** سرەلش، یخشینی یمانندن اییریش

- **نقلیه:** او نرسە کی حمل و نقل گە تېگیشلی بۇلسە، یوک کپلتیرووچی

- **نوادار:** نادر نینگ کۋیلیک شکلی، کم تاپیلەدیگن نرسە

- **نۇختە:** آت، ھوکیز، سیگیر، و شو کبی حیوانلر نی باغلش، ھیدەش اوچون باشی گە بویوم سالینە

دیگن ایپ. اېزار

- **نیگیز:** اساس، ریشە

- **هیداوچی:** رانندە

- **وايه:** حصە، سېم، بېرە

- **وقف:** اۋزمال و ملکیدن عام المنفعە ایشلر اوچون استفادە قیلیشلری مقصدیدە اجرەتیلگن ملک یا ثروت

- **وقوف:** آگاہ بۇلماق، اطلاع تاپماق

- **ھارغین:** چرچەگن، خستە بۇلگن

- **ھجوم:** حرکت بیلن کیمسە یا نرسە اوستیگە تشلەنیش

- **ھخامنشی:** ایرانلیک قوملردن بېری

- **ھزل:** مزاح، ھزلش، شوخلیک، بېھودە سۆز

- **ھنری:** ھنرمند، ھنرلی، ھنر اھلی

- **ھیروئین:** مخدر مادەلردن بیر توری

- **یازوو:** ۱. یازیش اوچون قۇللەدیگن گرافیک ییگیلری سیتمی ۲. یازیلگن نرسە، متن

- **یاساق:** منع، قدغن

- **یاقیلغی:** یاقیلە دیگن نرسە لر

- **یاندەشماق:** یانمە- یان کېلماق، یقینلشماق

۲. مسألەگە، ایشگە معلوم بیر نقطە نظرден قرەماق

- **یاندیرماق:** یانماق

- **یانگیلور:** شکست بیدی

- **یانلیک:** آت اوستیگە تشلەنەدیگن نرسە، آت اسبابی

- **یانرووچی:** یاندیرە دیگن کیشی

- **یانماس:** اوت آلماق، یالقینلەنیب، نور بېریب تورماق

- **یانماق:** اۋت آلماق، اۋندە کویماق

- **یانیلغی:** یانە دیگن سویوق مادە، درگیرآن

- **یاووزلیک:** یمانلیک، بدلیک

- **یایرەلیش:** یخشی بۇلماق، اۋزنیی اېرکین

حس قیلماق، یایرە لیب اۋلتیرماق

- **يېتىكچى:** ۱. باشلىق، يېتىكلىك، ئايرىشتىرىپ باروۋىچى،
يۇلباشچى، رەھبەر قىلوۋىچى
- **يەر تېشى:** وجودگە كېلىتىرماق، بىناياد اېتىماق،
توزماق، بىرپاقىلماق، ايجاد
- **يىلغوز:** تىنھا، يىكە
- **يىنگىلىشماق:** خطا قىلماق، غلط قىلماق،
ادشماق
- **يىنگرەماق:** جىرنگىلىك اېشىتىلماق، جىرنگىلىك
يايىلماق، جىرنگىلەماق
- **يوتوق:** بىرار ساحەدە اېرىشلىگەن موفىقىت، غلبە،
لاترى
- **يوغرىش:** عىجىن قىلىش، خىمىر قىلىش، آمادە
و تيار قىلىش
- **يوشماق:** نرم، ملايم، لطيف
- **يوغرىلماق:** عىجىن بۇلماق، قۇشىپ آلماق،
نرم قىلماق، تيارلەماق
- **يۇلاۋچى:** يۇلچى، يۇلدە كېتە ياتىگەن، اۋتىپ
بارەياتىگەن آدم
- **يىۋاشلىك:** بى آزار، شوخلىك قىلمە يىدىگەن،
تىنچ يا جىم يۈرە دىگەن، مثال: يىۋاشلىك يىخشى و
يا آت نىنگ يىۋاشلىگى
- **يېچىم:** ۱. يېچىش، يېچىلىش ۲. مسئلە،
معضلة و شو كېلىرىنىنگ جوابى، مثال: مسئلە
نىنگ يېچىمى
- **يىرىك:** ۱. جىمى، اۋلچىملىرى جەھتەن نىسبەتاً
كەتە، كۇپ كىشىدىن عبارت، كۇپ سانلى،
۲. شەھەت، اتاقلى، نفوذلى
- **يېنگىش:** غالب چىقماق، غلبە قازانماق،
اوستون چىقماق